

De Kleine Aarde

Vouwfiets getest

Distributie natuurvoeding

Modewereld en milieu

Bakken met oud brood

Uitgeverij De Kleine Aarde

BOEKEN

Een spoor van paardemest, relaas van een trektocht. Door Mariëtte Meester. 112 pag. paperback. f 19,50

Gezond fruit telen. Een complete handleiding. Door Joke Bloksma. 96 pag. paperback. f 19,70/Bf 394

Jakkes Beestjes! Het leuke leerzame buitenbeestjesboek. Door Peter Kouwenhoven. Gebonden. 48 pag. f 12,85/Bf 257

Jakkes, wat een weer! Het weer verklaard voor kinderen en andere nieuwsgierigen. Door Peter Kouwenhoven. Gebonden. 48 pag. f 15,-/Bf 300

Jakkes, Vogelpoep! Over vreemde en vroege vogels. Door Peter Kouwenhoven. Gebonden. 48 pag. f 15,-/Bf 300

Grijp de wind. Bouw een windmolen! 84 pag. paperback. Nu van f 14,50 voor 7,50/Bf 150

Isoleer je huis anders. Doe het zelf. Door David Douwes en Gerard Murre. Paperback. 80 pag. f 19,70/Bf 394

De Kleine Aarde in vier seizoenen (gebundelde eerste jaargang van het tijdschrift) f 5,95/Bf 115
'Anders' eten in instellingen (inkl. porto) f 27,50/Bf 500

EKOLOGISCHE ALTERNATIEVEN

Meer dan 25 leuke doe-het-zelf boekjes. Voor mensen die kiezen voor een gezonde en milieuvriendelijke leefwijze. Verschenen zijn onder meer:

Granen op tafel - Leef gerust Milieubewust - Keukenkruiden - Babyvoeding - Kompost. Een complete handleiding - Zelf kippen houden - Anders eten voor diabeten - Een konijn op eigen terrein - Toetjes zonder suiker - Sap maak je natuurlijk zelf - Schik in schapen - Brood uit eigen oven - Doe het thuis - Wijn uit eigen tuin
Deze Ekologische Alternatieven kosten f 6,-/Bf 120 per deeltje, exclusief verzendkosten.

ETIKETTEN

Vele honderden gebruikte enveloppen gaan dagelijks opnieuw de rode brievenbussen in dankzij de Hergebruiketiquetten. Een pakje van 60 stuks kost f 5,50/Bf 110 inclusief verzendkosten. Twee pakjes voor f 8,50/Bf 170.

BESTELLEN

Als uw boekhandel of natuurvoedingswinkel deze uitgaven niet in voorraad heeft, kan de winkelier ze voor u bestellen. Bestelt u rechtstreeks bij De Kleine Aarde, dan kost dat extra verzendkosten

Verzendkosten boeken: f 4,-/Bf 80 voor het eerste boek. Ieder boek extra: f 1,50/Bf 30 erbij.

Verzendkosten brochures en Ekologische Alternatieven: f 2,50/Bf 50 voor het eerste exemplaar. Voor elk volgende exemplaar f 0,75/Bf 15 erbij tellen.

Stort het bedrag met verzendkosten op postgiro 52730 van De Kleine Aarde in Boxtel en vermeld het gewenste. Voor België: giro 000-113770-57. Prijswijzigingen voorbehouden.

Keukenkruiden telen

Wie zelf kruiden teelt, heeft ze altijd vers binnen handbereik. Huis, balkon of tuin krijgen er een fleuriger aanzien door. Maar hoewel kruiden doorgaans makkelijke groeiers zijn, is de teelt niet altijd een succes.

Met het boekje 'Keukenkruiden telen zonder problemen' in de hand, gaat het beter. In kort bestek leest u over zaaidiepte, rijfstand, bemesting, beschutting, oogsten, drogen en bewaren van 25 soorten kruiden. Begin nu met zaaien, het is er de tijd voor!

Uit de serie
Ekologische Alternatieven
Geïllustreerd
15 x 15 cm.
48 pagina's
ISBN 9064542651
Prijs f 6,-

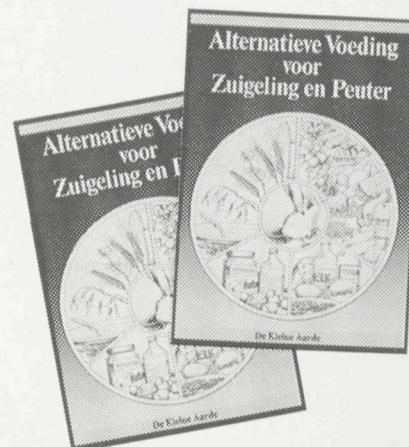
Verkrijgbaar in de boekhandel en in natuurvoedingswinkels. Of bestel door f 8,50 (inclusief verzendkosten) over te maken op giro 52730 van De Kleine Aarde in Boxtel. Vermeld 'Keukenkruiden'.

Voeding voor zuigeling en peuter

Onlangs verscheen de geheel herziene en bijgewerkte heruitgave van de syllabus 'Alternatieve voeding voor Zuigeling en Peuter'. De brochure is bedoeld voor hulpverleners, wijkverpleegkundigen en geïnteresseerde ouders, die meer willen weten dan datgene wat in het boekje 'Babyvoeding van borst tot boterham' staat.

Verkrijgbaar in de boekhandel. Of bestel door f 12,25 (inclusief verzendkosten) over te maken op giro 52730 van De Kleine Aarde in Boxtel. Vermeld de titel.

Alternatieve voeding voor zuigeling en peuter, door Marleen Heus, Cunera Kuhlmann en Annemieke Tops. 21 x 30 cm. Geïllustreerd. 40 pagina's. ISBN 9064547513. Prijs: f 9,75.

Distributie

Milieuvriendelijk voedsel verbouwen is één ding, ervoor zorgen dat het bij de klant komt een tweede. Terwijl er enerzijds een tendens is naar schaalvergroting, bloeien de konsumentenkringen nog steeds. Een verkenning.

Toekomst verdeelcentra ter discussie	9
Wie doet wat	10
Abonneren op pakketje groenten	11
COET zet half miljoen om	12
Overleven in natuurvoedingsland	13
De winkelier	15

Voeding

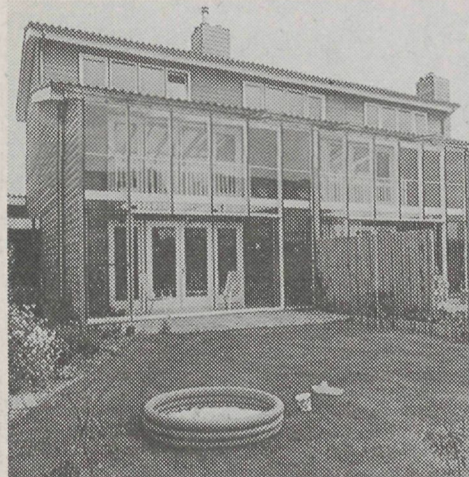
Ekomerk wordt het garantiemerk	37
Recepten: oud brood	38
Nieuw: de voedingswijzer	39
Anders eten in Portugal	41

In de tuin

Het seizoen begint!	55
De tuin in de lente	57

Bouwen en wonen

Nieuwbouw op De Kleine Aarde	29
------------------------------	----

Bouwen op vijf manieren	43
Kompakt bouwen	45

Rubrieken

Blij en boze brieven	2
Regeladvertenties	8
Aktiviteitenprogramma	34
Mensen en mogelijkheden	49
Milieu thuis	50
Raadgevers	52
Bezig met buiten	58

En verder...

Nieuwe Groene Wegwijzer	6
Wereldwijde kaartenactie	16
Tijd om te leven	17

Vijfhonderd jaar Amerika	19
Nicaragua: van boer tot boer	21
Een beter milieu begint in de gemeente	23

De vouwfiets getest	25
Modewereld ondekt milieu	27
De wereldwijde revolutie	31
Groen zakendoen	47
Een bont agrarisch landschap	53

Fransje de Waard

„Steden drukken loodzwaar op het milieu. De last verdwijnt als natuurlijke biotopen in de stad weer een kans krijgen. En de mens moet proberen de bijzondere waarden daarvan te behouden of te vergroten via efficiënt beheer.” Fransje de Waard heeft een plan.

32

Hier en nu

Het 'hier en nu-principe' lijkt een steeds kleinere rol te spelen in natuurvoedingsland. Dat blijkt in de artikelen in bijgaand nummer over de distributie van het gezonde voedsel.

In de jaren zeventig waren de idealeen duidelijk. Het is energieverstopping als producent een lange weg moeten afleggen van producent naar konsument. Het streven was daarom, dat telers hun produkten via regionale verdeelcentra aan winkels in de buurt leverden.

Van die regionale verdeelcentra is inmiddels niets meer over. De leveranciers die er nu zijn, komen in het hele land. Een nieuwe ontwikkeling is de veiling. Op enkele veilingen is een 'ekologische hoek', waar zowel afnemers uit het natuurvoedingscircuit als gangbare groenteboeren en supermarkten terecht kunnen. Ook De Kleine Aarde levert nu aan de veiling.

Toch zijn er nog plekken in Nederland, waar mensen vasthouden aan de principes van vroeger. Een voorbeeld is De Bron in Groesbeek. Honderd plaatselijke klanten krijgen daar wekelijks een groentepakket thuisbezorgd. Op kleine schaal, eenvoudig en het werkt.

Schaalvergroting of bewust klein blijven? De tijd moet leren wat de juiste keuze is.

Nieuwbouw

De plannen voor nieuwbouw op De Kleine Aarde komen in een konkreter stadium. In dit nummer een beschrijving van het nieuwe gebouw. Als de bouw eenmaal begonnen is, zal een bezoek aan De Kleine Aarde extra de moeite waard zijn. Ekologisch bouwen in de praktijk!

De grootste zorg op dit moment is het rondmaken van de financiën. Daarbij rekent De Kleine Aarde op haar donateurs!

De Kleine Aarde
Postbus 151
5280 AD Boxtel
04116-84921

De Kleine Aarde wil zoveel mogelijk mensen interesseren voor een milieuvriendelijke, gezonde leefwijze, gebaseerd op landbouwmethoden, voedingsgewoonten en omgang met energie en grondstoffen, die het milieu ontzien en ook in andere landen een duurzame ontwikkeling ondersteunen.

Verschijnt viermaal per jaar, bij het wisselen der seizoenen.

Redactie

Helène Kleijburg, Laurens Lammers, Yvonne Lauwers, Michel Robles en Dick Verheul.

Aan dit nummer werkten verder mee:

Alice Bender, Victor Borchert, Rijkert Knoppers en Aemilia de Koningh.

Foto's en tekeningen

Studio Bajo, Irma Beusink, Fred Geven, Jessica Helsloot, Ellen Kok, Peter Kouwenhoven, Jaap de Ruig (omslag), Werkgroep Inheemse Volken, Twan Wiermans, Bert Zijlma en anderen.

Vormgeving

Robert Schaap

Advertenties

Paula Dijkhoff en Heleen Petter (04116-84921)

Abonnement/donateurschap

Donateurs krijgen het tijdschrift gratis toegestuurd. Standaarddonatie f 35,-.

Minimumdonatie f 25,- per jaar. U wordt donateur door f 35,- of f 25,- over te maken op giro 52730 van De Kleine Aarde in Boxtel. Zet erbij 'nieuwe donateur'. Wij nemen aan dat u uw donateurschap voortzet, tenzij u ons uiterlijk 1 oktober anders bericht.

Losse nummers

De Kleine Aarde is verkrijgbaar in de boekhandel, kiosk en natuurvoedingswinkel. Oude nummers kunnen worden nabesteld door de prijs plus verzendkosten over te maken op giro 52730 van De Kleine Aarde in Boxtel. Nrs. 1-23 uitverkocht. Nrs. 24-52 f 1,-. Nrs. 53-67 f 5,-. Vanaf nr. 68 f 5,95. Verzendkosten f 2,50 voor één exemplaar, f 4,50 voor meer exemplaren.

Drukkerij

De Kempen Hapert

Uitgave

Stichting De Kleine Aarde, milieuedukatie- en voorlichtingscentrum, Boxtel.

Overige medewerkers De Kleine Aarde

Vele enthousiaste vrijwilligers en: Joost Andrik, Francis Joxhorst, Jol Moors en Marta Resink (milieuvoorlichting), Petra Souwerbren en Peter van der Ven (landbouwvoorlichting), Elise Bleyerveld en Marie-José Cornelissen (voedingsvoorlichting), Ralph Reijnders en Maya Vogelsang (bouwen en wonen), Jan Juffermans (beleid), Sander van Dam, Ben van Dieren, Theo Gijsman, Mirjam van der Heijden, Marcel d'Hont en Juul Kluitmans en Marjon van de Meerendonk (tuin), Wiény Hendriks, Ingrid Spaargaren en André Wouters (administratie), Karin Kunst, Bert Schneider en Marianka Wanninkhof (onderhoud en huishoudelijke dienst), Piet Hein Scheltens (directeur).

Auteursrecht De Kleine Aarde 1992
ISSN 0166-3704

Blij & Boze Brieven

Postbus 151

Wij krijgen graag post! Maak je brief niet te lang, zodat veel lezers aan het woord kunnen komen. Lange brieven komen soms in verkorte vorm in De Kleine Aarde.

Raadgevers

Met veel plezier heb ik gebruik gemaakt van de rubriek 'Raadgevers' met betrekking tot het maken van bessenlikeur van eigen bessen. Komplimenten dus voor deze rubriek.

S. de Groot, Lexmond

Verrukkelijk kippenboek

Enige jaren geleden heb ik uit de serie 'Ekologische Alternatieven 'Zelf kippen houden' gekocht. Het is een verrukkelijk boekje gebleken.

Elke twee, drie jaar „red” ik, samen met de burens, drie bruine Barnevelders uit de legbatterij. Na ongeveer twee weken weten ze weer hoe ze moeten lopen - vliegen gaat wat minder - in de grond moeten krabben, uit een bak moeten eten, waar ze hun eieren (15-18) moeten leggen en hoe ze op stok moeten in het hok, dat volgens de aanwijzingen in het boekje is getimmerd. Kortom: het zijn weer prachtige kippen!

In de winter scharrelen ze in onze (stads-) tuinen. Ze zijn gezellig tam en kunnen prima overweg met de twee dwergkonijntjes, die de kippenren, de kippendrinkbak, het kippevoer en soms het kippenhok ook als hun eigendom beschouwen. De konijntjes zijn de baas! Ik kan er een boekwerk over schrijven...

M. Timmers, Tilburg

Andere koek

Onlangs kreeg ik het boekje 'Dat is andere koek' van De Kleine Aarde onder ogen. Het boekje geeft op heldere wijze aan wat

alternatieve voeding is. Wat dat betreft alle lof.

Bij het hoofdstuk over ekologische voeding trof ik echter een passage aan, die mijns inziens een behoorlijke vergissing is. Ik doel hierbij op de passage bovenaan pagina 25: „Ook eten we wel vis. Je kunt je echter wel afvragen of vis nog wel zo gezond is.” Het is een misstap dat er met geen woord wordt gerept over de enorme ekologische consequenties die de huidige visserij voor het milieu in de Noordzee heeft. Zelf eet ik al jaren ekologisch. Vis is daarbij absoluut taboe.

Omdat het boekje 'Dat is andere koek' al vrij oud is, ben ik wel erg benieuwd wat de houding van De Kleine Aarde ten aanzien van het eten van vis is. Graag zou ik antwoord op deze vraag krijgen.

R. Hoekstra, Haren

De Kleine Aarde raadt aan niet te vaak vis te eten, vooral door de vervuiling van de Noordzee. Met uw opmerking dat veel vis eten ook ekologisch nadelig is, zijn wij het helemaal eens.

Konsument in de kou

Voor mij is het geen modegril, want ik maak me al meer dan 25 jaar druk over het milieu. Zoveel mogelijk probeer ik mijn woorden om te zetten in daden. Het probleem is echter: ik wil wel, maar het lukt vaak niet. Als konsument sta ik in de kou. Bij voeding wordt aangedrongen op de aanschaf van bd-produkten. Ik wil niets liever, al jaren, ook al kost het vijftig procent meer. Maar waar koop ik het? Ik heb de laatste drie jaar in Berkel en Rodenrijs gewoond, vlakbij Rotterdam. Een tuinbouwgebied, waar je het als vegetariër wel kunt vergeten. Wanneer je vraagt: heeft u bd-produkten dan kijken ze alsof ze water zien branden.

Nu woon ik sinds twee maanden net buiten Montfoort, en ook daar geen winkel met bd-produkten. Ik werk in Den Haag, waar geen natuurvoedingswinkel met verse waar is in de buurt van mijn werk. Ik probeer bij de kleinschalige winkel te kopen, maar die lopen ook niet voorop met vernieuwing. Ik kan u wel zeggen dat ik dolblij ben met de Albert Heyn in Montfoort. Vegetarische produkten en bd-piepers, ik spring al een gat in de lucht. Zo ook met verpakkingen. Je kunt niet om de blisters heen. Wekelijks

GREET & GEERT

AH.. EEN VLEGENZWAM. DE KNNV ONDERZOEKT DE VERSPREIDING ERVAN. OM EEN OF ANDERE REDEN LOOPT HET AANTAL VLEGENZWAMMEN SCHRIKBAREND TERUG...

stuur ik minister Alders een voorbeeld van een meestal nieuw ingevoerde wegwerpverpakking. Je wordt doodgegooid met de mooiste milieuvriendelijke adviezen, echt goed bedoeld, maar ik kan ze onderhand wel dromen. De industrie laat het afweten. De overheden idem dito.

Mimi Cuypers, Montfoort

Onwetendheid

In het winternummer van De Kleine Aarde stond een artikel van Wim van Heerde over komposttoiletten. Ik wil daar graag iets aan toevoegen. Het is duidelijk dat komposttoiletten, aangevuld met een grijswaterfiltersysteem een zeer geschikte oplossing vormen voor de verscherpte regeling voor lozingen. Dat geldt zowel voor het binnen- als buitengebied, voor kleine en grote huishoudens. Het ministerie van VROM vindt dat het residu van komposttoiletten afgevoerd moet worden naar een zuiveringsinstallatie. Dat geeft grote blijk van onwetendheid. Het kompostresidu is onschadelijk, hygiënisch en geschikt voor compostverwerking. Niet te vergelijken dus met septiek tank slib, dat chemisch verontreinigd is door alle gebruikte stoffen in het huishouden.

D.M.H. Vandy, Utrecht

Nieuwe druk

In het laatste nummer van De Kleine Aarde wordt onder de kop 'Lekker tuinboeken lezen bij de kachel' mijn boek genoemd en geprezen. Dat is heel plezierig, alleen is het uitverkocht en niet meer te krijgen. Er komt echter een nieuwe druk bij uitgeverij Vrij Geestesleven. Het zal in het voorjaar

verschijnen in een ander jasje en met de toevoeging van een hoofdstuk over tuinkruiden.

Willy Schilthuis, Driebergen

Kongres over voeding en milieu

Dinsdag 12 mei vindt in Utrecht het kongres 'Voeding en milieu - de relatie tussen dagelijks voedsel en duurzame ontwikkeling' plaats.

De term 'duurzame ontwikkeling' komt uit het Brundtlandrapport, dat de Verenigde Naties in 1988 uitbrachten. De Kleine Aarde heeft de term in haar doelstelling opgenomen.

Het kongres is georganiseerd door onder meer het Platform Biologische Landbouw en Voeding en het Voorlichtingsbureau voor de Voeding.

Opgave via 08370-27114.

Begin een winkeltje

De Landelijke Vereniging van Wereldwinkels heeft een naslagwerk uitgebracht, waarin Wereldwinkeliers kunnen lezen hoe zij hun winkel het beste kunnen runnen. De map is ook geschikt voor andere groepen die producten verkopen. In de map is veel informatie te vinden over rechtsvorm, verzekeringen, boekhouden en dergelijke. De map heet 'Organisatie en administratie, gids bij het Wereldwinkelmanagement'.

De map kost f 50,- plus f 7,50 porto. Landelijke Vereniging van Wereldwinkels, Westerkade 18, 3511 HB Utrecht.

Open Dag op 21 juni

De bekende Grote Open Dag van De Kleine Aarde valt dit jaar op 21 juni. Tal van milieuvriendelijke bedrijven zullen zich presenteren en er zijn optredens van muziek- en theatergroepen. De keuken van De Kleine Aarde is geopend en serveert ekologische hapjes en drankjes. De Open Dag zal vooral een ontmoetingspunt zijn voor mensen die kiezen voor een gezonde, milieuvriendelijke leefwijze. Aanvang 10.00 uur.

Op de fiets naar de Kampina

Op 4 april en 23 mei organiseert De Kleine Aarde een exkursie naar Kampinase heide en De Kleine Aarde rond het thema 'natuur en milieu'.

's Morgens bekijken de deelnemers in de Kampina de effecten van de landbouw op het milieu en de veranderingen in natuur en landschap. Na een ekologische lunch op De Kleine Aarde volgt 's middags een exkursie met rondleiding op De Kleine Aarde, waarbij de ekologische landbouw en de daarbij horende milieuaspekten aan de orde komen. Onontbeerlijk op deze dag is een eigen fiets. Data en tijden zijn: zaterdag 4 april en 23 mei van 10 uur tot 16.30 uur. Kosten: f 35,-, inclusief ekologische lunch. Aanmelden voor 23 maart respectievelijk 11 mei (04116-84921).

Promotie Groene Keuken in rijdende bus

Het Wereld Natuurfonds en de Nederlandse bibliotheken hebben ze al. Bussen ter promotie van een idee. Ook uit naam van De Kleine Aarde rijdt er over enige tijd een bus door Nederland die de Groene Keuken presenteert, de eerste stappen op weg naar milieuvriendelijk huishouden. Samen met Loesje en Partners, de vakgroep Huishoudstudies van de Landbouwwuniversiteit in Wageningen en de Nederlandse Vereniging van Huisvrouwen heeft De Kleine Aarde het initiatief genomen om naar Engels voorbeeld twee verschillende keukens te presenteren: een ekologisch verantwoorde keuken en een arbeidsbesparende ekologische keuken. Met een mobiele presentatie van De Groene Keuken hopen de initiatiefnemers een breed publiek aan te spreken, waaronder huisvrouwen, lokale overheden en dienstverlenende bedrijven en bezoekers van markten, manifestaties en braderiën. Alle aspecten van De Groene Keuken komen tijdens de presentaties aan bod: voedsel, afvalscheiding, materiaal en apparatuur, arbeidsbesparing en het totale kostenplaatje.

Het plan is momenteel in ontwikkeling. In volgende nummers van De Kleine Aarde volgt nadere informatie.

Groene handelsgids

Een handelsgids van groene bedrijven. Daar was zowel in binnen- als buitenland vraag naar. Het handels-informatiecentrum voor de ekologische land- en tuinbouw, opgericht door een twintigtal ekologische akkerbouwers die de afzet en handel in hun produkten willen stimuleren, stortte zich vervolgens op het maken van De Groene handelsgids.

Volledigheid pretendeert het gidsje niet. De bedoeling is dat geïnteresseerde bedrijven jaarlijks hun gegevens (adres en telefoonnummer) aan Ekocheck doorgeven, zodat elk jaar een nieuw gidsje verkrijgbaar is. Dat is tegelijk het zwakte punt van de handelsgids. Verdeelcentra als Bloemberg en De Nieuwe Band komen er niet in voor, terwijl het Alkmaarse verdeelcentrum Odin zowel in de rubriek 'Aardappelhandel' als 'Groente en fruit' te vinden is.

De Groene Handelsgids '91-'92 kost f 10,- en is verkrijgbaar bij de NVEL (telefoon 038-219855).

Aktie in Boedapest

De Hongaarse milieuorganisatie 'Groene cirkel' meldt een actie tegen luchtvervuiling, die zij in december in Boedapest voerde. Een delegatie van de 'Groene cirkel' (Zöld Kör) bezocht in oktober De Kleine Aarde en onderhoudt sindsdien contact. De groep, die vooral uit scheikunde-studenten bestaat, wil in Hongarije een project van de grond krijgen, dat vergelijkbaar is met De Kleine Aarde.

Zöld Kör, H-1111 Boedapest, Sztoczek u. 6-7, Hongarije.

Een smakelijk kopje koffie

Een firma in Taiwan zegt er als eerste bedrijf in te zijn geslaagd een eetbaar koffieservies van haver op de markt te hebben gebracht. Het servies kan na gebruik worden weggegooid, of desgewenst worden opgegeten. Het servies is enkele uren bestand tegen contact met kokend water. De productie bedraagt momenteel 20.000 kop en schoteltjes per dag. De eetbare kopjes kosten ruim veertig cent per stuk. Het betreffende bedrijf met de eveneens smakelijke naam 'The Taiwan Sugu Company' gaat binnenkort ook eetbare lepels en vorken produceren.

In De Kleine Aarde nummer 75 berichtten wij over eetbaar servies van de Deutsche Bundesbahn. Dat is gemaakt van maïs. Zo op het eerste gezicht beter dan (weggegooid) plastic. Het bezwaar blijft natuurlijk hetzelfde: in veel gevallen zal het servies toch weggegooid worden en dan gooit men dus voedsel weg.

Rijke natuur, rijk voedsel

Bij biologische landbouw gaat het om meer dan de productie van louter gezonde en smakelijke levensmiddelen. Boeren en boerinnen kunnen in harmonie met het milieu werken en zijn niet gedwongen tot massaproductie. Hierdoor ontstaat er ruimte voor verscheidenheid van onze landschappen, dorpen en natuur.

Dat staat in de folder *Rijke natuur, rijk voedsel*, een uitgave van de Groene fractie in het Europees Parlement in samenwerking met Nederlandse en Vlaamse landbouw- en milieu-organisaties. De folder is al in verschillende talen verschenen en wordt in diverse landen verspreid.

De folder is gemaakt naar aanleiding van de nieuwe Europese richtlijn voor de biologische landbouw. De komende tijd zal deze in alle landen worden uitgewerkt. In de folder wordt informatie gegeven over de verhouding landbouw en natuur, de rol van de konsument ('die met de boodschappentas politiek kan bedrijven'), het belang van een lagere vleesconsumptie en de prijsverhouding tussen gangbare en biologische produkten. Die laatste is nu nog scheef, omdat bij de gangbare produkten de milieuschade niet in rekening wordt gebracht.

De folder is geschikt als leermiddel in het onderwijs en voor het maken van werkstukken over landbouw en voeding. Ook zet de folder konsumenten aan het denken over hun rol bij de omschakeling van de grootschalige naar de kleinschalige, milieuvriendelijke landbouw.

Rijke natuur, rijk voedsel. Folder verkrijgbaar bij De Kleine Aarde.

Drie lezingen over milieubewust consumeren

Dit voorjaar presenteert De Kleine Aarde een mini-cyclus van drie lezingen op zondag over actuele consumententhema's met nadruk op milieuvriendelijke alternatieven voor dagelijkse produkten.

De lezingen zijn bestemd voor consumenten en doe-het-zelvers die in de praktijk van alledag aan de slag willen met een milieuvriendelijke leefwijze. Thema's zijn: ekologisch tuinieren (12 april), milieuvriendelijke bouwmaterialen (10 mei) en milieubewust wassen en schoonmaken (14 juni).

Na iedere lezing volgt een rondleiding over het terrein van De Kleine Aarde. Tijdens

deze rondgang krijgt het thema een plaats binnen het totaal van een milieuvriendelijke leefwijze.

De lezingen worden gehouden in de Van Coothhoeve en beginnen om 11.00 uur. Elke lezing duurt ongeveer anderhalf uur, evenals de rondleiding die om 14.00 uur begint. In het middaguur is er gelegenheid om op De Kleine Aarde een lunch te gebruiken. Er is tegen betaling soep en brood verkrijgbaar. Zelf brood meenemen kan natuurlijk ook.

De kosten voor lezing plus rondleiding bedragen f 9,-, inclusief een kopje koffie of thee bij aankomst. Gezien de verwachte belangstelling is het nodig dat iedereen zich vooraf telefonisch aanmeldt (04116-84921).

Belgische bedrijven op milieuvriendelijke Tuinmarkt

Zaterdag 25 april

Op zaterdag 25 april staat het hele terrein in Bostel van 9.30 uur tot 16.30 uur in het teken van gezond milieuvriendelijk tuinieren tijdens de Tuinmarkt, die alweer voor de vijfde maal wordt gehouden. Een aardigheid deze keer is volgens koördinator Joost Andrik dat ook Belgische bedrijven present zijn.

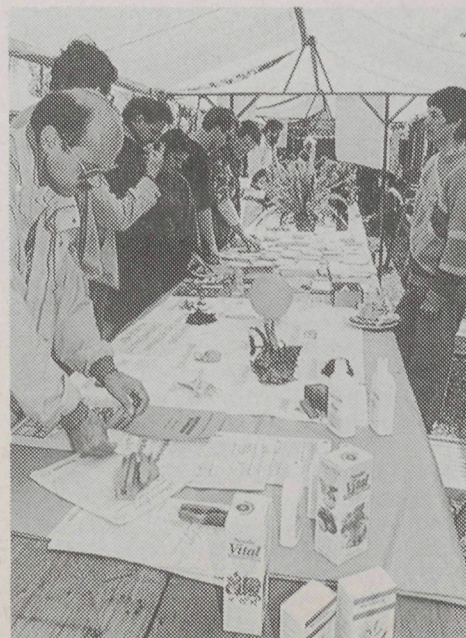
De markt biedt volgens Andrik een skala van produkten en produktinformatie voor amateurtuinders. Belangstellenden kunnen evenals in voorgaande jaren een grondmonster uit de tuin meenemen en deze voor f 2,50 op de zuurgraad laten onderzoeken.

Belangstellenden kunnen in de Barak naar verschillende diashows gaan kijken. De bestaande diaserie over De Kleine Aarde is uitgebreid met drie series over de milieuvriendelijke moestuin in het algemeen, onkruidbeheersing en gewasbescherming en grondbewerking.

Het vorig jaar gestarte veilingproject, dat de verkoop van milieuvriendelijke groenten via de veiling moet bevorderen, krijgt tijdens de Tuinmarkt extra aandacht.

Wat dieren betreft kunnen bezoekers van de Tuinmarkt hun lol op. Tijdens de markt zijn er kippen, konijnen, schapen en geiten te zien.

De keuken van De Kleine Aarde is de hele dag geopend en voorziet de bezoekers van hapjes en drankjes. Tot ziens op zaterdag 25 april!

Rio-circus

Willem Hoogendijk

Hoe moeilijker het is om iets te veranderen, hoe meer woorden en papier er worden geproduceerd, hoe meer er wordt vergaderd en gereisd. Hoeveel milieuplannen zijn er al niet? Hoeveel nota's heeft het milieuministerie voortgebracht? Maar op het frisblikje zit nog geen statiegeld. De prijs van het openbaar vervoer blijft stijgen. We kunnen ons niet aan honderd kilometer maximum snelheid houden.

Ik heb zelf afgelopen tijd een beetje meegegaan aan het Rio-circus. Zo noem ik de grote wereldkonferentie van de Verenigde Naties over milieu en ontwikkeling die begin juni in Rio de Janeiro wordt gehouden. U weet wel: over duurzame ontwikkeling wereldwijd. Elke maand was er wel ergens een grote voorbereidende conferentie. Officiële deelnemers, partikuliere organisaties, Noordelijken, Zuidelijken, vrouwen, wetenschappers, alternatievelingen - ze hebben allemaal hun aparte voor-konferenties.

Kijk wat een menskracht en geld daar in gaat zitten! Al de inspanning van de deelnemende organisaties. Plus de speciaal opgezette gelegenheidskoepels, bemnst met reisbeluste apparatsjiks. Vellen drukpapier gaan op de post, kilo's mensenvlees gaan de lucht in.

Wat hoopt men in Rio te bereiken? Ach, ze zullen wel op iets belangrijks haalbaars mikken. Maar ik denk wel eens: als al die Nederlandse moeite en geld besteed was aan iets in ons eigen land. Aan, zeg, de Nationale Milieu Aktie. Zouden we dan niet een grotere en in ieder geval nuttiger stap richting duurzaamheid hebben gezet dan het hele dure Rio-circus?

Hoe staat het eigenlijk met onze milieubewustheid, twintig jaar na 'Grenzen aan de groei' van de Club van Rome? Wie rijdt er in een auto en denkt: 'Eigenlijk ben ik nu de wereld van mijn kleinkinderen verder aan het bederven'? Wie trekt de wc door en denkt: 'Alweer acht liter goed drinkwater naar de Filistijnen'? Wie doet er boodschappen in de supermarkt en denkt: 'Veel is eigenlijk te goedkoop en komt van te ver weg'? Nee, echte milieubewustheid is met een lampje te zoeken. Lokaal hebben we dus gefaald. Dan maar de plane voor Rio genomen!

Nieuwe Groene Wegwijzer

Nuttige adressengids weer aktueel

EDITIE 1992

**De Groene
Wegwijzer**

Loesje en Partners

Deze lente verschijnt de nieuwe Groene Wegwijzer. Wie de eerdere versies kent van dit naslagwerk voor het 'groene' circuit, weet hoe nuttig het boek kan zijn.

Het initiatief voor de Groene Wegwijzer kwam destijds van de stichting Mens- en Milieuvriendelijk Ondernemen (MeMO). Later nam de uitgeverij Loesje en Partners het over, die nu de tweede editie in eigen beheer uitbrengt.

De Groene Wegwijzer is in de loop der jaren steeds dikker en groter geworden. De rubrieken zijn: voedsel, milieu, energie en technologie, wonen, bouwnijverheid, gezondheid, spiritualiteit, emancipatie, de wereld, vrije tijd en cultuur, vervoer, werk, informatiebronnen en diensten. De systematische opbouw maakt snel zoeken mogelijk. Een vegetarisch pension op de Veluwe, een natuurvoedingswinkel in Groningen of een milieuvriendelijk bouwbedrijf zijn zo snel te vinden.

Naast de vierduizend adressen, biedt de wegwijzer zo'n honderd pagina's actuele informatie. Hierbij zijn interviews, waarin de redactie de balans opmaakt van de ont-

wikkelingen in het groene circuit. Tevens besluit elke hoofdstuk met een overzicht, waarin onder meer belangwekkende boeken op het desbetreffende gebied en praktische tips.

Bovenal is de Groene Wegwijzer echter een onmisbaar 'telefoonboek' voor ieder die de weg zoekt in de wereld van milieuvriendelijke initiatieven.

Verkrijgbaar bij De Kleine Aarde

De Groene Wegwijzer is verkrijgbaar in de boekhandel. Met het oog op de te verwachten grote belangstelling, heeft De Kleine Aarde speciaal voor donateurs een beperkte voorraad van deze bijzondere gidsen aangeschaft. Donateurs kunnen een exemplaar krijgen door f 15,- over te maken op giro 52730 van De Kleine Aarde in Boxtel. Vermeld 'Groene Wegwijzer'. (Zolang de voorraad strekt).

De Groene Wegwijzer, adressengids voor alternatief Nederland. Loesje en Partners, Arnhem 1992. ISBN 9074283012. Prijs f 15,-.

Plastic tas minder geliefd

Ruim een op de drie klanten in de supermarkt vindt, dat de winkels terughoudender moeten zijn met het uitdelen van plastic tassen. Dat er lege dozen verkrijgbaar zijn om de boodschappen in mee te nemen, waardeert de klant positiever. Dit blijkt uit een enquête die het Centraal Bureau Levensmiddelenbranche organiseerde. De meeste klanten (40 procent) komen op de fiets naar de winkel. Op de vraag welke extra voorzieningen zij willen, scoren fietsparkeerruimte en fietsklemmen het hoogst.

Bijna de helft vindt dat de supermarkt genoeg milieuvriendelijke en gezonde producten verkoopt. Uitzondering daarop is het aanbod van ekologische- en biologisch-dynamische producten. Die zijn te weinig verkrijgbaar.

Negentig procent van de klanten kan lege flessen kwijt in de glasbak bij de supermarkt. Eigenlijk een kleine moeite om ze even binnen te brengen, als er statiegeld op zat...

Folder over economie

Groene Pluim-winnaar *Roefie Hueting* heeft het geldbedrag dat gelieerd is aan de prijs, beschikbaar gesteld voor een Engeltalige folder over de berekening van het duurzaam nationaal inkomen.

De folder is een samenvatting van Huetings project bij het CBS om de werkelijke economische groei, ofwel de optelsom van produktiegroei en milieuvlies, te meten. De bedoeling is dat De Kleine Aarde de folder verspreidt onder buitenlandse gasten in Nederland.

Eerste hulp voor fietsers

De ANWB heeft wel degelijk oog voor de behoeften van de Nederlandse fietser. De bond wil het in ieder geval met allerlei ludieke acties aantonen. In samenwerking met Parkland Brabant, de organisatie die Midden-Brabant in Europa als toeristische trekpleister propageert, heeft de ANWB deze keer negen 'rijwielhulpkistjes' langs de Kapelekkes-route in Noord-Brabant geplaatst, een nostalgische fietsroute langs kapelletjes en kerken waar de fietser even kan afstappen om binnen een kaarsje aan te steken.

De kistjes zijn bevestigd aan de gevels van café's, restaurants en boerderijen langs de fietsroute, die van Oisterwijk naar Den Bosch, Berkel-Enschot en Bladel voert. Ze bevatten reparatiemateriaal, een fietspomp, een EHBO-kistje en adressen van nabij wonende fietsenmakers.

De eigenaren van de uitspanningen zijn verantwoordelijk gesteld voor het beheer van de kistjes en verschaffen tevens de sleutel. Een woordvoester van de ANWB denkt niet dat vandalisme het nobele initiatief in de kiem smoort. „We vertrouwen op de beheerders, die toezicht houden op de kistjes. Overigens krijgen ze, mocht er toch iets uit de kistjes verdwijnen, via de ANWB nieuwe spullen.”

Met name van de kant van de vele buitenlanders, die elk jaar in Brabant komen fietsen, was de behoefte aan de hulpkistjes groot. Op zondag zijn zij met een lekke band midden in de 'bush-bush' vaak reddeloos verloren, daar er nergens in de buurt iemand te vinden is die kan helpen. Parkland Brabant meldt overigens in een persbericht dat het heel vroeger vrij normaal was, dat er langs de weg hulpkistjes stonden voor fietsers met pech onderweg. In 1906 hingen er meer dan duizend door heel Nederland op plekken, die ver van de bewoonde wereld lagen. Na de komst van voldoende erkende fietsenmakers zouden de kistjes in rap tempo verdwijnen.

Studiedag bouw- en woonprojecten

In Nederland zijn op tal van plekken milieuvriendelijke woningen gebouwd. Projecten waren er in Gouda, Den Bosch, Cuyck, Leiden en Aalten. Op welke punten deze projecten al dan niet geslaagd zijn, komt uitgebreid aan bod tijdens de studiedag **Ekologisch Bouwen**, die De Kleine Aarde op 10 april organiseert.

Deskundigen, waaronder *Jos van Doorn* van 'TEMA-ecological design' uit Eindhoven en *Tjerk Reijenga* van het architectenbureau Bear uit Gouda, zullen verslag doen van de evaluatie-onderzoeken die bij enkele projecten inmiddels zijn geweest. In hun verslag schenken ze onder meer aandacht aan 'energie-arm bouwen en wonen' en 'toepassing van actieve en passieve zonnepanelen en binnenklimaatbeheersing' en wat daarvan uiteindelijk in de praktijk terecht is gekomen.

Na de presentatie van deze resultaten volgt een discussie, waarbij de projecten, de bouwrealisatie en de ervaringen van de bewoners centraal staan.

De studiedag is interessant voor gemeentebesturen, beleidsambtenaren van volkshuisvesting, welzijn en milieu, het kader van woningbouwverenigingen, bouwfondsen, aannemers en architecten. Kosten zijn f 180,-, inclusief een ecologische lunch en dokumentatiemateriaal. Tijdsduur: van 9.30 uur tot 16.30 uur.

Bus naar De Kleine Aarde

Vanaf station Boxtel rijdt sinds oktober een bus die vlakbij De Kleine Aarde stopt. Bezoekers van De Kleine Aarde die met de trein komen, kunnen voortaan op werkdagen op de hele uren op lijn 154 richting Eindhoven stappen. Binnen zeven minuten brengt de bus hen naar de halte aan de Nieuwe Nieuwstraat. Vanaf deze halte is het een stukje teruglopen, dan rechtsaf de Meidoorngaard inlopen en aan het eind daarvan de Schijndelseweg oversteken. Loop rechtdoor de Munsel in. Rechts ligt De Kleine Aarde.

NS-kaart bevalt goed

Krap een half jaar na de aanschaf van de NS-kaarten voor het personeel van De Kleine Aarde klinken de reacties van de medewerkers op de kaart overwegend positief.

Landbouwvoorlichter *Peter van der Ven*,

die per week gemiddeld twaalf uur aan reistijd kwijt is, zegt: „Ik had al een NS-kaart voordat ik hem via mijn werk kreeg. Gewoon vanwege het gemak, ik hoef geen kaartjes te kopen. Maar ook uit milieuoverweging. Als ik in één woord moest zeggen hoe ik me met zo'n kaart voel, dan zei ik 'verwend'. In positieve zin dan.” Kruidentuinmedewerkster *Miriam van der Heijden* is elke week enorm veel reistijd kwijt van Breda-Prinsenbeek naar Boxtel en terug. „Een NS-kaart maakt zo'n reis niet minder vermoeiend. Eigenlijk wil ik snel in Boxtel gaan wonen. Dat is ook het milieuvriendelijkst.”

Doe mee voor de halve prijs!

Of geef De Kleine Aarde kado!

De Kleine Aarde is een plek die toont dat een schonere wereld mogelijk is. Duizenden donateurs houden die plek in stand. Help een handje mee en meld je aan. Doe het vóór 15 mei, want dan krijgt u de volgende drie nummers van het tijdschrift voor f 17,50 thuisgestuurd!

Bent u al donateur, doe dan iemand anders De Kleine Aarde kado. In één keer geeft u zo drie presentjes weg, elk seizoen weer. Wie nu donateur wordt van De Kleine Aarde profiteert bovendien van de voordelen:

- U krijgt een uitgebreid informatief **Welkomstpakket**
- Elk seizoen **De Kleine Aarde in de bus**
- **Donateurs kunnen gratis een bericht of oproep plaatsen in de rubriek 'Mensen en Mogelijkheden'**
- **Donateurs kunnen altijd bij De Kleine Aarde terecht met vragen over milieuvriendelijk tuinieren en gezonde voeding**
- **Donateurs krijgen tien procent korting op de kursussen van De Kleine Aarde**
- **Als donateur maakt u het mede mogelijk dat De Kleine Aarde het werk aan een schone toekomst kan voortzetten.**

Ik word donateur

☐ Ja, ik geef De Kleine Aarde een donatie van f 17,50 en ben daarmee donateur voor de rest van 1992. Stuur mij het Welkomstpakket en elk seizoen De Kleine Aarde. Als ik mij voor 15 mei aanmeld, krijg ik De Kleine Aarde vanaf het Zomernummer in de bus. Ik betaal met de acceptgirokaart die u mij toestuur.

☐ Ik doe iemand anders De Kleine Aarde kado. Stuur de acceptgirokaart naar het linker adres. Stuur het Welkomstpakket en het tijdschrift naar:

Naam

Adres

Postcode en plaats

Naam

Adres

Postcode en plaats

Handtekening

Uitknippen en invullen (of overschrijven) en opsturen naar:

**De Kleine Aarde, Antwoordnummer
16151, 5280 VJ Boxtel.
Postzegel hoeft niet, mag wel.**

Regeladvertenties

Tarief f 1,50 per woord, inclusief BTW. Minimumprijs per plaatsing f 30,-. Maximaal 50 woorden. Voor brieven onder nummer f 5,- extra. Bewijsnummer 8,45 extra.

Bereken zelf de kosten van uw advertentie en stuur de betaling mee bij opgave. U kunt een giro(betaal)kaart of bankcheque ten name van De Kleine Aarde bijsluiten.

Regeladvertenties voor het Zomernummer moeten uiterlijk 1 mei binnenzijn!

TE KOOP

Te koop aangeboden: goed onderhouden AGA-fornuis. Tevens voor reparatie en ombouw op gas. Telefoon 02232-1981.

METHAANGASHOUDER, die enkele jaren op De Kleine Aarde heeft dienst gedaan. We zien hem graag weer in gebruik. Prijs in overleg te bepalen, hangt af van bestemming. Inlichtingen 04116-84921 (Jan Juffermans).

Te koop: Louët S15 SPINNEWIEL en hapsel, elektrische graanmolen. 05933-33127.

Te koop: keukenmachine, spinnewiel, KAASTOBBE, -pers etcetera voor de verwerking van 25 liter melk. Prijs n.o.t.k. Telefoon 030-521367 na 19.00 u.

Te koop: Z. Frankrijk, HAUT LANGUEDOC tussen Lacane en Salvat in beschermd natuurgebied in berg-gehucht (810 m) nabij drie meren, een gerestaureerd huis. Vrijgelegen op zuiden met prachtig uitzicht. Drie kamers, grote keuken en badkamer geheel ingericht. 380 m² grond. Prijs 220.000 franc, k.k. Inl. telefoon 071-612850.

Wij leven al jaren in PORTUGAL waar wij een diervriendelijke boerderij hebben. Verder verkopen wij stukjes grond. Bijv: Alentejo (nabij Crato) 13.000 m² ommuurde olijvenboomgaard met oude schuur en bouwvergunning f 45.000,- k.k. Interesse? Schrijf naar: Anton en Martien Decoz, Herdadinka, Cabeço de vide, 7460 Fronteira, Portugal, of bel: 09-3514554243.

(Zelfbouw-) TEGELKACHELS vanaf

f 1675,-. Voor gezond, schoon en zuinig houtstoken. Piet de Vries, Sellingen (Gr.) Telefoon 05992-4229 (ook 's avonds).

Te koop: twee dikke katoenen MATRASSEN (Katja Futons), 5 maanden gebruikt. Afmetingen: 90 x 200 centimeter, dikte 12 centimeter Telefoon: 08889-1664. Bellen na 2 april.

Ter overname Rayburn ALLESBRANDER, 5 jaar oud. Prijs nader overeen te komen. Mevr. S. Riep, Westerlaan 35, 3731 EK De Bilt.

Te koop: ZW-Frankrijk (Lot-et-Garonne, heuvels, bossen, beekjes), landelijk gelegen HUIS (boerderij), permanente bewoning of tweede huis, nabij 2 biologische bedrijven (melkvee, akker-/tuinbouw), i.z.g.st. Alle comfort, 4 kamers, woonkeuken, douche, toilet, schuur, cave, grondopp. 0,45 hectare, vraagprijs f 115.000,- kk. Inl. Las Bordes, 47470 Beauville, telefoon 09-3353954554 (ned. Gespr.)

GEZOCHT

Te koop of te huur gevraagd: GROND met huis(je), opknappen geen bezwaar, omgeving Delft, Krimpenerwaard, Lopikerwaard, Schieland of Rijnland. Voor rust- en natuurminnend gezinnetje. Telefoon 08306-23530.

Wij zoeken tijdelijke HULP(EN) voor onderhoudswerk aan huis en in bos, gelegen buiten dorp, en in huishouding, op nader overeen te komen kondities. Gemeubileerde bungalow beschikbaar. Brieven onder nummer RA 8002 G.

Gevraagd: een op hout te stoken C.V. INSTALLATIE (geen fornuis). telefoon 04257-9690.

Gevraagd: een VRIJWILLIGER die, zonder kosten, in Bostel een B.D. moestuin wil opzetten/onderhouden met gebruik van groenten/fruit e.d. Tel. 04117-2489 na 18.00 uur.

Wie wil voor kost en inwoning meewerken met alle voorkomende werkzaamheden op ons kleinschalige NATUURKAMPEERTERREIN in de maanden juni, juli, augustus en/of september. Willem en Cora Bos, La Bona Vista, 17854 Sant Jaume de lliera, Ge-Espana.

Ik wil MEUBELMAAKSTER worden via het leerlingwezen. Daarom zoek ik werk in een klein meubelmakersbedrijf, liefst omgeving Amsterdam. Tel. 020-5487323 (Van Leeuwen, ma t/m do. 10-17 u.).

Vrouw (schilderes) zoekt stille eenvoudige WONING e.o. vrijstaand met tuin. In nabijheid van natuur. Bereikbaar met openbaar vervoer. Netto huur f 450,-. Telefoon 023-421419 en 020-6104957.

Wie wil er vanaf eind april tot begin september in mijn HUIS wonen, en ook voor de tuin en 2 poezen zorgen? Ik woon in rus-

tig dorpje in Zuid-Beveland. Huurprijs n.o.t.k. Tel. 01104-8513.

Wij zoeken een enthousiaste MEDEWERK(ST)ER met verantwoordelijkheidsgevoel, die onze V.O.F. komt versterken. De taak bestaat onder andere uit: koken, bedienen en de zorg voor het koffiehuis. Inlichtingen 076-227986. Schriftelijke reacties naar: De Korenbloem, Ginnekenweg 2b, 4818 JE Breda.

Wij zoeken 'INDISPOSABLES'. Heeft u deze milieuvriendelijke luiers voor uw baby gebruikt en niet meer nodig, wij nemen ze graag van u over. Telefoon: 020-6811005.

Te huur gezocht: BOERDERIJ voor wonen en (milieuvriendelijke) meubelmakerij. Werkruimte ± 150 m². Huur max. f 1700,- per maand. The Spirit of Wood, A. Kiers, Haverstraat 40 bis, 3511 ND Utrecht, 030-313775.

Gevraagd TRIPP-TRAPP-KINDERSTOEL voor redelijk bedrag in goede staat. Bernadette van der Ende, Hofsingel 247, 6834 GG Arnhem, tel. 085-219051.

TE HUUR/VAKANTIE

Uitsluitend voor NATUURLIEFHEBBERS! Te huur voor vakantie: zeer mooi ingericht buitenhuis voor vier personen in beschermd natuurgebied, direct bij bos. Gelegen 12 km ten zuid-westen van Nijmegen. Ook zeer geschikt als tijdelijke/vervangende woning voor klein gezin, gasten uit buitenland enz. Telefoon 08873-1570 of 08894-14023.

Familieweek op WIJNBOERDERIJ in de Provence (Z-Fr.) van 28 dec. tot 4 jan. 1992. Inlichtingen 02154-15115 of 09-3394706330 in Frankrijk (Ned. gesproken).

Groepen, families of echtparen, u bent van harte welkom op onze BOERDERIJ. Koken, snoeien, kruiden zoeken of samen erop uit de natuur in. Voor inlichtingen: 09-3394706330.

KINDEREN van 12 - 16 jaar. Welkom op onze wijnboerderij, we verzorgen de dieren, plukken fruit en gaan 's middags surfen (met Franse begeleiding) op een groot meer. Leer spelenderwijs frans. Tot juli - augustus! inl. 09-3394706330 of 'La Bastide Rose' BP 24, 83690 Salernes.

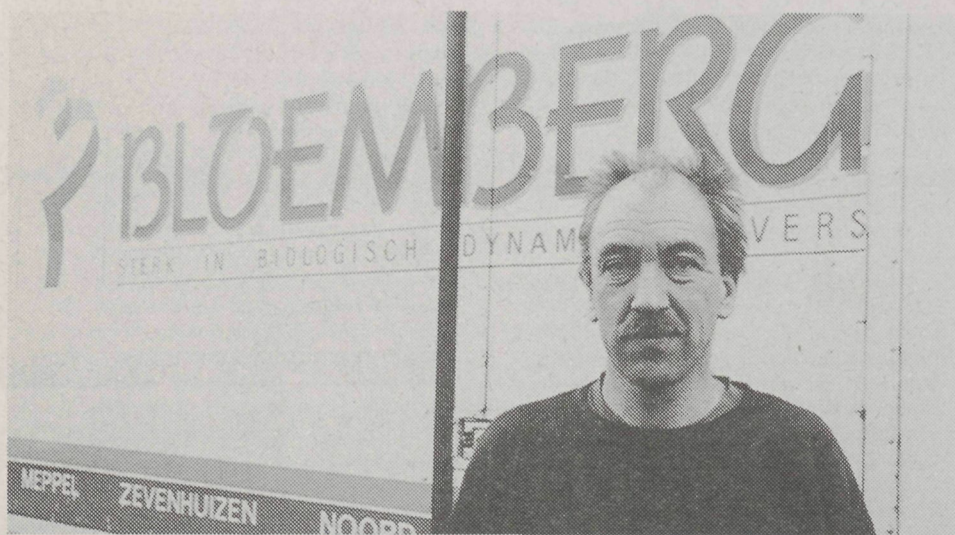
Sfeervol vak. App. In WOONBOERDERIJ te Dwingeloo (Drente), 6 ps., t.v., landelijke omgeving in de buurt van bos- en heidegebieden en het Blauwe Meer. Folder: 05219-2058.

Uitlopers SPAANSE PYRENEEën. Op 13 kilometer afstand van meer van Banyoles. Te huur in gerestaureerde boerderij kamers of appartementen. Ook enkele kampeerplaatsen. Tel. 076-878633.

Vervolg regeladvertenties op pag. 48

Toekomst verdeelcentra ter diskussie

Idealen op de helling vanwege economische motieven

Het begon allemaal zo mooi, zo'n twintig jaar geleden: een paar verdeelcentra waren er, ieder met een eigen regio met winkels, konsumentengroepen en telers. Mens- en milieuvriendelijkheid, kleinschaligheid en kringloop, daar draaide het om. Inmiddels heeft idealisme plaats gemaakt voor commercie. Een bezoek aan twee verdeelcentra die elk hun eigen weg bewandelen.

Yvonne Lauwers

Bloemberg, 'groothandel in biologisch-dynamische en ekologische verswaren', zoals de glanzende folder vermeldt, mag zichzelf het grootste verdeelcentrum voor biologisch-dynamische en ekologische verswaren in Nederland noemen. Het bedrijf met twee vestigingen in Meppel en Nieuwegein, en sinds vorig jaar ook een in het Belgische St. Martens Latem, heeft een jaaromzet van twintig miljoen gulden. Aantal werknemers: 59. Levert aan zo'n driehonderd winkels. Bloemberg betreft aardappels, groente en fruit van zo'n 120 eigen tuinders en fruittelers. Zuivelproducten nemen ze af bij verschillende zuivelverwerkers in binnen- en buitenland. Het bedrijf importeert uit Portugal, Spanje, Frankrijk, Italië, Duitsland, Dominicaanse Republiek, Togo, Sri Lanka en Egypte. 'Big business' dus.

We bezoeken de vestiging in Nieuwegein. Het bedrijf ligt op een groot industrieterrein. Het valt nauwelijks op tussen de andere, gangbare bedrijven. Destijds is het gebouw overgenomen van een citrushandel, met alles erop en eraan. Voor de ingang staan twee vrachtwagens. Binnen zijn vier grote, gekoelde magazijnen. Heftrucks rijden van het ene magazijn naar de

andere. Bij Bloemberg heerst grote bedrijvigheid.

Boerderijtje

John Keet (41) is bedrijfsleider van de Bloemberg vestiging in Nieuwegein. Het hoofdkantoor is in Meppel, maar in Nieuwegein gebeurt het. Binnen de randstad liggen de vele natuurwinkels die Bloemberg van producten voorziet. In de jaren tachtig kwam John Keet bij Bloemberg terecht. In die tijd ging het slecht met de verdeelcentra. De een na de ander ging failliet. Ook De Razende Bol in Noord-Holland, waar Keet toen werkte, moest eraan geloven. Bloemberg nam het bedrijf over en Keet maakte de overstap. Op een van de vrachtwagens prijkt nog steeds het logo van De Razende Bol: een gekromde man met een enorme pompoen op zijn rug. Bloemberg heeft inmiddels een rijke geschiedenis achter zich. Het bedrijf bestaat al achttien jaar. In 1973 begon Frank Wijgmans uit Zuidwolde (Drenthe) met wat rondrijden met zijn busje in het noorden. Dat deed hij toen vanuit zijn woonhuis, een klein boerderijtje. Het adres was 'Bloemberg'. Dat vond hij een leuke naam voor een verdeelcentrum. Bloemberg was geboren.

In voor- en tegenspoed

Het rommelt in natuurvoedingsland. De hamvraag die iedereen kopbrekens bezorgt is: hoe brengen we op zoveel mogelijk Nederlandse tafels gezonde voeding? In deze reeks artikelen geen eenduidig antwoord op deze vraag. Wel aandacht voor producent, verdeler en konsument van natuurvoeding, die allen hun eigen weg bewandelen en hun eigen verhaal vertellen. In voor- en tegenspoed.

■ John Keet: meer specialisatie

In het begin betrof het verdeelcentrum alleen groenten van tuinders uit de omgeving. Langzamerhand kwam er melk en kwark bij, en zo groeide Bloemberg uit tot een vershandel die al het vers regelde voor de winkels waar ze kwamen.

Het verdeelcentrum groeide snel. In 1980 betrof het bedrijf haar nieuwe stek in Meppel. Van huiskamer naar een grote loods aan de snelweg. In de jaren daarna nam Bloemberg het failliete eko-verdeelcentrum 'De Schalm' in Zevenhuizen (Zuid-Holland) en 'De Razende Bol' in Noordscharwouden over. Zevenhuizen en Noordscharwouden werden samengevoegd in Nieuwegein omdat dat centraler ligt.

Schaalvergroting

Van het principe van kleinschaligheid, dat de verdeelcentra in hun begintijd kenmerkte, is Bloemberg langzaam maar zeker afgestapt. Zo steeg de omzet van negen miljoen in 1988 naar twintig miljoen nu. John Keet is daar blij mee.

„De begintijd was ontzettend hard werken tegen weinig loon. Veel verdeelcentra gingen failliet. Nu kunnen we cao-lonen uitbetalen, we hebben redelijke werktijden, en mensen kunnen zich specialiseren. Vroeger hadden we allemaal duizendpooten, je wist van alles een beetje, maar niets perfect. Nu hebben we iemand die groenten keurt, dat is zijn vak, en iemand die alles van routes en vrachtwagens afweet. Veel mensen vinden het leuker om dieper op dingen in te gaan.”

„Ik vind de biologische landbouw heel belangrijk. Er moet zoveel mogelijk op een goede manier geproduceerd worden. Onze taak is dat het verkocht wordt. Op een eer-

lijke manier, zonder gesjoemel. Dus alleen gekontroleerde biologische produkten." Van samenwerking tussen de verdeelcentra is geen sprake. Vroeger waren er afspraken over gebiedsgrenzen van de verschillende verdelers. Nu overlappen ze elkaar. De vrachtwagens van Bloemberg rijden dagelijks door heel Nederland.

„Er zijn minder verdeelcentra dan vroeger. We staan tegenwoordig meer tegenover elkaar. Samenwerking gaat nu niet verder dan het incidenteel uitwisselen van groenten die over zijn en de 'fustpool', waarin de houten kisten gezamenlijk eigendom zijn."

De toekomst staat volop ter discussie bij Bloemberg. Hoe ziet John Keet de toekomst van verdeelcentra?

„Ik denk, als ik om me heen kijk, dat de rol van verdeelcentra uitgespeeld is. Verdeelcentra hebben een soort pioniersfunctie gehad en die is nu over."

„We zullen steeds meer gekonfronteerd worden met de gangbare handel. Tot voor kort zijn we altijd heel loyaal geweest aan kleine winkeliers en tuinders. Maar ik zie nu dat er dingen op de helling moeten, uit economische motieven. We zullen efficiënter moeten gaan werken en dingen die te duur zijn moeten laten. Dan praat je dus over leveren aan kleine winkels en afnemen van kleine tuinders."

De Nieuwe Band

Heel anders dan het bedrijvige Bloemberg is het bij droogwarenverdelers De Nieuwe Band in het Groningse Marum. Het is vrijdag. Op vrijdag is er meestal niet zo veel te doen want dan zijn de meeste van de vijftien werknemers vrij.

Sinds vorig jaar zit het 'koöperatief verdeelcentrum voor ecologische levensmiddelen' in een nieuw pand. Geschilderd in antroposofische, lichte kleuren, op advies van iemand die er verstand van heeft. Het schilderen hebben ze grotendeels zelf gedaan. Het kantoor is boven: mooie splinternieuwe blankhouten meubels en op elk bureau een computer. Er is zelfs een terras om buiten te zitten als het mooi weer is. Vanuit het kantoor loop je zo een balustrade op, vanwaar je het magazijn inkijkt. Ook de ramen in het kantoor kijken uit op het magazijn.

André Teeuwen (41), werkzaam bij De Nieuwe Band, weet ze nog precies, de idealen van het eerste uur: kleinschaligheid en milieuvriendelijkheid. Elke provincie een eigen verdeelcentrum, teeltafspraken en gebiedsgrenzen.

Teeuwen: „In 1983 waren er nog negen verdeelcentra. Eén daarvan was De Sutelkoffe in het noorden. Die ging failliet. Twee mensen van de Sutelkoffe, waaronder ik, zijn toen samen met winkeliers opnieuw begonnen in De Nieuwe Band. Groenten hebben we toen meteen laten vallen. De frekwentie waarin je die moet leveren is veel te hoog. Eigenlijk moet je dan zeven keer per week bij de winkels komen. Dat is zeker hier in Groningen, waar de afstanden relatief groot zijn, niet te doen. Bovendien was er al een verdeler in verswaren, Bloemberg, en die was er goed in."

Konkurrentie

Al vrij snel kwam er een derde persoon bij. De echte groei kwam pas in 1985. Dat was vooral te danken aan het faillissement van verdeelcentrum Trivia. Net als veel andere verdelers maakte De Nieuwe Band daar gebruik van: ze belden winkels op met de vraag of zij bij hun wilden afnemen.

Inmiddels gaat het De Nieuwe Band voor de wind. Elk jaar maken ze twintig procent meer omzet dan het voorafgaande jaar.

„We begonnen met zo'n dertig winkels, nu zijn het er tachtig."

Toch is de konkurrentie groot. Vergeleken met andere droogwarenverdelers als Fertilia en Natufood, met jaaromzetten van respectievelijk ruim twintig en bijna vijftig miljoen, is De Nieuwe Band met haar vijf miljoen maar een kleintje.

Ook kwa organisatiestructuur onderscheidt De Nieuwe Band zich van haar konkurrenten. Het bedrijf is een koöperatie. Dat betekent dat de winst terugvloeit naar de drie leden van de koöperatie: de leveranciers, de werknemers en de afnemers.

Teeuwen: „We maken dus eigenlijk 'nul' winst. Natufood en Fertilia zijn bv's. Als

■ Het nieuwe pand: zelf geschilderd

die winst maken gaat het naar een stelletje naamloze geldschieters."

Koöperatie

Tot nu toe dus geen vuiltje aan de lucht. Als we de catalogus van De Nieuwe Band openslaan, blijkt echter dat het verdeelcentrum veel importeert: sesamolie uit Mexico, honing uit China en Zambia. Dat gebeurt uiteraard per vliegtuig. Bovendien zijn sommige produkten die ze leveren niet biologisch. Gaat de naam 'ekologisch' nog wel op?

„Sommige produkten zijn biologisch niet of moeilijk te krijgen, zoals krenten, pistachenoten en kokos. Of ze zijn onbetaalbaar. We proberen ecologisch te zijn. Als we het in de buurt kunnen halen doen we dat. Zo heb ik heel Frankrijk en Italië afgebeeld om gierst te krijgen. Maar dat lukt niet. Nu halen we het uit Amerika."

We proberen onze handel en wandel kritisch te bekijken. Als ik bijvoorbeeld drukwerk laat maken, doe ik dat bij voorkeur bij een kleinschalige drukkerij, liefst een koöperatie. De koffie uit Mexico die we importeren is van een koöperatief project. Vaak voeren we uit de Derde Wereld echter niet rechtstreeks in, maar via een of andere groothandel. Dan weet je niet altijd precies waar het produkt gemaakt wordt. We proberen er aan te werken, maar het blijft soms kiezen uit de minst kwalijke."

Wie wat doet in natuurvoedingsland

De verdeelcentra vormen de schakel tussen de producent en de konsument. Ze kopen van de boer of producent en verkopen aan de natuurvoedingswinkel of supermarkt.

Voor de aardappel-, groente- en fruitprodukten wordt de markt grotendeels beheerst door twee verdeelcentra: Odin en Bloemberg. Ze verhandelen samen ongeveer negentig procent van de produkten. Odin en Bloemberg zoeken hun eigen afzetkanalen en bepalen zelf de prijs van een produkt. Het percentage produkten dat via de veiling naar de winkel gaat, is heel klein. Een ander klein gedeelte wordt direct aan de konsument verkocht, via boerenmarkten en abonnementensystemen. Voor de droogwaren liggen de verhoudingen anders. Groothandelaren zoals Fertilia, Natufood, Nieuwe Band en Akwarius hebben het grootste deel van de afzetmarkt in handen. Onderling verschillen ze van elkaar. Fertilia en De Nieuwe Band zijn op ecologische waren gericht, Natufood op reform-produkten en Akwarius neemt de biologisch-dynamische kant voor haar rekening.

Voor de verkoop is er een scala aan natuurvoedingswinkels, die in toenemende mate moeten concurreren met 'bio-supers'. Ook komt steeds meer natuurvoeding in groentenspeciaalzaken en supermarkten terecht.

Abonneren op een pakketje groenten

Tuinderij bouwt eigen klantenkring op

Een abonnement op groenten van De Bron. Krap tweehonderd gezinnen in Nijmegen krijgen op die manier hun verswaar in een pakket van de tuinderij in Groesbeek. Een succes, want slechts enkelen haken af, omdat ze de schorseneren in het standaardpakket niet lusten.

Laurens Lammers

De tuinderij ligt in Bredeweg, een klein heuvelachtig smokkelaarsdorpje in Gelderland tegen de Duitse grens aan. Wonen, of beter slapen, doen Coby Vrehe en Riet Heurkens echter even verderop in hun ietwat vervallen boerderij in Groesbeek. „Een vrij gesloten gemeenschap is Groesbeek”, meent Heurkens.

Ze vonden elkaar tijdens hun stage bij dezelfde Groesbeekse bd-tuinder. Daar ontstond het plan om zelf een bd-tuinderij te beginnen en een eigen klantenkring op te bouwen. Vrehe en Heurkens huurden een boerderij met een stukje grond van een halve hectare.

„Daar hebben we ongestoord kunnen oefenen met zaaien, oogsten en het land bewerken. We kregen onze eerste klanten in Nijmegen via een abonnementsysteem”, zegt Vrehe.

Uitbreiding vond het duo in Bredeweg, waar ze een lap lössgrond van 3,8 hectares konden kopen, compleet met tuinbouwschuur en een kantoor annex keuken.

Daarna gingen de zaken van De Bron pas echt lopen. In krap drie jaar tijd verwierf de tuinderij een klantenkring van krap tweehonderd gezinnen, het merendeel woonachtig in Nijmegen. „Aan promotie van onze groenten hoefden we vrij weinig te doen. We hebben wat folders in Nijmegen verspreid. De rest ging vanzelf via mond-tot-mond-reklame.”

Het abonnementsysteem werkt volgens Vrehe zeer bevredigend. Vrehe: „Het is een heel ander systeem in vergelijking met de levering aan een verdeelcentrum. Als je met een verdeler samenwerkt, zie je niks van je werk terug. Hoogstens een kistkrat in de winkel.”

De Bron levert liever direkt aan de klant. De produkten van de tuinderij gaan in pakketten of pakketjes op vrijdag naar twintig afhaaladressen in Nijmegen. Op elk adres haalt een tiental klanten van De Bron hun pakket op.

Heurkens: „De weg naar de konsument toe is via een verdeelcentrum veel langer. Er zijn Groesbeekse tuinders die hun produkten naar Odin in Alkmaar brengen, waarna Odin de spullen naar haar klanten in Nijmegen toe rijdt. Dat gebeurt echt!”

Stevig aanpakken

De klanten van De Bron kunnen kiezen uit groentenpakketten van vijf tot 25 gulden, afhankelijk van de gezinsgrootte. 's Zomers zitten er in de grotere pakketten meer soorten groenten. 's Winters is de variatie kleiner, maar zijn de hoeveelheden des te groter.

Vrehe: „Er zitten wat meer wortels, knolselderij en spruiten in. Nu in het voorjaar kunnen mensen rekenen op raapstelen, sla, verse knoflook, andijvie en spitskool. Voornamelijk bladgewassen.” Straks in de zomer wordt het volgens Vrehe weer zeven dagen in de week „stevig aanpakken”.

„Het kost veel tijd en energie om gevarieerd te telen.”

„Plus het land moet er netjes bij liggen”, vult Heurkens aan, „als je onkruid een

jaar laat staan, heb je er tien jaar last van.” Tuinders, die volgens eenzelfde systeem willen werken als De Bron, moeten over een flinke dosis organisatietalent beschikken, meent Heurkens. „Het maken van teeltplannen vereist veel werk en nauwkeurigheid. Je moet immers van tevoren weten hoeveel je oogst en hoe vaak. Ook het inpakken, het rondbrengen, het ophalen van lege potten, aardappel en papieren zakken en de administratie wie wel en niet betaald hebben, vergen een goede organisatie.”

Tuinders die aan het verdeelcentrum leveren, hebben het volgens de Groesbeekse relatief makkelijker. Die hoeven veel minder aandacht te besteden aan de organisatie van het bedrijf.

„De teelt is veel minder intensief en kun je zelfs mechaniseren.”

Alles gaat op

De meeste produkten van De Bron worden daadwerkelijk opgegeten. Vrehe: „Er blijft soms wat sla over. Maar sla groeit vreselijk snel. Valt er een teelt weg, dan is er niks aan de hand. We telen zoveel. En als er luis in de sla zit, zeggen we tegen onze klanten: twee keer wassen deze week. Dat accepteren ze, als de rest kwalitatief gezien maar goed is.”

De kwaliteit van de groenten is volgens Vrehe uitermate belangrijk. „Onze klanten hebben immers niet die vrijheid meer om 's avonds bietjes te eten als ze daar zin in hebben. Ze leveren iets in en wij geven er kwaliteit voor terug.”

Een klein bezwaar kleeft aan het feit dat de klanten van De Bron ook groenten moeten nemen die ze niet lusten en waarvan er teveel in het pakket zit. Heurkens: „Dat is soms een reden dat mensen afhaken. Maar het gebeurt geregeld dat mensen groenten op het afhaaladres met elkaar ruilen. Dan zegt zo'n klant: schorseneren, daar heb ik zo'n hekel aan, geef mij maar jouw radijs! Mensen bellen ons op met de vraag hoe ze die partissen moeten klaar maken. Dan geef ik een recept.”

Een administratie erop na houden van wat klanten wel en niet lusten, zou te omslachtig zijn. „Nee”, zegt Heurkens, „dat is niet te organiseren. Dan kunt je beter een winkel beginnen.” De reacties van de klanten waren tot dusverre zeer bemoedigend voor het tweetal. „Iemand zei ooit tegen ons: het enige regelmatige wat er in mijn leven zit, is jullie groentenpakketje”, zegt Vrehe lachend.

■ Coby en Riet

COET zet half miljoen aan produkten af

Bemiddelaar trekt ekologische tuinders over de streep

Paul van de Loo werkt als bemiddelaar binnen de Coöperatieve Ondersteuning Ekologische Tuinbouw. Zoveel mogelijk biologische produkten tegen een reële prijs slijten aan de gangbare handel, dat is zijn streven. „Ik beloof de tuinders niks, alleen dat ik mijn stinkende best doe.”

Laurens Lammers

Zelfs op de weg handelt hij. Rijdend langs de IJssel ergens in de kop van Overijssel slijt hij nog even een partij groenten aan een exporteur. Paul van de Loo, bemiddelaar in ekologische groenten, heeft een drukke baan. Tachtig uur per week is voor hem geen uitzondering.

„Elk uur dat ik vrijmaak, zoals dit, is slecht voor de handel”, zegt hij overtuigend. Begonnen als voorraadbeheerder in het distributiecentrum van de Edah, werkte Van de Loo zich binnen de Vendex Food Group op tot verkoopmanager van de afdeling groenten en fruit bij de Torro-supermarkten. Vier jaar geleden besloot hij nog, na verschillende oriëntatiereizen in het buitenland, een hoek voor milieuvriendelijke groenten in alle Torro-filialen in te richten.

Zijn initiatief in ruim vijftien Torro-filialen sloeg aan, al zakte het inkoopbeleid na zijn vertrek bij de Vendex Food Group weer in. „Het verkopen van ekologische groente vraagt bij de verkoper toch een bepaald enthousiasme.” Zijn vertrek had te maken met zijn aanstelling als bemiddelaar bij de Coöperatieve Ondersteuning Ekologische Tuinbouw (COET).

Deze streeft ernaar binnen enkele jaren zoveel mogelijk biologische produkten te veilen en deze via de klok een reële meer-

prijs te laten opbrengen. Paul van de Loo, die zijn kantoor bij de veiling in IJsselmuiden heeft, bemiddelt inmiddels voor een groep van 35 tuinders. Ze brengen hun produkten op maandagmorgen naar de dichtbijzijnde veiling. Van daaruit gaat het transport verder naar de veilingen in Breda (RBT), IJsselmuiden (KZIJ) en Zwaagdijk (WFO), waarmee de distributiekosten beperkt blijven.

Onder de klok

In het voorjaar hoopt Van de Loo al voor vijftig tuinders te bemiddelen en een omzet te maken van ongeveer een miljoen gulden. In december bedroeg die omzet nog een half miljoen.

„Veel tuinders zijn nog een beetje terughoudend, bang dat de prijzen als ze onder de klok komen fors gaan dalen.” Dat laatste gebeurde eind vorig jaar nog op de veiling van West-Friesland, toen biologische groenten voor het eerst geveild werden. De prijzen bleven goed tot het moment dat de vraag daalde en het aanbod steeg. Witte kool ging voor vijftien cent per stuk weg, terwijl Bloemberg daar voorheen nog zestig cent voor betaalde.

Van de Loo: „Ja, het verdeelcentrawereldje houdt de prijzen van biologische produkten op een hoog niveau. Maar hoeveel produkten hebben die hoge prijs echt opgebracht. Hoeveel zijn er niet op de

■ Van de Loo op de veiling: „Veel tuinders zijn terughoudend.”

mesthoop beland? Vergelijk dat met de hoeveelheid die er gangbaar op de veiling is afgezet. Met gangbare produkten gebeurt dat relatief veel minder vaak.”

Volgens Van de Loo moeten alle belanghebbenden in de biologische landbouw er hard aan gaan werken om voldoende vraag te scheppen, zodat situaties als op de West-friese veiling niet meer voorkomen. Met bemiddeling denkt Van de Loo dat proces geleidelijk aan te sturen.

„De verdeelcentra hebben daarbij ook een rol. Zij zetten nu meer dan negentig procent van de biologische aardappel-, groenten- en fruit- produkten om. Maar op de veiling ontbreken ze. Ze spelen het spel niet mee, terwijl ze op de veiling de prijszeters zouden zijn. Via de veiling zouden ze bovendien goedkoper kunnen inkopen dan ze nu doen. En daarbij hebben ze nog eens lagere transportkosten.”

Kwartje minder

De belangrijkste klanten van Van de Loo zijn op dit moment de supermarktketens en groentespeciaalzaken. Zij kunnen volgens hem het beste de huidige stagnatie in de afzet van biologische produkten doorbreken.

Van de Loo schat vantevoren de reële prijs van een bepaald produkt in op basis van wat de verdeelcentra Bloemberg of Odin ervoor zou betalen en de prijs van een vergelijkbaar produkt op andere veilingen. „Ik kijk ook in de supermarkt wat het produkt gangbaar kost. Vervolgens doe ik de primaire afnemers een aanbod. Alle produkten die ik overhoud, slijt ik aan de verdeelcentra. De volgende morgen is dus echt alles weg.” Van de Loo belooft de tuinders niks. „Ik kan alleen beloven dat ik mijn stinkende best doe om zoveel mogelijk af te zetten.”

Konsumenten zullen volgens Van de Loo pas geneigd zijn meer biologische produkten te gaan kopen als de prijzen daarvoor dalen en de kwaliteit verbetert. De prijzen kunnen dalen als de produkten volop in het reguliere winkelsysteem te koop zijn. Over kwaliteit moet eveneens duidelijkheid zijn. „Een zielig kropje sla verdient geen klasse I, omdat deze biologisch is. Voor milieuvriendelijke produkten moeten de gangbare normen gelden. Ook de sortering en presentatie moet op dezelfde manier gebeuren als gangbaar is.”

Overleven in natuurvoedingsland

Konsumentenkring Speenkruid onmisbaar voor leden

Over konsumentenkringen is weinig bekend. Een keer per week doen de leden boodschappen in het winkeltje van de kring. Op een vaste dag halen ze op wat ze voor een hele week besteld hebben. Met een gemeenschappelijk ideaal: steun voor de biologische landbouw. Een portret van een kleine schakel binnen het distributienet van natuurvoeding in het Utrechtse Elst.

Laurens Lammers

Wil Schulte, mede-oprichtster en medewerkster van konsumentenkring Speenkruid en raadgeefster van De Kleine Aarde op het gebied van natuurvoeding, kan haar lach niet bedwingen als ze eraan terugdenkt. Het was begin jaren tachtig in het Land van Maas en Waal. Speenkruid was nog maar net opgericht, toen de Ford Transit van verdeelcentrum De Distel in slecht weer bij Dodewaard de gladde dijk afreed om benedendijks bij konsumentenkring De Kern een paar kisten groenten af te leveren. De weg was spekglad en terug de dijk op lukte niet meer. Er moest een traktor van een boer aan te pas komen om de bestelbus weer omhoog te trekken. Ondertussen zaten afnemers van De Distel vergeefs op hun

vrachtje groenten, zuivel, brood en deegwaren te wachten. Klanten kregen een kopje koffie of kregen het advies 's middags nog maar eens een keertje langskomen.

„Zo moest je tien jaar geleden je winkeltje draaiende zien te houden,” zegt Schulte in haar wat schemerige woonkamer in Elst, een dorpje van een paar duizend inwoners tussen de Utrechtse Heuvelrug en de Nederrijn. „Terwijl er eigenlijk maar weinig andere verkooppunten van natuurvoeding in dit deel van Nederland waren.” Het waren vreemde dingen waarmee grote en kleine handelaren in biologische producten te maken kregen. Zo was het in die tijd vrij gewoon dat natuurvoedingswin-

■ Wil Schulte: „Speenkruid is voor de leden onmisbaar geworden”

kels kroppen verlepte sla of wormstekige appels moesten afnemen.

Tachtig uur per week

Op papier zag koöperatie De Distel er mooi uit. Een vereniging van telers, verwerkers, verdelers en winkeliers met als hoofddoel 'de produktie en verspreiding van onbespoten voedsel'. De harde kern bestond uit een clubje jonge idealisten, waarvan sommigen zelfs hun studie opzij hadden geschoven om zich geheel op natuurvoeding en het milieu te kunnen storten.

In de praktijk zag het er allemaal heel anders uit. Het werk wilde niet echt vlotten. De medewerkers van het verdeelcentrum werkten keihard, maakten tachtig uur per week, maar het bedrijf rendeerde niet. Er was geen continue aanvoer van verswaren en de distributie ging slecht.

Schulte: „Dat was voor ons knap lastig. Als konsumentenkring ontvang je maar een dag per week klanten. Als je op die dag niks krijgt aangeleverd, heb je dus ook bijna niks te verkopen. Behalve dan wat droogwaren, aardappels en knollen.” Het kwam voor dat afnemers van De Distel zelf de handen maar uit de mouwen staken om het verdeelcentrum meer rendement te geven. Maar ook dat lukte niet, want het ontbrak aan geld en goed management.

Grootschaligheid

De jaren tachtig waren voor het kleinschalige natuurvoedingscircuit geen makkelijke jaren. Schulte: „Maar er was wel maandelijks overleg op het verdeelcentrum. Over de produkten bestond duidelijkheid: je wist waar ze vandaan kwamen en kende iedere schakel. Telers waren betrouwbaar. Voor hen stak ik mijn handen in het vuur. Die sjoemelden niet.”

De grootschaligheid in latere jaren, waar veel kleine verdeelcentra aan ten onder gingen, hebben dat volgens Schulte allemaal in ijlt tempo veranderd. „Tegenwoordig krijgen we via Bloomberg, onze enige leverancier van verswaren, bijvoorbeeld aardappelen van Dick de Valk uit Dordrecht. Bij die naam kan ik me echt niks voorstellen. Ik weet niet wie hij is, of hoe hij werkt. Ik geloof dus niet meer in de teler, maar in de informatie die de verdeler bij de aardappelen geeft.”

Ook over de gang van zaken bij Bloomberg weet Schulte weinig af. Het enige contact met het verdeelcentrum beperkt zich tot een telefoontje per week voor een

bestelling. Van hoe Bloomberg verder de boel regelt, heeft ze geen flauw idee. Dat de verdeler het grootschalig aanpakt, is haar wel duidelijk.

Vorig jaar nog kregen alle afnemers van Bloomberg een brief dat er niet meer voor 400, maar voor 600 gulden per week moest worden afgenomen, omdat de rijkosten waren toegenomen. En in plaats van drie keer zouden de transportwagens van de Meppelse verdeler nog maar twee keer per week rijden om winkels te bevoorraden. Uit berekeningen bleek dat dit minder kostbaar was.

„Ik kon moeilijk meer verswaren gaan bestellen. Met een kring van 55 klanten zit Speenkruid aan haar tax. En dat geldt eveneens voor onze verkoopdagen. Een dag per week zijn we open. Iedereen slaat op die dag voor een hele week in. Meer verkopen we die week echt niet.”

Het verdeelcentrum bleek later toch inschikkelijk te zijn. In goed overleg kwam er voor Speenkruid een 'kleinschalige regeling'. Schulte was Bloomberg daar wel dankbaar voor.

Toen begon echter het 'gedonder' met de leveranties, die niet meer op tijd kwamen.

„Op de verkoopdag moeten alle verswaren rond een uur of zeven 's morgens bij ons binnen zijn. Maar Bloomberg kon zijn service niet meer waarmaken. Ik kreeg mijn winkeltje niet meer op tijd klaar. Verse produkten schikken, broden inpakken, kaas aansnijden en artikelen prijzen: het moet toch allemaal voor negen uur gebeuren. Daar betaalt de kring mij ook voor.” Even ging het met Speenkruid allemaal niet zo lekker, maar de schade bleef beperkt.

Natufood

Toestanden waren er vorig jaar ook met Natufood, die samen met Fertilia droogwaren aan Speenkruid levert. Konsumentenkringen konden niet langer meer rekenen op goed-will van verdeelcentra. Ze zouden concurreren met de regio-winkels. Het leek een waar komplot tegen de konsumentenkringen, opgezet door het Vakcentrum in Woerden, de beroepsorganisatie van alle Nederlandse levensmiddeldetaillisten. „Natufood ging ons plotseling tien procent meer rekenen in de hoop dat we zouden 'doodbloeden' en onze klanten weer naar de grotere regiowinkels zouden gaan. Uit het hele land kreeg ik telefoontjes van konsumentenkringen. Een kring in Oud-Beijerland belde me op. Die moest na 25 jaar ermee stoppen.”

In sommige gevallen was er volgens Schulte wel sprake van valse concurrentie, zoals in het geval van die ene besloten kring van tien gezinnen. Die deed niets aan informatieverstrekking en gebruikte de verdeler uitsluitend om goedkoper aan produkten te kunnen komen. Er zat geen enkele groei in.

„Natufood is bij ons komen kijken en zag dat wij professioneel bezig zijn en een winkel hadden. We stonden niet in een schuurtje met natuurvoeding te vogelen. Daarom zijn wij gespaard gebleven. Natufood en Fertilia registreren ons nu als winkel. En dat klopt ook.”

■ Wil Schulte: „Klanten kopen het liefst om de hoek”

Geen geschiedschrijving

Hoeveel konsumentenkringen er zijn in Nederland is volgens Schulte niet bekend. Er moeten er legio zijn in allerlei vormen en soorten, die al vele jaren bestaan, maar een geschiedschrijving van konsumentenkringen is nergens te vinden. Van veel kringen liggen de wortels in de jaren zestig en begin jaren zeventig, de tijd van de Flower Power. Schulte herinnert zich die tijd nog goed.

„Ik zag veel in de idealen van toen. Heel veel biologische landbouwprojecten met grote opbrengsten. Kleinschalige bedrijven als postzegels over Nederland gestrooid. Kun je je dat nu nog voorstellen? Dingen die vroeger nooit en te nimmer gebeurden, zijn nu in konsumentenkringen heel normaal. „Tegenwoordig houd ik de omzet in de gaten. Dat deed ik jaren geleden niet, want daar was ik geen kring voor begonnen.” Ook de motieven van nieuwe klanten van Speenkruid zijn veranderd. Volgens Schulte verschoven die van idealisme naar gezondheid. Nieuwe klanten vragen nauwelijks meer waar de produkten vandaan komen. „Het interesseert ze niet. Ze zijn lid omdat ze ergens allergisch voor zijn, een dieet moeten volgen of gillende kinderen hebben die stijf staan van de E-nummers.”

Over de prijzen voor natuurprodukten, kan ze zich nog wel eens druk maken.

„Maar een meerprijs voor meer kwaliteit is wel reëel.”

Toch zijn groenten bij Speenkruid volgens Schulte nog relatief goedkoop, omdat ze op die ene dag van de verkoop allemaal de deur uit moeten. Voor droogwaren rekent de kring de adviesprijzen van de verdeelcentra. „Als kring hebben we afgesproken een marge van maximaal dertig procent op de produkten te rekenen. Verswaren exclusief btw. We moeten in ieder geval quitte zien te spelen, omdat we in verhouding ook hoge kosten hebben.”

Twaalf vierkante meter

De winkel van Speenkruid, die grenst aan Schultes huis, meet slechts twaalf vierkante meter. „Klein, maar overzichtelijk”, zegt Schulte. Droogwaren zijn ordelijk in schappen gerangschikt en in de gang staan de zuivelprodukten op houten vlonders. Schulte is in dienst van de kring. Voor het vullen van de schappen en de verkoop op vrijdag krijgt ze assistentie van een ander lid van de kring. Elk lid tekent iedere week voor een deel van de produkten in. De niet vooraf bestelde verswaren komen op een aparte plek te liggen voor de 'vrije verkoop'. Als ze niet verkocht worden gaan ze tegen inkoopprijs naar een vaste opkoper. Groeien zal Speenkruid in Elst nauwelijks nog kunnen. Met 55 gezinnen heeft de kring een kleine drie procent van de lokale bevolking als klant. Een opmerkelijk resultaat, want uit een onderzoek van enkele jaren geleden bleek dat landelijk gezien slechts een tot anderhalf procent een plaatselijke natuurvoedingswinkel bezocht. Voor de groei van het assortiment natuurvoeding in de supermarkt is Speenkruid weinig beducht. Schulte vindt het prima dat via dat kanaal eveneens biologische waar wordt verkocht, want hoe meer vraag hoe beter.

Maar een verkoopster in de supermarkt kan volgens haar nog steeds niet het verschil uitleggen tussen een krop sla met een Eko-merk een gangbare krop van de veiling. „Dus gaan de mensen gewoon weer naar een natuurvoedingswinkel of een konsumentenkring, waar ze wel antwoord krijgen.”

Al twaalf jaar timmert Speenkruid nu aan de weg. Dat bewijst volgens Schulte dat kleinschalige initiatieven niet altijd gedoemd zijn te mislukken. Voor het merendeel van de leden die al jaren lid zijn, is Speenkruid onmisbaar. „Als je afhankelijk bent van gezonde en ekologische voeding, dan wil je dat het liefst 'om de hoek' kunnen kopen. Daarvoor blijft Speenkruid.”

Wat bij de oprichting van de kring als ideaal gold, het steunen van de biologische landbouw, geldt voor de kring nog steeds. „We voelen ons met elkaar verbonden, ondersteunen elkaar en maken het gezellig. Het principe 'samen delen we de lusten en de lasten' gaat bij ons nog steeds op. En wat niet onbelangrijk is: de kring schept werkgelegenheid.”

Informatie: Wil Schulte, Franseweg 102, 3921 DK Elst, telefoon 08384-1618.

Natuurvoedingswinkel niet bang voor supermarkt

„We moeten af van het imago van rommelwinkel”

Kiwi's overgevlogen uit Nieuw Zeeland of in plastic verpakte vleeswaren: zelfs de meest idealistische groot-of kleingrutter ligt er tegenwoordig niet meer wakker van. Worden natuurvoedingswinkels duplicaten van de supermarkten of nemen de supermarkten het helemaal over?

Yvonne Lauwers

In Best worden tijdens spitsuren argeloze automobilisten in de file soms wakker geschud door kreten over "gifpiepers" of het zwaar vervuilde water in Brabant. *Willem Schneider* (58) van Natuurvoeding De Grasspriet, kan het niet laten om af en toe wat 'wilde kreten' te schrijven op het bord voor zijn winkel in Best.

De Grasspriet voldoet uiterlijk helemaal niet aan het beeld dat vaak nog leeft van de natuurvoedingswinkel. Witte muren, tl-verlichting en ordelijke blankhouten schappen sieren de inrichting van het pand. Je hoeft niet meer voor sommige produkten naar een andere winkel, want ze hebben alles bij De Grasspriet: van babyvoeding tot vlees, van verse groenten tot cosmetika. Behalve maandverband, want dat is er niet ongebleekt.

Toch is De Grasspriet zeker geen duplicaat van de gangbare supermarkt. Het is een kleine, gezellige winkel waar het contact met de klant heel belangrijk is. De winkel is niet aangesloten bij een keten, maar vormt een 'firma onder naam'. *Willem Schneider* en zijn vrouw *Corry* hebben

niet de behoefte zich ergens bij aan te sluiten. *Schneider*: „Ik hoor nergens bij, ik ben alleen maar van mezelf.”

Pure zakelijkheid en idealen kunnen goed samengaan, vindt *Schneider*. De winkel is klein. Hij bestaat weliswaar pas drie jaar, maar de Brabander gelooft er heilig in. Hij is niet bang dat supermarkten hem of andere natuurvoedingswinkels uit de markt zullen prijzen. „Supermarkten pakken alleen maar de krenten uit de pap. Als ze biologische naast gewone spullen zetten, zonder de nodige informatie, vinden de meeste klanten de biologische waar toch veel te duur. Die kopen ze dus niet.”

Natuurvoedingswinkels moeten volgens *Schneider* af van het imago van "rommelwinkel". De nadruk moet liggen op veel informatie geven aan de klant. „Je moet geen apostel zijn achter je toonbank. Maar je moet wel zorgen dat de klanten genoeg informatie krijgen. Ze moeten weten waarom ze die biologische jam kopen, wat het voordeel ervan is, behalve de smaak.” Van concurrentie van andere natuurvoedingswinkels heeft De Grasspriet tot dusver geen last. Het is de enige winkel in Best en omstreken. Wel moet De Grasspriet concurreren met gangbare groentezaken.

■ Willem Schneider: 'wilde' kreten

De Natuurwinkel

Ien Evers (50) van De Natuurwinkel in Tilburg heeft eigenlijk nauwelijks tijd voor een interview. Het is druk in de winkel op dinsdagochtend, de dag dat het vers wordt geleverd. Met z'n tweeën de zaak draaien gaat dan nog net, maar als er veel mensen bij de kassa's staan is een derde persoon onmisbaar.

De zaken gaan goed, en dat is te zien aan de winkel: een behoorlijk oppervlak en een groot assortiment.

Evers: „We hebben eigenlijk een dubbele functie: enerzijds een buurtfunctie - we zitten in de drukke binnenstad van Tilburg - en anderzijds willen we een eigentijdse winkel zijn.” Over dat laatste is bij De Natuurwinkel duidelijk nagedacht: maar liefst drie kassa's, posters met aanbiedingen en zorgvuldig geëtalende produkten. Muren en vloer zijn hagelwit. De ronde loopgang en de mogelijkheid om zelf schoonmaakmiddelen te tappen maken het geheel nog net niet 'clean'. *Evers*: „Mensen willen een schone, heldere winkel. We proberen alle goede dingen van de supermarkt toe te passen.”

Marketingbeleid

Evers legt uit dat het eigentijdse uiterlijk en de naam te danken is aan het feit dat De Natuurwinkel onderdeel is van een 'franchise-organisatie'. Deze houdt in dat de winkel een percentage van zijn omzet afstaat aan de 'franchise-gever' die daarvoor zijn kennis en formule ter beschikking stelt. Met het geld wordt een marketingbeleid ontwikkeld. De franchise-nemer, de winkel, 'koopt' dus als het ware een formule van de franchise-gever. De winkel blijft zelfstandig.

Volgens *Evers* is het de meest eigentijdse vorm van marketing. Het blijkt dat veel natuurvoedingswinkels behoefte hebben hun krachten te bundelen. In anderhalf jaar hebben al dertig winkels zich aangesloten. Zij werken nu allemaal onder de naam De Natuurwinkel en hebben regelmatig bijeenkomsten.

Evers ziet als een van de primaire taken van de natuurvoedingswinkel de klant productinformatie te geven. Maar niet meer zoals vroeger, bij voorbaat, aan de toonbank. „Mensen willen niet meer dat betuttelende.”

Ze ziet wel degelijk toekomst in de natuurvoedingsbranche. „Maar dan moeten die wel de winkeluitstraling van de gewone supermarkt hebben.”

Wereldwijde kaartenaktie

Op Earth-day (22 april) start een kaartenaktie in het teken van de UNCED-milieukonferentie in Brazilië. Ansichtkaarten uit de hele wereld moeten regeringsdelegaties in Rio de Janeiro tijdens hun onderhandelingen een hart onder de riem steken.

Het Wereld Natuur Fonds en de organisatie Friends of the Earth hebben initiatief genomen tot deze mondiale opiniepeiling. Als alles goed gaat gaan kaarten uit alle landen van de wereld per post naar Rio de Janeiro. Vlak voor het gebouw waarin de milieukonferentie gehouden wordt, verrijst een enorme 'levensboom'. In die levensboom komen de ingezonden kaarten terecht. De organisatie rekent op niet minder dan een miljoen kaarten.

Doel van de kaarten is de aanwezige regeringsdelegaties tijdens de milieu-konferentie een hart onder de riem te steken. De milieu-konferentie behandelt internationale milieukwesties. De kaartenaktie moet duidelijk maken dat vele mensen wat willen doen aan de milieuproblemen en naar een duurzame ontwikkeling toe willen.

Twee kaarten

In Nederland draagt 'Werk Samen aan een Schone Wereld', een platform voor duurzame ontwikkeling waarin vele organisaties zitten, zorg voor de verspreiding en inzameling van kaarten. 'Werk Samen aan een Schone Wereld' verbond aan de mondiale kaartenaktie het initiatief om het the-

ma duurzame ontwikkeling lokaal meer in de belangstelling te brengen. De organisatie verspreidt daarom twee kaarten. Eén van de twee kaarten is voor Burgemeester en Wethouders in de gemeente waar de verzender woont. De ander gaat naar Rio de Janeiro.

De initiatiefnemers denken door aanpassing van de internationale kaartenaktie twee vliegen in een klap te slaan. De inzenders leveren een bijdrage aan de wereldwijde campagne die moet eindigen in Rio de Janeiro. Tegelijkertijd spreken ze plaatselijke politici aan op het treffen van milieu-maatregelen op lokaal niveau.

Aktieve groepen, scholen, gemeenten en bedrijven worden opgeroepen een eigen levensboom op te zetten, of er ergens een uit te kiezen. 'Werk Samen aan een Schone Wereld' geeft tips over hoe zo'n boom er uit zou kunnen zien. Tijdens de campagneweek fungeert een plaatselijke 'levensboom' als inzendpunt. Als er in de buurt geen inzendpunt is: op de achterzijde van de UNCED-kaart staat een landelijk postbusnummer vermeld waar de kaarten naar toe kunnen.

De inzamelactie begint op 22 april. Op Wereld Milieudag, 5 juni, is de afsluiting. Uiterlijk 23 mei moeten de kaarten op de bus. De organisatoren rekenen op vijftigduizend Nederlandse kaarten.

**'Werk Samen aan een Schone Wereld',
campagnesecretariaat: Postbus 19199,
1000 GD Amsterdam, telefoon 020-
6221366.**

Vegetarisch Retraïtehuis
Huize Schoonoord

Rijksstraatweg 34
Ubbergen (bij Nijmegen)
Tel. 080-237141

Voor ieder mens die zich even terug wil trekken in een schoon-oord, in een bosrijke omgeving, zijn er nu regelmatig gasten week-ends en gastweken. Welkom!

* Welke zelfstandige kok(in) is bereid regelmatig liefdevol de maaltijden te bereiden.

Milieu zorg in gevangenis

Enkele langgestrafte gedetineerden hebben het initiatief genomen om in De Marwei in Leeuwarden een milieugroepje op te richten.

De noodzaak voor een intern milieubeleid is aanwezig in De Marwei. In de personeelskantine wordt het afval in één vuilniszak gegooid. Plakjes kaas zitten per stuk verpakt in een stevige plastic wegwerpvpakking. De frikadellen worden per stuk aangeboden in een bakje. Het bakje is weliswaar van karton, maar beter zou zijn de warme hap los op het bord te serveren. Een van de eerste zaken die door het milieugroepje werd aangepakt is het scheiden van afval. Op sommige afdelingen wordt de afvalscheiding nu toegepast. De volgende stap wordt het invoeren van een statiegeldsysteem op blikjes.

Nadat het milieugroepje was opgericht kwam de direktie met het initiatief om De Marwei tot proefproject te maken voor het opzetten van een intern milieubeleid binnen gevangenissen. Elke gevangenis moet in 1995 een intern milieuzorgprogramma hebben. Als het proefproject slaagt kan De Marwei model staan voor de andere penitentiaire inrichtingen in Nederland.

Boot gemist

Het leek zo mooi. Er was al een prachtige boot gevonden voor de oversteek van Europa naar de grote VN-milieukonferentie (UNCED) in Rio de Janeiro. Met ruim zeshonderd passagiers uit Europa en Afrika aan boord zou de boot half mei vertrekken vanuit Marseille naar Rio de Janeiro. Een mondiale actie tegen het vliegen en voor ecologisch reizen, dat had het moeten worden. Loesje en Partners vonden een boot en werkten het allemaal uit. Milieu-defensie gaf de opdracht, want het paste prima in hun aktiethema voor 1992.

Twee problemen deden het schip stranden: het eerste was het prijskaartje dat aan de boottocht hing. Het andere probleem waren de milieukonferenties die aan de conferentie vooraf gaan. De milieubeweging dacht de kosten van de dure reis met overheidsdienaars, zakenmensen en wetenschappers delen. Maar helaas, zij vertrekken al eerder per vliegtuig naar Brazilië. Het idee om per schip te gaan, werd te laat ontwikkeld. Het gevolg is dat er niemand vanuit De Kleine Aarde zal deelnemen aan de activiteiten in Brazilië.

Tijd om te leven

Doe mee met de internationale kaartenactie

Miljoenen mensen zijn bezorgd over de toestand van de aarde. Door energie te besparen, minder auto te rijden, mensen in de Derde Wereld te steunen en op tal van andere manieren, proberen zij te werken aan een schone wereld.

Honderden milieu- en ontwikkelingsorganisaties over de hele wereld organiseren nu, speciaal voor de UNCED-conferentie, een internationale kaartenactie. Voor U een unieke kans om aan politici duidelijk maken wat u voor het milieu en tegen armoede onderneemt. En natuurlijk wat u van hen verwacht. Doe mee! Vul de kaart in voor de 'levensboom'!

EARTH DAY
22 APRIL

Een levensboom als symbool

De levensboom is het symbool voor het evenwicht tussen mens en natuur. Tijdens de UNCED-conferentie wordt in het Flamengopark in Rio de Janeiro een levensboom vervaardigd. Uw kaart, met uw oproep aan de regering, komt met miljoenen andere actiekaarten als een blad in de levensboom te hangen. Een krachtig politiek signaal. Vul snel de kaart in en doe mee!

Deze Bijsluiter is gedrukt op chloorvrij gebleekt papier

Is het echt veel tijd?

Elke gevallen is tijdgebrek een argument om milieuvriendelijk te handelen.

neemt voedsel uit de diepvries en gaat in plaats van verse waar. gaat met de auto in plaats van de fiets naar de winkels. gaat met het vliegtuig in plaats van de trein op vakantie. zet de spuit op het 'onkruid' in plaats van van wieden.

erieuze reageert op de milieuproblematiek dan zal ontdekken dat je juist tijd krijgt.

te kunnen in West-Europa en andere rijke gebieden korter gaan duren, want we produceren nu teveel slechte voorwerpen, zoals wegvoertuigen. Het is heel milieuvriendelijk om (iets) uit te gaan eten. Er zouden mensen's moeten zijn, waar men lokale producten gebruikt en minstens.

o krijg je meer tijd voor reizen met milieuvriendelijke vervoermiddelen, je misschien meer gaan genieten van de tijd zelf.

Is het goed?

De arbeid is in onze samenleving het belangrijkste. Een beroep hebben waarvoor wordt betaald is belangrijk. Zonder krijg je minder maatschappelijke erkenning dan iemand die wel is betaald. Dat lijkt niets nieuws, maar toch is anders geweest. Rond de middeleeuwen was arbeid en geldverdiene lang niet het belangrijkste. Het was in die tijd dat de wereld verheerlijkt werd. Voordig zijn werk en geld verdienen was belangrijk, dat mensen die geen werk hadden zich al snel mislukt voelden. Je was in de richting van betaald werk gegaan. En ook als je betaald werkte, was het hoog om je vooral niet te afwijgen gedragen en mee te gaan met de tijd. Geen wonder dat steeds meer mensen ziek worden, het tempo niet kunnen bijhouden, zich overbodig

EERSTE CONFERENTIEDAG

1

1 JUNI

LAATSTE

12

CONFERENTIEDAG

12 JUNI

Topconferentie in Brazilië

Van 1 tot 12 juni organiseren de Verenigde Naties in Rio de Janeiro een wereldconferentie over milieu en ontwikkeling (United Nations Conference on Environment and Development; UNCED'92). Regeringsleiders maken daar afspraken over het klimaat, de bescherming van planten en dieren en over een eerlijke welvaartsverdeling tussen Noord en Zuid. De rijke landen zullen hun grondstoffen- en energieverbruik drastisch moeten verlagen. De kans is echter groot dat ze dat nog niet aandurven. Dat zou een ramp betekenen voor miljoenen armen. En voor het milieu.

Wereldwijde kaartenactie

Milieu­zorg in gevangenis

Op Earth-day (22 april) start een milieukonferentie in Brazilië. Aansluitend worden de milieudelegaties in Rio de Janeiro ter plekke gestuurd.

Het Wereld Natuur Fonds en de organisatie Friends of the Earth hebben initiatief genomen tot deze mondiale opiniepeiling. Als alles goed gaat gaan kaarten uit landen van de wereld per post naar Rio de Janeiro. Vlak voor het gebouw waar milieukonferentie gehouden wordt, rijst een enorme 'levensboom'. In die levensboom komen de ingezonden kaarten terecht. De organisatie rekent op niet minder dan een miljoen kaarten.

Doel van de kaarten is de aanwezige milieudelegaties tijdens de milieukonferentie een hart onder de riem te steken. De milieukonferentie behandelt intern de milieukwesties. De kaartenactie maakt duidelijk maken dat vele mensen willen doen aan de milieuproblemen en een duurzame ontwikkeling toe willen.

Twee kaarten

In Nederland draagt 'Werk Samen aan een Schone Wereld', een platform voor duurzame ontwikkeling waarin vele organisaties zitten, zorg voor de verspreiding van kaarten. 'Werk Samen aan een Schone Wereld' verbond aan de wereldwijde kaartenactie het initiatief om in

Wilt u meer informatie? Vraag dan de Campagne-nieuwsbrief aan bij het Campagnesecretariaat 'Werk samen aan een schone wereld':
Postbus 19199,
1000 GD Amsterdam.

STUUR DE KAARTEN
VANDAAG NOG OP

Werk mee aan ÉÉN LEEFBARE WERELD Stuur een kaart in voor de levensboom

De kaartenactie is een onderdeel van de campagne 'Werk samen aan een schone wereld'. Een zesweekse campagne tussen 22 april (Earth Day) en 5 juni (Wereld Milieudag). Gericht op duurzame ontwikkeling. Rond centrale actiedagen (22 april, 30 mei en 5 juni) vinden in heel Nederland plaatselijk en regionaal honderden activiteiten plaats. Parallel aan de campagne zendt de NOS in mei een reeks T.V-programma's uit onder de titel 'One World'. De kaarten worden in een oplage van 700.000 stuks verspreid.

LAAT POLITICI
WETEN HOE U
DENKT OVER
MILIEU EN
ARMOEDE

Aan de kaartenactie nemen deel: Stichting Milieu Educatie, Novib, Vereniging Milieudefensie, Wereld Natuur Fonds, Vereniging van Nederlandse Gemeenten, Jongeren Milieu Aktief, Instituut voor Natuurbeschermingseducatie, Stichting Milieukwartet, De Kleine Aarde, Nationale Commissie voor Ontwikkelingssamenwerking, Ministerie van VROM, Natuur en Milieu Educatie Consultants, de Regionale Centra voor Ontwikkelingssamenwerking.

Twee kaarten

Er zijn twee kaarten. Eén voor de regering: Daarop geeft u aan wat u van onze overheid verwacht. En één voor uw gemeenteraad: Daarop schrijft u welke maatregelen u binnen uw gemeente wilt. Kies de drie beste maatregelen per kaart. En schrijf op wat u zelf allemaal doet, of gaat doen voor een beter milieu. Doen!

Wat gebeurt er met de kaarten?

'Werk samen aan een schone wereld' stuurt de 'regeringskaarten' naar de levensboom in Rio de Janeiro. De resultaten van de actie worden 30 mei landelijk gepresenteerd. De 'gemeentekaarten' komen terecht bij de plaatselijke organisaties bij u in de gemeente. Zij geven uw kaarten aan de gemeenteraad.

Doe allebei de kaarten, vandaag nog (uiterlijk 23 mei) op de post. Vergeet niet uw handtekening, naam, postcode en f 0,60 aan postzegels.

Tijd om te leven

Motto van twintigjarige Kleine Aarde

'Tijd om te leven' is het motto waarmee De Kleine Aarde het jubileumjaar 1992 in gaat. Daarmee benadert De Kleine Aarde het milieuprobleem van een nieuwe kant. De wereld zou veel schoner zijn, als we wat meer tijd hadden. Waarom is die tijd er niet? Hebt u even tijd om mee te denken?

Het denken over 'tijd' is net begonnen. In de discussies die de medewerkers op De Kleine Aarde er de afgelopen maanden over voerden, kwamen al veel aspecten naar voren. Nog niet alles is uitgekristalliseerd. Het verhaal moet dit jaar completer worden. Nadrukkelijk rekent De Kleine Aarde daarbij ook op de bijdrage van lezers.

Tijd is een ruim begrip. In de Van Dale staat 'tijd' omschreven als de „voortgang en de opvolging van gebeurtenissen als zodanig en op zichzelf". Dat klinkt mooi, maar weinig concreet. Je kunt er alle kanten mee op. Zoals ons tijdsbesef. Als we dat niet hadden, zou de wereld er heel anders uitzien. Of de tijdelijkheid van alles. Als je daarover gaat nadenken, doen veel dingen er opeens minder toe. De Kleine Aarde koos om een andere reden voor het thema 'tijd'. Toen we gingen praten over het thema bleek al snel dat het ons eigenlijk gaat om de manier waarop we met tijd omgaan. Tijd, of beter gezegd een tekort aan tijd, is heel vaak een reden of excuus voor milieuvriendelijk gedrag. Tijdgebrek doet mensen in de auto springen, naar de fast-food rennen, energie verspillen en wegwerpen. De Kleine Aarde wil daar iets tegenover stellen: neem de tijd om te leven, dat is gezonder voor jezelf en voor het milieu.

Ruimte en tijd

In de natuur en in de oneindigheid van het

heelal is geen tijd. Dat is voor de mens moeilijk te aanvaarden. Mensen hebben behoefte aan zekerheid. Om het ondenkbare, tijdloze toch te vullen, gaven vele natuurluizen daar al inhoud aan: zonnewijzers, in de vorm van stenen gebouwen, gaven de wisseling van de seizoenen aan. De kringloop in het heelal, hoewel tijdloos, zette de mens om in aardse tijd.

Tijd is een cultuurverschijnsel: de mens is het enige levende wezen dat tijd kent. Als kind leer je de begrippen 'gisteren', 'morgen' en 'vandaag'. Eenmaal volwassen is er werk-, vakantie-, compensatie-, overwerk-, sport- en reistijd. En hoor je vaak: ik heb geen tijd.

Onder het motto 'tijd is geld' jagen we ons levenstempo op en wordt de productie opgevoerd. Natuurlijke groeiritmen en ontwikkelingsprocessen worden verstoord. Alles en iedereen lijkt te worden opgezweept tot steeds snellere en betere resultaten.

De gevolgen van te snelle 'groei' strekken ver. Kijk naar de landbouw (kunstmest), veeteelt (bio-industrie, genetische manipulatie), voedselindustrie (konserveringsmiddelen, kant-en-klare diepvries maaltijden), rooibouw van natuurlijke grondstoffen en energievoorraden (Derde Wereld, Golfkrisis) een steeds verdergaande technologisering en robotisering van productieprocessen.

'Stilstand is achteruitgang en de wetenschap zal wel een oplossing bedenken...'

Kost het echt zoveel tijd?

In veel gevallen is tijdgebrek een argument om milieuvriendelijk te handelen.

- Je neemt voedsel uit de diepvries en in blik in plaats van verse waar.
- Je gaat met de auto in plaats van met de fiets naar de winkels.
- Je gaat met het vliegtuig in plaats van met de trein op vakantie.
- Je zet de spuit op het 'onkruid' in plaats van wieden.

Wie serieus reageert op de milieuproblematiek dan zal ontdekken dat je juist meer tijd krijgt.

■ We kunnen in West-Europa en andere rijke gebieden korter gaan werken, want we produceren nu teveel en te slechte voorwerpen, zoals wegwerpproducten.

■ Het is heel milieuvriendelijk om (per fiets) uit te gaan eten. Er zouden eko-mensa's moeten zijn, waar men biologische producten gebruikt en minder vlees.

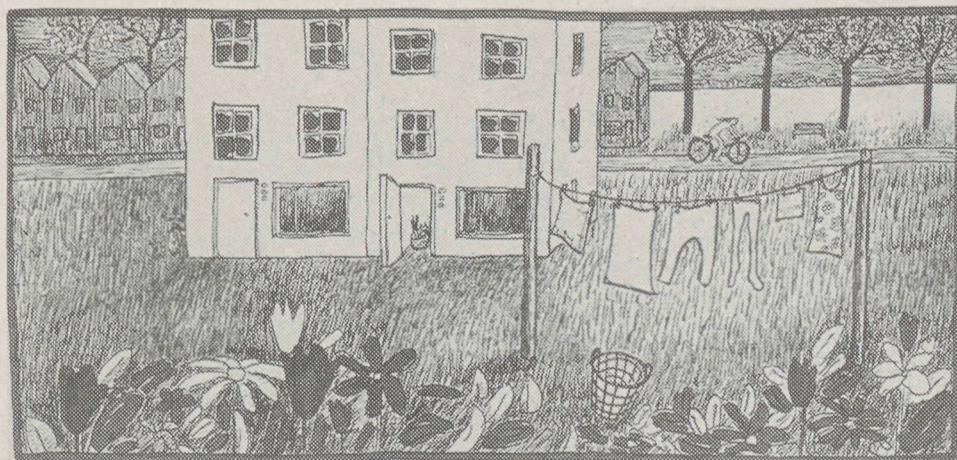
■ Zo krijg je meer tijd voor reizen met milieuvriendelijke vervoermiddelen, je zou misschien meer gaan genieten van de reis zelf.

Hoogste goed

Betaalde arbeid is in onze samenleving het hoogste goed. Een beroep hebben waarvoor je wordt betaald is belangrijk. Zonder dat krijg je minder maatschappelijke waardering dan iemand die wel is 'geslaagd'. Dat lijkt niets nieuws, maar toch is het anders geweest. Rond de middeleeuwen was arbeid en geldverdiene lang niet het belangrijkste. Het was in die tijd dat armoede werd verheerlijkt.

Tegenwoordig zijn werk en geld verdienen zo belangrijk, dat mensen die geen werk hebben zich al snel mislukt voelen. Je wordt dus in de richting van betaald werk gedwongen. En ook als je betaald werkt, is de druk hoog om je vooral niet te afwijken te gedragen en mee te gaan met de trend van de tijd. Geen wonder dat steeds meer mensen ziek worden, het tempo niet meer kunnen bijhouden, zich overbodig

voelen, geen 'grip' meer voelen op hun eigen leven en de samenleving. Ze raken het spoor bijster en voelen zich niet langer verantwoordelijk voor elkaar en hun omgeving. Is het vijf voor twaalf of zijn we het keerpunt al gepasseerd?

Tijd om te leven

Hier onderscheiden zich de pessimisten van de optimisten! De Kleine Aarde bevindt zich zo'n beetje 'op slag van twaalfen'. 'Tijd om te leven' kan een nieuw motto zijn voor mensen die het de hoogste tijd vinden om de maatschappelijke ontwikkelingen een andere wending te geven. We moeten naar een manier van leven op 'optimale schaal', waarin de waarden van mens en natuur tot hun recht kunnen komen en de kwaliteit van het leven belangrijker is dan de kwantiteit.

Niets doen - niets vervuilen

Voor het milieu zou het ideaal zijn als je helemaal niets deed: want doe je niets, dan vervuil je niets. Er zijn ook minder radicale ideeën. Milieuvriendelijk leven is vooral de tijd nemen. Je niet laten opjatten, zodat je moet afwentelen op het milieu: fietsen in plaats van openbaar vervoer, niet vliegen maar over land of water reizen, langzaam wassen, geen productie opjagen met kunstmest, repareren, verse producten voor voeding, meer droogtijd voor verf, de was buiten drogen, een gewone typemachine in plaats van de elektrische. Verplaats je minder is nog beter dan 'neem de trein'. Breng werken en wonen weer samen. Het is misschien niet altijd gemakkelijk en vandaag de dag op zijn minst ongebruikelijk om er rekening mee te houden, maar op den duur is dat wel de moeite waard.

Anders denken

Een andere ekonomie heeft ook te maken met anders denken over tijd: je werkt om te leven, niet andersom. Wat voor zin heeft het alles steeds sneller en efficiënter te doen... om die vrijgekomen tijd te vullen met dingen die ook weer sneller kunnen.

Elke dag opnieuw staan we voor de keuze hoe we de beschikbare 24 uur zullen gebruiken. Zorg dat werk voor mensen hun hobby wordt. Dat lost het kunstmatige ge-

voel van 'werktijd' en 'vrije tijd' op. Ga bij het persoonlijk beleven van immateriële waarden uit van het hier-en-nu-principe: vakantie in je eigen tuin of, oké, Terschelling is net zo leuk als Kreta.

Ekonomie

We zullen toe moeten naar een betere, eerlijker verdeling van werk en arbeidstijd. Het gaat om meer dan de kwantiteit van de arbeid, uren en verdiensten. Minstens even belangrijk is de kwaliteit van al die arbeid. Welk maatschappelijk nut wordt gediend en wat zijn de gevolgen voor mens en milieu? Onvermijdelijk zal zich dan de schijnbare tegenstelling ekonomie-ekologie aandienen. Steeds meer mensen gaan beschikken over steeds meer 'vrije tijd'. Een mens- en milieuvriendelijker manier van leven vraagt meer tijd en aandacht voor de wereld om je heen. Dat zou elkaar dus goed kunnen aanvullen. De Kleine Aarde heeft een scala van alternatieven in de aanbieding. Een groeiende groep mensen die zich bewust is van de wereldproblemen heeft geen behoefte meer aan een luxe leventje. De Piramide in Bostel past meer in hun levensfilosofie. Sober, maar niet somber, bescheiden en energie-arm. Het is het huis van de toekomst, waar iedereen zich prettig in kan voelen zonder gewetenswroeging en met zorg voor een schone wereld.

Niets is eindig

Stel je eens voor zo'n huis, maar dan in het groot. Wetenschap, techniek en kapitaal vormen niet langer meer het geraamte van ons bestaan. Niets, behalve het leven zelf, is eindig meer. Dat zou mooi zijn, als we ons geen zorgen meer hoeven te maken over de eindigheid van grondstoffen en fossiele energievoorraden, terwijl we aan de andere kant zo min mogelijk vervuilen. „Zonder een bezinning over onze persoonlijke aspiraties en motivaties zullen we nooit een milieuvriendelijke wereldgemeenschap bereiken”, schrijft *Lester Brown*, directeur van het Worldwatch Institute in Washington, in zijn schets van een duurzame wereld. We zullen aan die wereld moeten trekken en er tegen moeten duwen, willen we hem ooit bereiken. Het belangrijkste is, dat we in ons denken en doen onze tijd voor blijven.

Tijd voor onze 'output'

We zijn gewend alles na gebruik zo snel mogelijk weg te werken. Dan zijn we er vanaf, denken we. In een ekologischer samenleving moet je relatief meer tijd besteden aan het in de kringloop houden van grondstoffen. Bij alles wat we niet meer nodig hebben pas je de duurzame toets toe:

- Kan het produkt nog door een ander worden gebruikt. Zo ja, dan moeten we daar wegen voor bewandelen. Advertentie in de krant, naar de kringloopwinkel of doorgeven aan iemand die het kan gebruiken.
- Als het voorwerp stuk is laten repareren of zelf repareren.
- Is het produkt echt niet goed dan kunnen de grondstoffen nog worden benut. Dan moeten de verschillende grondstoffen gescheiden worden en over verschillende 'frakties' verdeeld worden.
- Na inzameling van voldoende metalen, plastics, hout, papier en dergelijke kan de voorraad ruwe grondstof naar een 'milieustraat' of, veel beter, de gemeente haalt het regelmatig aan huis op.

Zorgvuldige analyse en het scheiden van de 'output' vraagt in de praktijk aardig wat tijd. Maar het is zinvol werk. En als het teveel werk is, dan wordt het tijd dat we de inputkant, onze inkopen, gaan temperen. Dat werkt. Net als met de mineralenbalans van de boeren, zal er spoedig een vermindering van onze in- en output ontstaan. En dan houden we tijd over. In die tijd kunnen we het beste leuke dingen gaan doen die nauwelijks een in- en output met zich meebrengen. Een wandeling, een fietstocht, een bibliotheekboek lezen.

Video 'Milieu en ontwikkeling

De Stichting Avise geeft een eerste educatieve videocassette uit met als titel 'Milieu en ontwikkeling'. Deze video behandelt tien milieu-koncepten vanuit een mondiaal perspectief.

De gepresenteerde milieuproblemen zijn voorbeelden van de gevolgen van de huidige Noord-Zuid relatie. Met kennis over die gevolgen kan de kijker discussiëren over hoe een wereldwijde duurzame ontwikkeling eruit zou kunnen zien.

Video Milieu en Ontwikkeling, kost tezamen met het begeleidende boekje f 100,-. Stichting Avise, Rooseveltlaan 197, 1079 AP Amsterdam. Telefoon 020-6422788

Columbus werpt schaduw op lot inheemse volken

Indiaanse kultuur staat onder konstante druk

Bijna vijfhonderd jaar geleden, op 12 oktober 1492, zette Columbus voet aan wal op Abya Yala ofwel Schildpad Eiland. Voor de oorspronkelijke bewoners van Amerika betekende dit het begin van een hoop ellende. Eeuwenoude culturen waren ten dode opgeschreven. Anno 1992 overheerst bij de inheemse volken het besef dat hun cultuur nog steeds leeft.

**Esther Kloos
Victor Borchert**

Aan het einde van de dertiende eeuw woonden er ongeveer veertig miljoen mensen op het Amerikaanse kontinent. Columbus dacht aanvankelijk dat hij in India was aangekomen en noemde daarom de bewoners van de 'nieuwe wereld' Indianen.

De inheemse volken, die zichzelf liever niet zo noemen, woonden daar al duizenden jaren. Zij hadden een cultuur in harmonie met de aarde, met eigen normen en waarden, wetten, een eigen levensfilosofie en economisch systeem. Inheemse volken beschouwen de aarde niet als een eigendom. Zij behoren de aarde toe, respecteren die. Deze levensfilosofie zorgt ervoor dat er evenwicht bestaat tussen mens en natuur: niet meer hout kappen dan nodig is, niet meer dieren doden dan nodig. De

mensen bedanken 'Moeder Aarde' voor haar giften.

Columbus beschouwde de Indianen niet als mensen. De overheid in Amerika behandelt hen tot op de dag van vandaag nog apart. De Yanomami in het Amazonegebied, de Lakota (Sioux) in de Verenigde Staten en de Inuit (Eskimo's) in Canada, en vele van de andere zeshonderd volken voelen zich nog steeds gediskrimineerd en houden met moeite hun eigen cultuur in stand.

Kultuur onder druk

Die cultuur staat onder druk. Ontbossing voor houtproductie en aanleg van stuwdammen maken inheemse woongebieden

■ **Leider van een indianenstam heeft bij Dienst voor Indiaanse Zaken in Brazilië eigendomspapieren voor het traditionele grondgebied van zijn stam geëist**

onleefbaar. Hele gebieden verdwijnen onder water. Er is grootschalige mijnbouw, bossen worden in brand gezet voor grote landbouw- en veeteeltprojecten om het westen te dienen. Op inheems grondgebied worden ook kernproeven gedaan, het leger houdt er laagvliegeroefeningen of de overheid gebruikt de grond als vuilnisbelt. Door de dominante westerse levenswijze gaan eigen normen en waarden verloren. Kennis over planten en kruiden die nuttig zou zijn voor de gezondheidszorg of de bestrijding van plagen raken vergeten. Inheemse jongeren trekken naar de stad en verliezen het contact met de natuur. Ouderen die achterblijven kunnen hun kennis van de natuur niet doorgeven.

Toch kan het westen nog veel leren van Indiaanse gebruiken. Een voorbeeld is het gebruik van een bepaald soort slingerplant bij de visvangst in het Amazonegebied. De vissers stooien daarbij poeder van de fijn-gemalen plant in het water, zodat de vissen verdoofd raken en boven komen drijven. Dezelfde plant kan dienen voor een biologisch afbreekbare pesticide, en zo milieuvriendelijke bestrijdingsmiddelen vervangen.

Reservaten en landrechten

Voor overheid en bedrijven is grond een kapitaalgoed dat zij kunnen exploiteren en verhandelen. Een opvatting, die lijnrecht tegenover die van de inheemse volken staat. Halverwege de negentiende eeuw begonnen de Verenigde Staten verdragen te sluiten. De overheid bracht de oorspronkelijke bewoners in reservaten onder, zette hekken rond hun land en verplaatste zelfs hele volken naar een ander gebied.

De Verenigde Staten sloten meer dan 350 verdragen om Indianen 'het absolute en ongestoorde gebruik en bezit' te geven. Alle verdragen zijn geschonden. Goud en uranium waren vele malen een reden om grondgebied van hen af te nemen.

De oprukkende houtkap in het Amazonegebied dwingt inheemse volken nu hun land op te eisen, zodat zij een gebied hebben waarop zij kunnen leven, jagen en vissen. Zo ontstaan er kleine 'eilandjes' van reservatenparken, die de Indiaanse gemeenschap isoleren. De inheemse volken spelen echter een heel belangrijke rol in het behoud van het regenwoud. Juist de inheemse volken zijn de sleutel tot de oplossing hiervan.

Minder bekend is dat de bedrijven die hun

■ Een gravure uit 1520. Europeanen vormden zich een beeld van de bewoners van Amerika dat weinig met de werkelijkheid te maken had

vingers niet willen branden aan het regenwoud, in hun honger naar hout op zoek gaan naar andere te exploiteren gebieden. De naalddwouden van de Verenigde Staten en Canada bijvoorbeeld. Ook hier betreft het meestal grondgebied van inheemse volken, die hun aarde en daarmee hun cultuur zien verdwijnen. Zij bestrijden de rechtmatigheid van de aanhoudende schending van hun woongebieden, maar het recht schijnt in handen te zijn van de economische belangen.

Exploitatie

De Indiaanse cultuur heeft ook bewonderaars in het Westen. De New Age beweging heeft de neiging om de Indiaanse levensfilosofie te idealiseren en te verdraaien. Er verschijnen boeken over hoe een westerling sjamaan (medicijnman of -vrouw) kan worden en rituelen zoals de zweethutceremonies raken populair. Inheemse volken zijn hier vaak niet blij mee. Veel boeken zijn niet waarheidsgetrouw en de rituelen worden uit hun verband gerukt. Wat helemaal niet doordringt is dat de inheemse volken nog steeds vechten voor overleving. Gebruiken en ideeën overnemen helpt hen niet in hun strijd.

Begin jaren tachtig is in Spanje de 'Commissie van het Vijfde Eeuwfeest' in het leven geroepen, waar voornamelijk westerse landen in zaten. Op aandringen van Latijns-Amerikaanse staten kregen ook de inheemse volken een rol in het gebeuren. De naam van het feest werd toen 'Ontmoeting van Twee Werelden'.

Toch lijkt de erkenning van de inheemse volken niet verder te gaan dan de mogelijkheid om hun cultuur te exposeren. Bij de Olympische Spelen in Barcelona en de wereldhandelstentoonstelling in Sevilla, zal gloriestemming overheersen. Replika's van de originele schepen waarmee Columbus en zijn onderdanen de overtocht maakten, zijn inmiddels vertrokken. Op 12 oktober 1992 moeten zij in San Francisco feestelijk binnenvaren. De verontwaardiging en bezorgdheid bij de inheemse volken over deze gang van zaken is groot. Inheemse organisaties hebben er op aangedrongen 1992 uit te roepen tot het 'VN-jaar van de Inheemse Volken'. Dit ging regeringen echter te ver, maar als compromis is 1993 aangewezen.

Indiaans verzet

Met het oog op 1992 vonden er de laatste jaren over de hele wereld inheemse conferenties plaats. Het hoogtepunt was de interkontinentale conferentie '500 jaar Indiaans verzet' in Quito (Ecuador) in juli 1990.

Dit was de eerste keer dat volken van Noord-, Midden- en Zuid-Amerika bij elkaar kwamen om een strategie uit te stippen voor het behoud van hun cultuur en de aarde. Naast het feit dat de afgelopen vijfhonderd jaar de inheemse volken veel ellende hebben gehad, overheerst het besef dat de cultuur nog leeft.

Dit jaar moet een keerpunt worden. Geen feest, maar een wereldwijd proces van beraad en bezinning. De conferentie in Quito past in het proces dat zich de laatste decennia heeft voltrokken binnen de inheemse beweging. Doordat inheemse volken westerse talen leren beheersen, zich naar westerse model gaan organiseren in belangenorganisaties en handig gebruik maken van de media, weten ze steeds vaker de publieke opinie voor zich te winnen. Met hulp van steungroepen zoals milieu- en mensenrechtenorganisaties horen de Wereldbank en de Europese Gemeenschap de stem van de inheemse volken in de Verenigde Naties. De wereld kan niet meer om de inheemse volken heen.

Samenwerken in verweer

Toch wordt er nog te vaak over de hoofden van inheemse volken heen gesproken. Een voorbeeld is de grote milieukonferentie UNCED in juni in Rio de Janeiro. De inheemse volken hebben daar geen stem, hoewel veel te bespreken punten betrekking hebben op hen, zoals bescherming van het tropisch regenwoud.

De COICA, een belangenorganisatie van Amazone Indianen uit Brazilië, Ekuador, Bolivia, Peru en Columbia, heeft hierop gereageerd door zich terug te trekken en een alternatief kongres te organiseren, dat tegelijkertijd plaats zal vinden. Een dialoog is blijkbaar niet mogelijk.

Uit de verklaring van Quito, wereldkundig gemaakt in juli 1990, blijkt hoe de inheemse volken van Amerika zich door de rest van de wereld in de steek voelen gelaten.

„We roepen alle sectoren van de gemeenschap op om samen te werken in verweer tegen het geplande herdenkingsfeest. En te eisen dat regeringen, kerken en onderwijs instellingen de waarheid vertellen wat er plaats heeft gevonden vijfhonderd jaar geleden en te bestuderen hoe deze onrechtvaardigheid onverminderd doorging tot heden”. Een noodkreet van de vele volken, wier lot eeuwenlang in handen lag van de ontdekkers en hun nazaten van de nieuwe wereld.

„Zij hebben ons vele beloften gedaan, meer dan ik mij kan herinneren, maar zij zijn ze nooit nagekomen. Op een na: zij beloofden ons land af te nemen en dat hebben ze gedaan”, schreef de Sioux Red Cloud in het midden van de vorige eeuw.)

Esther Kloos en Victor Borchert zijn lid van de Werkgroep Inheemse Volken, een mensenrechtenorganisatie die sinds 1969 opkomt voor de rechten van bedreigde inheemse volken over de gehele wereld.

Informatie of een abonnement op het Maandblad Tribaal Nieuws (f 35,- per jaar): WIP, Postbus 40066, 1009 BB Amsterdam, telefoon 020-6938625.

Kennis van boer tot boer

Internationale uitwisseling werpt vruchten af

Ondanks de enorme verschillen tussen Noord en Zuid in de wereld zijn er op het punt van werken in de landbouw overeenkomsten tussen de boeren. Onder het motto 'boeren krijgen greep op ontwikkeling' ontmoeten boeren uit Midden-Amerika kollega's in Nederland. Een verrassend en hoopvol relaas van boeren die de landbouwonwikkeling in hun eigen land en elders willen sturen.

Petra Souwerbren

Boeren bedrijven landbouw. De landbouwonwikkeling echter lijkt een zaak te zijn van de industrie, de banken, politici en de markt. Werken in de landbouw wordt steeds meer een kwestie van aanpassen en overleven.

Het succesverhaal van de Nederlandse landbouw wordt vaak als voorbeeld gesteld voor Derde-Wereldlanden bij de ontwikkeling van hun landbouw. Dat slechts een handjevol boeren daar wel bij gevaren heeft en een groot deel onderweg moest

afhakken, is minder bekend. Zowel hier als in de Derde Wereld dwingt de situatie boeren het heft in eigen handen te nemen.

Campesino a campesino

Campesino a campesino (van boer tot boer) is een uitwisselingsprogramma tussen boeren over landbouwtechnologie. Boeren in Mexico, Guatemala, Honduras, Nicaragua en Costa Rica proberen zich via het programma weerbaar op te stellen. Het programma heeft een technische en een politieke poot.

Het technisch gedeelte betreft de opbouw

van een ecologisch, duurzaam landbouwsysteem. Nieuwe technieken voor bodem- en waterkonserving en verhoging van de bodemvruchtbaarheid komen aan de orde. Daarmee kunnen de opbrengsten stijgen, terwijl de kosten laag blijven. Die opbrengsten werden soms vier maal hoger dankzij de nieuwe technieken vergeleken bij het oude systeem.

Miguel Gonzalez-Ramirez komt uit het droogste gebied van Nicaragua. Hij is boer en sinds 1988 is hij betrokken bij het programma.

„Wij proberen met elkaar erosie te voorkomen. Boeren in Midden-Amerika experimenteren al eeuwenlang. Ook kent kennisuitwisseling een lange traditie. Dit programma stimuleert en coördineert die uitwisseling. Inmiddels is er een uitwisseling tussen 2500 boeren ontstaan. Wij streven naar een onafhankelijke situatie waarin wij zelf kunnen voorzien in mest en andere behoeften. Het verzorgen van de bodem is heel belangrijk voor een duurzame landbouw. Je kunt niet alleen maar oogsten van de grond. Door een goede bemesting met dierlijke mest of plantaardige compost, kun je erosie bestrijden en blijft de bodem vruchtbaar.”

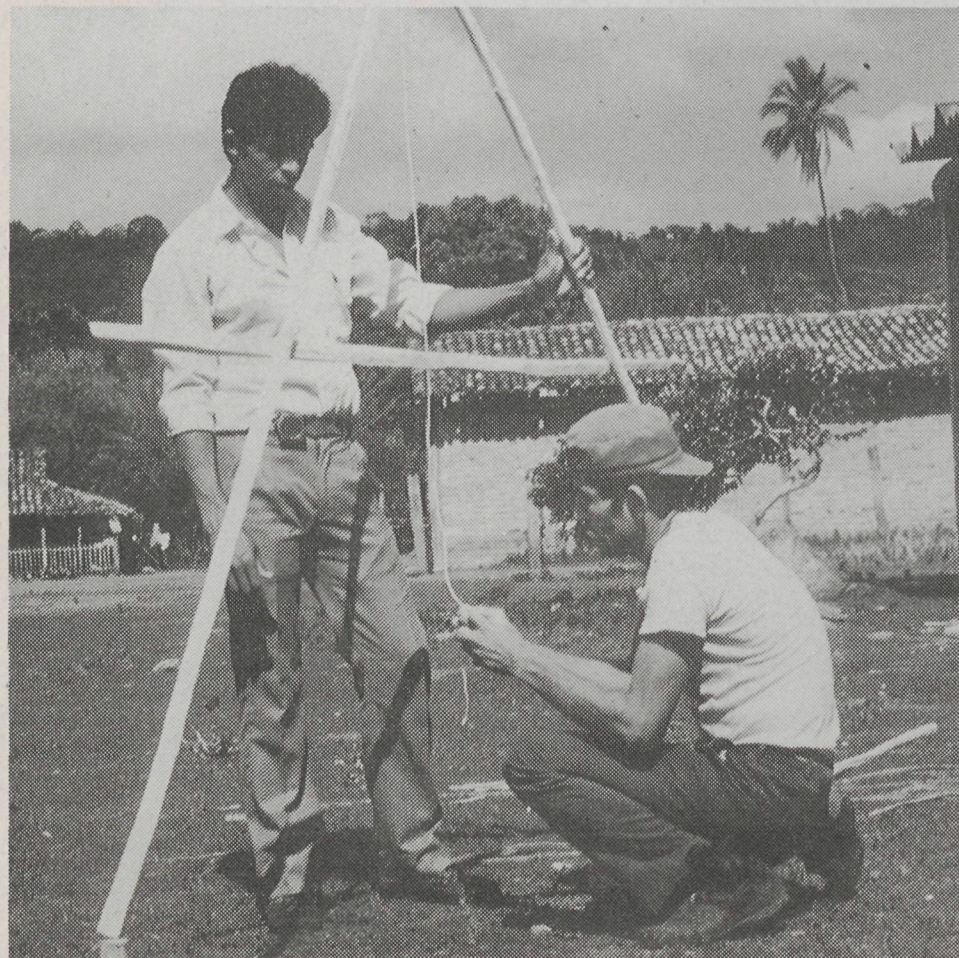
Een gezegde van een vooraanstaand leider in Nicaragua onderstreept deze benadering: 'Wij zijn geen vogels die van de lucht leven, wij zijn geen vissen die van het water leven, maar wij zijn mensen die van de grond leven'.

De 'boerenuniversiteit'

Mamerto Andres Mendoza-Mendoza is een kleine producent van basisvoedselgewassen. Hij heeft de 'boerenuniversiteit' doorlopen, oftewel de praktijk is zijn leermeester. „Ik werk in een regio waar veel katoen en suikerriet wordt verbouwd. Dat zijn teelten die sterk zijn gemechaniseerd en waarbij veel chemicaliën worden gebruikt. De boeren hebben te maken met veesterfte door waterbesmetting en slechte kwaliteit van het grasland. De boeren raakten ook vergiftigd door het werken met bestrijdingsmiddelen. Er vielen het afgelopen jaar 720 slachtoffers bij ons in de streek. Twintig procent van hen stierf.”

Op dit moment organiseren de boeren zich op zoek naar alternatieven. Zij streven naar het werken met organische mest, natuurlijke afweerstoffen in plaats van che-

■ **Mamerto Mendoza (zittend): „Ik droom van een groen land”**

mische bestrijdingsmiddelen en naar het behoud van het bodemecosysteem. Mamento: „Ik droom ervan op een dag in een echt groen land wakker te worden. Een land dat niet vernietigd wordt door giftige stoffen.

Eenheid staat voorop

Campesino a campesino streeft naar eenheid onder de boeren. Dat valt in de praktijk niet altijd mee. De kleine boeren krijgen het steeds moeilijker door het beleid van de afgelopen jaren. In 1987 liet de Sandinistische regering de subsidies op benodigdheden voor de teelt los. De huidige regering richt zich op het versterken van de agro-exportproductie. Dat leidt tot schaalvergroting en steun voor de grote boeren. De kleinere boeren kregen te maken met kredietproblemen en conflicten om grond. De politieke situatie van de afgelopen tien jaar deed zich ook na de regeringswisseling nog voelen. Koöperaties werden aangevallen door ex-contras, vaak onder leiding van de vroegere grondeigenaren. Het programma Campesino a campesino richt zich op kleine en middelgrote boeren en daar zitten ook ex-contras tussen. Hoewel de samenwerking op zich stimulerend werkt, steekt er soms 'oud zeer' de kop op.

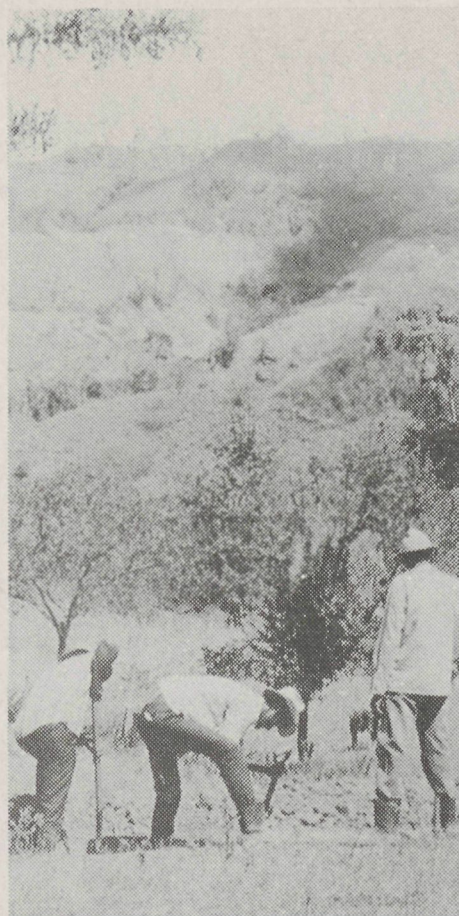
Door een opstand van ontevreden ex-contras in Llano Grande, waarbij zij andere leden van de groep bedreigden, verloor het programma vele belangstellenden. Pas een half jaar later organiseerden enkele boeren zich opnieuw.

Boeren spelen zelf de hoofdrol in het programma, wat de beweging versterkt. Zij geven zelf voorlichting, waardoor er een gelijkwaardiger situatie is. De boeren maken een solidaire vuist naar de regering en helpen elkaar bij het verbeteren van hun economische positie. Door na te denken over de problemen, neemt de bewustwording en mondigheid toe. De boeren ervaren dat ze zelf in staat zijn hun situatie te veranderen.

De praktijk in Llano Grande

Hoe komt dit boeren netwerk nu van de grond? Llano Grande is een buurtschap in Nicaragua waar honderd boeren wonen. Een derde van hen heeft geen land. De streek heeft sterk te lijden gehad van aanvallen van de contras. Veel grond is van de kleine boeren overgenomen door grote veehouders. De kleinere boeren verbouwen bonen, maïs, gierst en diverse groentes.

Het buurtschap werd uitgenodigd kennis te maken met Campesino a campesino. De start was aarzelend. Uiteindelijk pasten twee boeren erosiebestrijdende maatregelen toe. In plaats van het gebruikelijke branden van het land en daarna zaaïen, hebben zij organische mest en onkruid ondergewerkt. Na een periode van droogte konden alleen de boeren die meededen aan het programma oogsten. Overtuigd door dit resultaat groeide het vertrouwen onder de boeren. Diverse cursussen volgden en de groep betrokken boeren breidde zich uit. Na de eerder genoemde opstand volgde er weliswaar een terugslag, maar op dit moment is er een zelfverzekerde groep

■ Boeren nemen het heft in eigen hand

boeren gevestigd die elkaar bijstaat, van elkaar leert en nieuwe technieken toepast.

Alblasserwaard

In een totaal andere situatie in Nederland bestaat een vergelijkbaar initiatief. Ook hier werkt een groep boeren aan een duurzame en rechtvaardige landbouw, waarin de boeren centraal staan. De *Werkgroep ontwikkelingssamenwerking Alblasserwaard en Vijfherenlanden (WAV)* werd opgericht in 1983 naar aanleiding van de ontwikkelingen in de melkveehouderij. Met name de superheffing en de export van gesubsidieerde zuivelproducten vormden de reden de koppen bij elkaar te steken. *Max van Tilburg*, een van de werkgroepleden, vertelt hoe zij als groep melkveeouders wereldwijd willen kijken, waarbij zij er niet voor schuwen ook zichzelf een spiegel voor te houden.

„Tijdens een uitwisselingsprogramma met Colombiaanse boeren realiseerden wij ons dat de immense produktie van de Nederlandse landbouw voor export niet nodig is. Elders in de wereld ligt veel landbouwgrond. Export kan de landbouw daar frustreren. Ook groeide het bewustzijn om trent het gebruik van kunstmest. „Overbemesting is milieuvervuilend, maar de produktie van het spul ook nog eens. Bovendien produceer je als melkveehouder iets waar niet eens vraag naar is en dat in onze rationele maatschappij!”

Reis naar Colombia

Kollega *Piet Brouwer* beschrijft zijn

groeïend gevoel van medeplichtigheid aan de overproduktie. Als melkveehouder is hij in een soort vicieuze cirkel beland. Zijn bedrijf moet doordraaien en het gezin moet eten. Met de inkomsten uit de melk moet hij ondermeer leningen afbetalen. Maar melk is een produkt geworden, waarvan teveel geproduceerd wordt. Een situatie die de onvrede doet groeien. Brouwer: „Mijn affiniteit met het produkt is verdwenen. Ik melk de tank vol, en s 'nachts wordt die weer geleegd. Ik zie er niets van terug. Het gezinsleven lijdt er ook onder. Waar werk je nog voor? Het is veel en hard werken, ik heb geen tijd voor de kinderen en de geldzorgen blijven. Door deze dingen in de werkgroep te bespreken, bij elkaar op het bedrijf te kijken en vooral ook dankzij de reis naar Colombia, kom je op nieuwe ideeën.”

In de landbouw wordt altijd gezegd dat 'stilstand achteruitgang is.' In die sfeer is Brouwer ook opgegroeid. Hij zegt daarover: „Ik wil ook 'doorgroeien' op mijn bedrijf, maar in de betekenis van verder ontwikkelen. Niet terug naar af, maar verder naar de wortels van mijn bestaan op een manier waar ik als persoon achter kan staan. De doelstelling van de werkgroep is lokaal te ontwikkelen en produceren. Onze strategie om dat te bereiken is veel te leren van anderen, zowel van boeren hier als elders in de wereld. Wij proberen het principe 'mondiaal denken, lokaal handelen' in de praktijk te brengen. De WAV hanteert daarbij de volgende slagzin: 'Verantwoord produceren hier, is ontwikkeling daar'”.

Boeren moeten trots hervinden

Economisch denken wordt aangevuld met ekologisch denken. Het gaat niet alleen om een landbouw die 'goed is voor het milieu.' De boeren willen tevreden en trots kunnen zijn op hun arbeid en op hun produkten. Het gaat om een leefbaar, springlevend platteland.

Een aantal werkgroepleden heeft vergaande stappen genomen de ideeën in de praktijk te brengen. Zij zijn inmiddels omgeschakeld op biologische landbouw. Anderen gaan bewuster om met kunstmest en bestrijdingsmiddelen.

De werkgroep is ook actief in weidevogel- en slootkantenbeheer. 'We moeten weer leren de leuke kanten van het boer-zijn in te zien'. De afzet van hun produkten proberen zij te organiseren in een kleine koöperatie, waarbij het streven is de afstand producent-konsument te beperken. De werkgroep heeft een hele lijst met punten opgesteld, waaraan zij aandacht willen besteden. Door het zoeken van oplossingen in de Nederlandse landbouw, willen zij werken aan kansen voor een eerlijker landbouw wereldwijd. De boeren in Midden-Amerika zijn op hun manier en vanuit hun problemen aan het werk. Gemeenschappelijk zoeken zij naar een landbouw die recht doet aan de boer, het milieu en de natuur. Een landbouw voor een rechtvaardige samenleving. Kennis en ervaring van boeren hier en daar vormen de spil. Zo wordt er wereldwijd gewerkt aan een werkelijk duurzame landbouw!

'Een beter milieu begint bij je gemeente'

Schiedam laat zien wat op lokaal niveau mogelijk is

De overheid spiegelt ons tegenwoordig voor dat 'een beter milieu bij jezelf begint'. Een mooi gezegde, maar zonder ondersteuning van lokale overheden in dit land, blijft er van je milieubewuste leefwijze weinig overreind. Het gemeentebestuur staat het dichtst bij de burger. Het lijkt een geschikte plaats voor bestuurders die werken met de burger als uitgangspunt van hun beleid.

Piet Hein Scheltens

Chris Zijdeveld (47) is sinds 1974 wethouder in de gemeente Schiedam. Vanaf het begin heeft hij zich steeds als een soort opinielider gedragen. Zijn belangrijkste boodschap is dat het milieu een integraal onderdeel zou moeten zijn van het gehele gemeentelijke beleid.

Zijdeveld raakte in 1974 via de 'Studiegroep Wereldenergiehuishouding' betrokken bij de gemeentepolitiek van Schiedam. Vanaf het moment dat hij op een net verkiesbare plaats voor de Schiedamse gemeenteraad stond, ging het snel. Zijdeveld werd niet alleen gekozen als gemeenteraadslid, maar rolde na moeizame collegebesprekingen als toekomstig wethouder uit de koker. Hij bekleedde vanaf 1974 vele wethouders-portefeuilles, waaronder die van Stadsontwikkeling, Milieu, Gemeentewerken en Groenvoorziening, Cultuur en Sociale Voorzieningen. Zijdeveld voelde zich betrokken bij het milieu. Dat was geen enkel probleem, aangezien het onderwerp steeds om de hoek kwam kijken bij de gemeentepolitiek in Schiedam.

■ Zijdeveld: „Je moet je nek uit durven steken”

Iets wat Schiedam beroemd heeft gemaakt is het 'standaard energie-zuinig bouwen': bouwen op basis van het gebruik van passieve zonne-energie. De plaatsing van de huizen op de stand van de zon is van belang, evenals de afmetingen van de ramen. Extra groot aan de zonzijde, extra klein aan de schaduwkant. Het bleek haalbaar om te komen tot flinke besparingen op de gasrekening, zonder meerkosten bij de bouw. De cijfers liegen er niet om.

Zijdeveld: „In Nederland zaten we gemiddeld tegen de drieduizend kubieke meter aardgas per jaar voor een rijtjeshuis. Wij wilden drastisch bezuinigen tot ongeveer 1350 kuub per jaar per gezin. Inmiddels zitten we op maar 800 kuub voor verwarming in zo'n woning. En dat door maatregelen die geen extra geld kosten. Er zijn al architecten die uitkomen op 500 kuub per wooneenheid. Het kan dus wel, maar het gebeurt niet in Nederland. We schrijven

wel voor wat de afmetingen van een toilet-pot moeten zijn of waar de kasten moeten komen, verder reikt onze visie blijkbaar niet.”

Onlangs is in Schiedam een piramide-wijk in gebruik genomen. Piramide-woningen zijn typisch een voortvloeisel van het streven naar energiezuiniger bouwen en wonen. Makkelijk was het niet om op een afwijkende manier te gaan bouwen en wonen. De groep achter de bouw is een van de weinige die het moeizame proces heeft weten vol te houden.

Dat is niet in de laatste plaats te danken aan de medewerking die de groep kreeg van Zijdeveld: „Je moet je nek uit durven steken. Dat hebben wij hier gedaan toen we stopten met het gebruik van tropisch hardhout. We gingen een tweede fase in bij een nieuwbouwwijk, zaten rond de tafel en zeiden: dit is het moment om te stoppen met tropisch hardhout. Er kwamen geluiden in de trant van 'moeten we daar eerst geen nota over schrijven'. Nou nee dus. Ons besluit is onmiddellijk door de gemeenteraad goedgekeurd. Vervolgens heb ik stad en land afgereisd om tekst en uitleg te geven over ons 'hardhoutbesluit'. Zo leer je heel goed de argumenten op een rijtje te krijgen: erg zinvol dus voor beide partijen.”

Fietsvriendelijke gemeente

Schiedam vond het belangrijk dat fietsvriendelijkheid in het beleid terug is te vinden. Het resultaat is dat als het sneeuwt eerst de fietspaden in plaats van de auto-wegen sneeuwvrij gemaakt worden. Verder is het scheiden van fietspaden van de autowegen beleid geworden. Doorgaande wegen krijgen vaak een andere status met het terugbrengen van de middenberm, met waar mogelijk bomen. Dat bleek te leiden tot een spectaculaire daling van het aantal verkeersongevallen. Een onbedoeld, maar gewenst neveneffect, dat aan het licht kwam bij een gedegen onderzoek door derden. Het leverde de gemeente en passant de ANWB Verkeersveiligheidsprijs 1986 op.

Bij het bevorderen van het fietsen hoort een terugdringen van het autogebruik. Zijdeveld: „We hebben besloten als college niet met een hele stoet dienstauto's naar allerlei bijeenkomsten te gaan. Wij doen dat regelmatig gezamenlijk met een busje. Eerst gaf dat reacties van 'daar heb je de bouwvakkers van Schiedam'. Nu krijgt het steeds meer navolging.”

Groene Pluim

Chris Zijdeveld, winnaar van de dertiende Groene Pluim, is naast wethouder en lokaal-burgemeester sinds anderhalf jaar voorzitter van de ODE, de Organisatie voor Duurzame Energie, die het blad Duurzame Energie uitgeeft. Hij is tevens voorzitter van de Stichting Nationaal Energiebesparingsoverleg.

Daarnaast heeft hij zitting in verschillende nationale en internationale organisaties die zich bezighouden met de technische en de economische kant van energiebesparing. Hij mocht namens de gemeente Schiedam de Nationale Energiebesparingstroof 1983 van het Ministerie van Economische Zaken in ontvangst nemen vanwege de energiezuinigheidsbouwprogramma's in de gemeente.

Voetvolk moet aan de kant

Zijdeveld is gebrand op het terugdringen van het autogebruik. Dat blijkt wel uit zijn manier van praten over auto's en openbaar vervoer: „Het is overal hetzelfde. Gekanter op het openbaar vervoer, fietsen worden weggehaald bij het station. Er wordt op grote schaal fout geparkeerd door laten we het nou maar gewoon 'dikke patserauto's' noemen, die elke dag schijnbaar strafeloos in het centrum staan. Asociaal gedrag wordt kennelijk geaccepteerd bij autobezitters. De bestuurder van een auto krijgt hetzelfde als vroeger de ridder te paard: het voetvolk moet aan de kant. Mensen lijken zich daar bij neer te leggen, iets wat ik niet heb. Ook in Schiedam werd de mens ondergeschikt gemaakt aan de auto. Ik kreeg te maken met een commissaris

van politie die vond dat wij maar geen zebrapaden aan moesten leggen 'want dat gaf de mensen maar een gevoel van schijnveiligheid'. Daar ben ik toen, ook naar buiten toe, flink tegenaan gegaan.”

De sneltram

De tram is een ander Schiedams paradepaardje in de strijd tegen de auto. Wethouder Zijdeveld: „Daar hebben we jarenlang voor gevochten. Dat stralen wij uit. Telkens opnieuw benadrukken we dat de tram beter is, comfortabeler, rustiger, stabiel en veiliger voor de inzittenden. De tram stinkt niet. En een tram kan meer personen per bestuurder aan. Als je dat steeds weer benadrukt, volgt de acceptatie sneller.”

„Toen er een forse uitbreiding kwam met een woonwijk van vijfduizend woningen, besloot de gemeenteraad meteen de tram door die wijk te trekken. Zoiets moet je automatisch doen, vinden wij. Het geeft de mensen direkt zekerheid: als je bij een tramhuisje staat, weet je zeker dat die komt: dat is een flink psychologisch voordeel van een tram ten opzichte van een bus.”

Stedelijk groen

Dat er op straten en pleinen in Schiedam geen onkruid wordt weggespoten lijkt vanzelfsprekend. De omgang met de natuur in de stad gaat in Schiedam verder dan dat. Voor een stad met een industriële voorgeschiedenis heeft Schiedam behoorlijk veel groen. Zijdeveld: „Wij hebben bomen semi-heilig verklaard. Als er bomen weg moeten, kijken wij per definitie of we die kunnen verplaatsen. Meestal is dat haal-

■ **Piramide-woningen hebben Schiedam beroemd gemaakt**

baar, al volgde er aanvankelijk stevast een discussie over geld. Wij hebben dat er meestal voor over. Je kunt de waarde van zulke mooie zuurstofproducenten eigenlijk niet uitdrukken in guldens. Het verplaatsen van volwassen bomen is hier gemeengoed, net als het behoud van een schitterende 'groene long' die door onze stad loopt. Die is onaantastbaar.”

Het lijken allemaal van die eenvoudige stappen, ze moeten alleen genomen worden. Voor een deel hangt dat af van de bestuurders, of die nu plaatselijk of landelijk werken. En in die mensen heeft Zijdeveld nu juist weinig vertrouwen: „Neem nu de Tweede Kamer: die straalt geen visie uit. Je hoort uit die hoek nooit iemand zeggen, dat we meer in harmonie met onszelf en de natuur moeten leven. Er is bij die volksvertegenwoordigers geen vertrouwen dat deze samenleving wel degelijk de zaken ten goede kan keren. Dus denken ze het zelf maar even te gaan regelen.”

Naar mijn idee werkt het regeren als opinielider veel beter dan het huidige regeren bij dekreet. Nu worden de burgers van bovenaf overspoeld met een voor hen vaak onoverzichtelijke brei van regels en wetten. Als je mensen aangeeft, hoe zij er zelf aan zouden kunnen werken dingen beter te regelen, zou dat veel beter werken. Het maatschappelijk draagvlak als uitgangspunt nemen en niet alles van bovenaf willen regelen.”

Dat zijn benadering van besturen de moeite loont, bewijst het feit dat hij regelmatig via voorkeurstemmen in de raad gekozen is. Misschien dat deze 'groene' wethouder zijn rode partijgenoten in Den Haag wat kan gaan bijkleuren. Zelf is hij daar niet op uit, maar 'zijn naam wordt wel eens genoemd'...

Vouwfiets getest

Zijn vouwfietsen wel zo ideaal?

De laatste tijd zie je ze steeds vaker op en rond stations in de grote steden: vouwfietsen. De een ziet er nog mooier en professioneler uit dan de ander. Vouwfietsen mogen gratis mee in de trein. Een weggelegde kans voor forensen. Maar zijn vouwfietsen wel zo ideaal?

Helène Kleijburg

Je zou denken dat de vouw- en deelfiets zo'n twintig, op zijn hoogst dertig jaar geleden werd uitgevonden. Maar nee. In het Franse leger reden ze in het jaar 1895 al op vouwfietsen rond. Al heetten ze toen geen vouwfietsen, maar krijgsvietsen. Een decennium later werd de 'krijgsviets' voor het eerst gebruikt voor plezierritjes. Je zette hem in de auto, klapte hem op een mooi plekje uit en er kon worden rondgereden. Om die reden werden twintig jaar geleden vouwfietsen opnieuw populair. Vooral voor de verstokte automobilist was een vouwfiets een uitkomst. Moest je de auto naar de garage brengen voor een onderhoudsbeurt, dan hoefde je nooit de weg terug lopend af te leggen. Ook voor sommige gemotoriseerde watersporters was het een geliefd object. Een ritje van de haven naar het dorp? Je pakte gewoon even de opklapbare fiets uit het vooronder.

Mensen kopen nu over het algemeen om

■ De vouwfiets kan gratis mee in de trein

andere redenen een vouwfiets. Niet in de laatste plaats om mee te werken aan een

■ Bickerton

schoner milieu. Er wordt meer gereisd met het openbaar vervoer in plaats van met de auto. Een vouwfiets kan je gebruiken om de weg van het station naar huis of naar je werk te overbruggen.

Het lijkt mooi, maar of het zo mooi is?

Echt positieve verhalen over vouwfietsen hoor je zelden. De vooroordelen over 'zo'n ding' zitten er goed in: het loopt niet, je kunt je benen niet kwijt, je zit in elkaar geklapt en je trapt je het leplazerus. Bovendien zijn ze nog duur ook.

Slap

Reden genoeg om zelf uit te vinden wat er van alle vooroordelen klopt. Samen met een delegatie van de Fietzersbond ENFB brengen we een bezoek aan fietsenhandelaar Wim Kok in Utrecht, die een ruim assortiment vouwfietsen heeft. We bekijken zes bekende merken. In werkelijkheid zijn er ongeveer veertien merken op de markt, die meestal verschillende uitvoeringen kennen. Er zijn slechts twee typen van Nederlandse makelij. Een daarvan, de Gazelle Quickstep, is bij Wim Kok niet in voorraad.

Wel in de etalage staat de Univouw, een fiets van het Nederlandse merk Union. Deze lijkt het meest van alle modellen op de gewone toerfiets, zij het een uitvoering kleiner. Hij is met weinig handelingen in te vouwen. De Univouw is een flink gevaarte en weegt maar liefst achttien kilo. Niet een gemakkelijk pakketje voor in de trein. Wel een van de meest comfortabele vouwfietsen, ook geschikt voor lange mensen. Prijs f 699,-.

Het tweede type dat we bekijken, de Bickerton Classic, is licht (tien kilo) en een stuk kleiner dan de Univouw. Het nadeel is het hoge aluminium stuur, waardoor de hele constructie slap aanvoelt. De Bickerton Classic komt slecht uit verschillende tests vanwege zijn 'zwabberigheid'. Bickerton is er ook in Country uitvoering. De Country is meer het mountainbike-type. In prijs variëren de Bickertons van f 998,- tot f 1395,-.

In opgevouwen toestand is de Brompton verreweg de kleinste (55x57x27 centimeter). Hij is met zijn dertien kilo niet de lichtste, maar verder komt de Brompton goed uit de tests. De goede berijdbaarheid is een pluspunt. Hij is redelijk gemakkelijk inklapbaar. Een flink nadeel van de Brompton is zijn enorm hoge prijs (van f 1398,- tot bijna f 1900,-, afhankelijk van de hoeveelheid bijgeleverde accessoires). Een ander bekend merk is Dahon. Dit merk heeft veel verschillende typen op de markt gebracht. Ze zijn allen goed hanterbaar in opgevouwen toestand, maar er zijn veel handelingen nodig om de fiets in te klappen. Er zijn modellen die een matige stuurbevestiging hebben die klappert tijdens het rijden. Net als de Brompton heeft de Dahon een niet afgeschermd vetketting. Kwa gewicht zijn het middenklassers, ze wegen ongeveer dertien kilo. De prijs varieert, afhankelijk van het type vanaf f 845,-. Dahon brengt in de loop van 1992 een nieuw model op de markt die rond de f 700,- zal gaan kosten. Een vierde merk dat we bekijken is Di Bla-

si, die twee typen op de markt heeft gebracht. Beide wegen zo'n vijftien kilo. Ze hebben een handig vouwsysteem en zijn in opgevouwen toestand goed hanteerbaar. De zadelhoogte instellen bij het ene type is lastig en de stuurvergrendeling laat te wensen over. Di Blasi R50S kost vanaf f 1340,-, een eenvoudiger type Di Blasi R50 f 995,-.

Dan zijn er zes typen van het merk Moulton. Moulton is eigenlijk een deelfiets, omdat hij uit verschillende losse delen bestaat (geen scharnierbevestiging zoals bij de Univrouw). De Moultons wegen rond de tien kilo. Ze zijn goed berijdbaar, maar dat mag ook wel. De prijs varieert per type van f 3000,- tot f 6500,-.

Zithouding

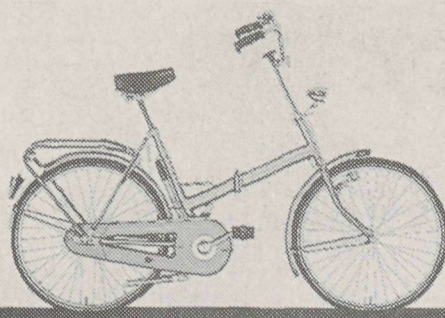
Vouw- en deelfietsen zijn in alle prijsklassen verkrijgbaar. Bij de aanschaf van een vouwfiets is het daarom belangrijk je af te vragen wat je er precies mee wilt. Hoe makkelijk moet de fiets mee te nemen zijn? Moet je hem vaak meenemen of snel kunnen sjuwen? Het gewicht gaat in dat geval een rol spelen. Is het belangrijk dat de fiets stabiel staat in opgevouwen toestand, of dat je bij het vouwen en tillen geen last hebt van vuile of uitstekende delen?

Er zijn veel meer criteria waar je naar kan kijken. Ga je bijvoorbeeld grote afstanden afleggen met de fiets, dan is de zithouding en de stabiliteit van de fiets belangrijk.

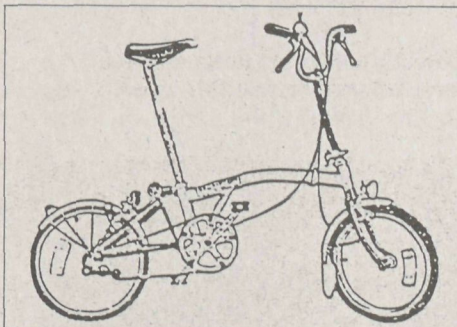
Moeten er veel verschillende mensen op de vouwfiets rijden, dan is een gemakkelijke instelbaarheid een pluspunt, evenals een groot instelbereik. Neem je hem mee naar het buitenland dan kan de omvang van de fiets van belang zijn. In Engeland en Duitsland is in de trein een tas om een vouwfiets verplicht. Als je hem meeneemt in de caravan of in het vooronder is de omvang van het pakket natuurlijk zeker van belang.

Als je bagage meeneemt, wil je dan dat die kan blijven zitten wanneer je in de trein stapt? En tenslotte, wil je een kinderzitje op de fiets kwijt kunnen?

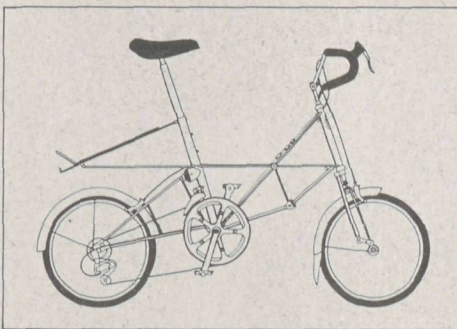
■ Di Blasi

■ Univrouw

■ Brompton

■ Moulton

■ Dahon

Met alle criteria in de aanslag kan je vervolgens gaan speuren naar de fiets die daar het beste bij past. Wil je in een mum van tijd de fiets in kunnen klappen, neem dan geen Moulton, want dan moet je met de imbussleutel aan de gang. Als je uit bent op een fiets waar je redelijk op moet kunnen rijden, probeer dan de Brompton. Al met al is het zaak goed rond te kijken voor je koopt. De fabrikanten hebben tot op heden niet zoveel moeite gedaan voor de ontwikkeling van vouwfietsen. Ze werden toch alleen maar in partijen van een paar honderd gemaakt en verkocht. Daardoor zijn vouwfietsen relatief duur.

Bedenk wel: zo lekker als een gewone toerfiets, rijden de meesten voorlopig niet. De nieuwe generatie opklapbare fietsen is van betere kwaliteit dan die van twintig jaar geleden. Het zit er in dat onder invloed van 'de groene golf' meer mensen op een vouwfiets gaan rijden. Dan gaat de fabrikant misschien meer moeite doen voor een betere vouwfiets, die bovendien wat goedkoper wordt.

Verkooppunten vouwfietsen:

Wim Kok, Nagtegaalstraat 51, 3581 AD Utrecht, telefoon 030-315780.

Tromp, Europaplein 45, 1078 GV Amsterdam, telefoon 020-6642099.

Importeurs:

Di Blasi: Moversa, Maarn 01684-4552.

Dahon: Bicycle Import, Groningen 050-133810.

Bickerton: Fiets Apart, Breukelen 03462-64777.

Brompton en Moulton: Wim Kok, Utrecht 030-315780.

Ervaringen van een gebruiker

Jan (46) gebruikt zijn vouwfiets intensief. Nou ja, zijn vouwfiets... De fiets is eigenlijk van zijn vrouw. De twee vouwfietsen die hij heeft gehad zijn allebei in de buurt van het station gestolen. Vandaar dat hij nu op de Brompton van zijn vrouw rijdt. Jan reist veel met openbaar vervoer en vindt een vouwfiets dan een uitkomst. Meenemen in de trein kost niets. Als je zware koffers hebt, zet je die achterop. Je hoeft niet meer te sjuwen. En belangrijker: je bent snel waar je zijn moet.

Het enige nadeel is dat niet ieder station toegankelijk is voor vouwfietsen. Van de stationshal naar het perron gaat meestal een lift. Als die ontbreekt wordt het sjuwen. Dat valt mee, mits er tenminste een fietsgootje is.

Wat zijn ideale en minder ideale stations voor vouwfietsen? Jan: „Op Utrecht CS vind ik de voorzieningen goed. Er zijn roltrappen van de perrons naar de hal. Mijn vouwfiets past daar precies op. Den Haag CS is een stuk minder handig. Daar moet je tillen op sommige plaatsen. Of zoals in Leiden. Fietsgootjes zijn er wel, maar die zitten heel dicht aan de kant.”

Een vouwfiets heeft veel voordelen, zegt Jan. „Ik maak regelmatig leuke tochten. Een keer zijn we een tocht begonnen in Boxtel. We zijn zomaar wat gaan fietsen. In de buurt van Nijmegen hebben we een station opgezocht en de trein terug genomen. Datzelfde heb ik gedaan met de bus.”

Jan krijgt veel reacties als hij met de rode Brompton onderweg is. „Veel mensen zijn verbaasd dat je hem mee mag nemen in de trein. De meeste reacties zijn van mensen die zeggen: wat een mooi ding.” Dat een vouwfiets niet lekker zou rijden berispt Jan: „In Oostenrijk heb ik een bergtocht gemaakt met de vouwfiets. Op mijn vouwfiets zitten drie versnellingen. We hebben enorme hellingen kunnen nemen.”

Modewereld ontdekt milieu

Milieukoördinator De Bijenkorf heeft handen vol

Het dringt tot de gevestigde textiel- en kledingmakers door: de mode moet schoon. Verwarring alom. Een verslag van de eerste schermutselingen op weg naar echt milieuvriendelijke kleding.

Michel Robles

Gedragen op de scheurende dreun van house en avant-garde muziek doemen de modellen op van achter de beddespiralen die als coulissen dienen. Onaantastbaar paraderen ze over het podium. In de zaal hangt een zweterige sigarettenwalm. Baanbrekend was het zeker, het symposium over 'mode en milieu' dat de Amsterdamse Rietveld-akademie eind vorig jaar hield. Maar ook vol tegenstrijdigheden. Zoals het pompende slotnummer: de 'milieumode-show' in Paradiso.

Mode-studenten uit vijf Europese landen presenteerden er hun creaties. Beslist creatief, maar milieuvriendelijk?... Weliswaar deinde een keur van efficiënt stofgebruik en recycle-kleding voorbij, evenals veel natuurlijke en experimentele materialen, zelfs vilt gemaakt uit hondehaar. Praktisch was het echter niet altijd. En wat te denken van alle trendy nylon doorkijkniksjes, na de show rijp voor de afvalberg? Of van de soms felchemische tinten?

„Eerlijk, ik schaamde me dood.”, bekende model *Sandra Koralle* uit het Zwitserse Zürich achteraf bitter. „Sommige van onze ontwerpen waren wel twee keer chemisch geverfd. En onze docenten zijn hier per vliegtuig heen gekomen! Op zo'n manier kun je het milieu dus wel vergeten.”

Opgestuwde productie

„Wij een milieuramp?” De modewereld wil het liever vergeten, maar de hele levensloop van textiel is doortrokken van verspilling, vervuiling, natuurbederf en gezondheidsschade voor dier en mens. Hetzelfde geldt voor bont, leer en cosmetika. Grootste probleem is de alsmat opgestuwde productie van nieuwe mode. Jaarlijks verbruikt de wereld 43 miljoen ton textiel. De helft is katoen, 37 procent synthetisch, vijf procent wol en de rest linnen en halfsynthetische rayon.

Grondstof voor synthetische vezels is olie. Voor rayon (viscose) komt houtpulp uit ernstig bedreigde naald-oerbossen in Noord-Amerika. En met 140 duizend ton per jaar is de synthetische vezelindustrie in ons land een van de topproductanten van chemisch afval.

Natuurlijke materialen hebben twee voordelen: het zijn hernieuwbare grondstoffen en ze zijn biologisch afbreekbaar. Maar

■ **Waarom bleef iedereen weg op de milieumodeshow?**

wel gaat achttien procent van alle bestrijdingsmiddelen aan de katoenteelt op. Bovendien vergt die veel kunstmest en plaats. Enorme gebieden drogen er door uit. En wol? Knelpunt daar zijn de pesticide-baden voor schapen (tegen parasieten), de overbégazing en opnieuw ruimtebeslag. Bij textielbewerking (finishing) worden vele chemikaliën gebruikt. De ontwikkeling daarvan kost tienduizenden proefdieren het leven en de toepassing zorgt voor vervuiling. Lozing van kleurstoffen vergiftigt waterorganismen. Verdampende koolwaterstoffen (oplosmiddelen) dragen bij aan smogvorming en zijn schadelijk voor de gezondheid.

Milieu-eisen verrassen

Hoe groot is het milieuprobleem rond mode werkelijk? Een totaaloverzicht ontbreekt volkomen. Mede daardoor heeft de plotselinge roep om 'mode met moraal' winkelbedrijven, ontwerpers en fabrikanten verrast. In het kader van het 'verpakkings-konvenant' met milieuminister Alders zijn zaken als C&A wel bezig plastic zakken door hangers te vervangen. Of overhemden minder klein op te vouwen: dat scheelt verpakkingsplastic. Maar nog onlangs moesten dierenbeschermers in actie komen om te zorgen dat V&D, C&A, Kreijmborg en ZY jassen met kragen van wasbeer- en hondebont uit de handel namen. Bij De Bijenkorf waren soortgelijke acties aanleiding om dierproefvrije cosmetika in het assortiment op te nemen. „Maar verder is ons milieubeleid nog pril,” biecht woordvoester Marita Hendricks van De Bijenkorf op. „Voorlopig heeft onze kersverse milieukoördinator de handen vol aan het verzamelen van bestaande milieu-informatie over al onze artikelen. Eigenlijk zou de overheid actiever moeten zijn. Hoe moet anders een kleiner bedrijf de noodzakelijke informatie ooit bijeen krijgen?”

Milieuzorgplan

Wat doet de overheid intussen? Met de

■ Milieumodeshow: sommige ontwerpen twee keer chemisch geverfd

kledingbranche gaat misschien in de loop van dit jaar gepraat worden, laat een woordvoerder van het milieuministerie VROM weten. Wel wordt al gewerkt aan de schoonmaak van de vezelindustrie, de textiel en leerbewerking. De uitstoot van koolwaterstoffen wordt met tweederde verminderd. De lozing van zware metalen (chromium) in de leerlooierij met nog meer. En er komen minder giftige verven op waterbasis. Ook moet elk bedrijf in 1995 een 'intern milieuzorgplan' hebben: zuiniger met energie, minder afval en een veiliger werkvloer.

Het International Wool Secretariat (IWS), dat de belangen van de grote wollanden behartigt, is al jaren druk met afschaffen van bestrijdingsmiddelen en het ontwikkelen van schonere wolbehandelingsmethoden. „Maar,” waarschuwt ontwerper Nico Verhey, „de kleine Argentijnse wolboeren krijgen geen steun van het IWS. De Italiaanse 'Virgin Wool'-produkten evenmin. Virgin Wool is stof, gemaakt uit gerecyclede wol, die niet met het IWS wolmerk op de markt komt, maar als 'mixed wool'.”

Ontwerpers bang

Verhey was de enige van de uitgenodigde bekende ontwerpers, die op het Amsterdamse symposium kwam opdagen. Zelfs grootheden als Katherine Hamnett, die zich graag als milieubewust aanprijzen, lieten het afweten. Op verzoek van producent Novotex uit Denemarken ontwierp Hamnett vorig jaar het eerste T-shirt van ekologisch geproduceerd katoen.

Waarom bleef iedereen nu weg? „Gewoon bang”, gelooft Verhey. „Was ik ook, hoor: bang voor kritiek. Tenslotte doen we vrolijk mee in de mallemlen van klanten paaien en omzet halen. Anderzijds zijn wij afhankelijk van de bestaande, uit milieuoogpunt foute, materialen.”

Naast eigen kollekties ontwerpt Verhey

voor klanten als Mac & Maggie, het IWS en de KLM. „Milieubewust ontwerpen, wat betekent dat dan? Met hergebruik kun je geen series produceren, helaas. En met veranderbare kleren blijkt de konsument toch geen raad te weten. Die slaan niet aan. Ik vrees dat we toe moeten naar de uitvinding van een supersterke stof en naar zeer duurzame kleren.”

En ophouden met vier kollekties per jaar maken. Eén is genoeg. Maar dat is het einde van ateliers als het uwe...

Verhey grijnst zwakjes: „Tja, dag Verhey. Ach, er zijn toch teveel merken tegenwoordig...” Nu al werkt Verhey altijd met natuurlijke stoffen, is spaarzaam in zijn stofgebruik en let goed op de wasbaarheid van zijn ontwerpen. „Zelf draai ik alleen volle wasmachines en met de helft van de aangegeven hoeveelheid wasmiddel. Als je broeken en zo binnenstebuiten wast, blijft de kleur mooier.” Volgens hem is al veel gewonnen, wanneer de konsument bewuster zou kopen. Maar ook zouden de problemen bij de textielproductie eens goed op een rij worden gezet. „En om de vervuiling echt te voorkomen, moet je internationaal de industrie aan banden leggen.”

Milieugarantie hard nodig

Drs. Albert Klingenberg van de Stichting Natuur en Milieu gaat nog verder: „Voor dat textiel als kleding verkocht wordt, passeert het vele stations. Iedereen zou van zijn leverancier een milieugarantie moeten eisen.” Vreemd genoeg is textiel, in tegenstelling tot andere waren, niet van informatie over de ingrediënten voorzien. Enkele soorten heeft Klingenberg alvast eens vergeleken: „Schoon geproduceerd katoen, linnen, wol en jute hebben als natuurlijke vezels mijn voorkeur. Acetaat, polypropeen, polyester en nylon kunnen er ook mee door. Maar de produktie van acryl, goretex, modacryl, polyurethaan en pvc is minder fris.”

Belangrijk is ook het reinigen. Chemisch reinigen is nog milieu-belastender dan wasen. Vaak gebeurt dat met het nogal ongezonde 'Per'. En bij stoffen met een F-etiket zelfs met ozonlaag-slopend cfk-113. „Toch is dat maar zelden echt nodig,” verzekert Klingenberg. „En indien wel, dan hoort die stof niet op de markt thuis.”

Eén produkt is wel al van een milieugarantie voorzien: het Green Cotton T-shirt, dat het resultaat is van samenwerking tussen het Nederlandse bedrijf Kristal, het Deense Novotex en de Europese Good Food Foundation. De garantie komt van de Stichting Ekomerk Controle. Sinds kort brengt Kristal zelfs katoen op de markt die van nature groen of bruin gekleurd is.

„Als we er subsidie voor zouden kunnen krijgen, zijn we in staat om via veredeling - zaadselectie dus - meer kleuren te ontwikkelen,” droomt Michel Willems van Kristal. Geel, rood en in Zuid-Amerika is nog een blauwige variant. De kennis hebben we, maar de overheid heeft geen potjes voor milieuvriendelijke Nederlandse initiatieven in Derde Wereld landen.” Is een schone mode mogelijk? Hoe dan ook, we moeten er als konsument gewoon om blijven zeuren...

Nieuwbouw op De Kleine Aarde

Gebouw wordt op en top ekologisch

Na anderhalf jaar voorbereiding komen de plannen voor nieuwbouw op De Kleine Aarde in een konkreter stadium. Het kan nog een jaar duren, maar dan moet het gebouw dat architect Tjerk Reijenga ontwierp gerealiseerd zijn. Voor De Kleine Aarde opent dat vele nieuwe perspectieven.

Dick Verheul

De enorme toename van de belangstelling voor milieuzaken maakt dat De Kleine Aarde uit haar jasje groeit. In vijf jaar tijd is het personeelsbestand van betaalde en onbetaalde medewerkers verdubbeld. In 1991 bezochten zesduizend mensen De Kleine Aarde in georganiseerd verband, duizend mensen volgden een cursus, vele duizenden kwamen naar de Open Dag, de milieuvriendelijke Bouw- en Woonmarkt of de Tuinmarkt. In de zomer liepen elke dag wel enkele tientallen mensen spontaan het terrein op om een kijkje te nemen. Het Bezoekerscentrum, waar De Kleine Aarde haar uitgaven en informatiemateriaal presenteert, voldoet niet meer. Het gebouwtje, dat oorspronkelijk een schuur was, is te vochtig. De barak, waar cursisten kunnen overnachten, is gebouwd in een tijd dat er weinig bekend was over milieuvriendelijk bouwen. In bouwtechnisch opzicht is het beslist geen voorbeeld van milieuvriendelijk bouwen.

Milieuvriendelijk bouwen

De keuze voor een nieuw gebouw kwam anderhalf jaar geleden tot stand. Daarbij kwam meteen vast te staan dat het gebouw aan twee voorwaarden moet voldoen. Het moet De Kleine Aarde de ruimte bieden voor de toegenomen activiteiten en tegelijk op zichzelf een voorbeeld zijn van milieuvriendelijk bouwen. Een jaar geleden kwam architect Tjerk Reijenga met een schetsontwerp, dat aan beide eisen voldoet.

Architect Tjerk Reijenga kent De Kleine Aarde vanaf het prille begin. In zijn studententijd ontdekte hij het kwartaalblad, toen hij in de avonduren een baantje had bij de PTT. Het tijdschrift dat hij tussen de post vond boeide hem en hij deed er vele ideeën in op.

Na zijn studie ging hij verder in het 'milieuvriendelijke bouwen'. Aanvankelijk bij het bureau 'Woon-Energie', vanaf 1985 bij 'Bear-architecten', beide in Gouda. Tjerk Reijenga blijkt een goede keuze te

■ Tjerk Reijenga

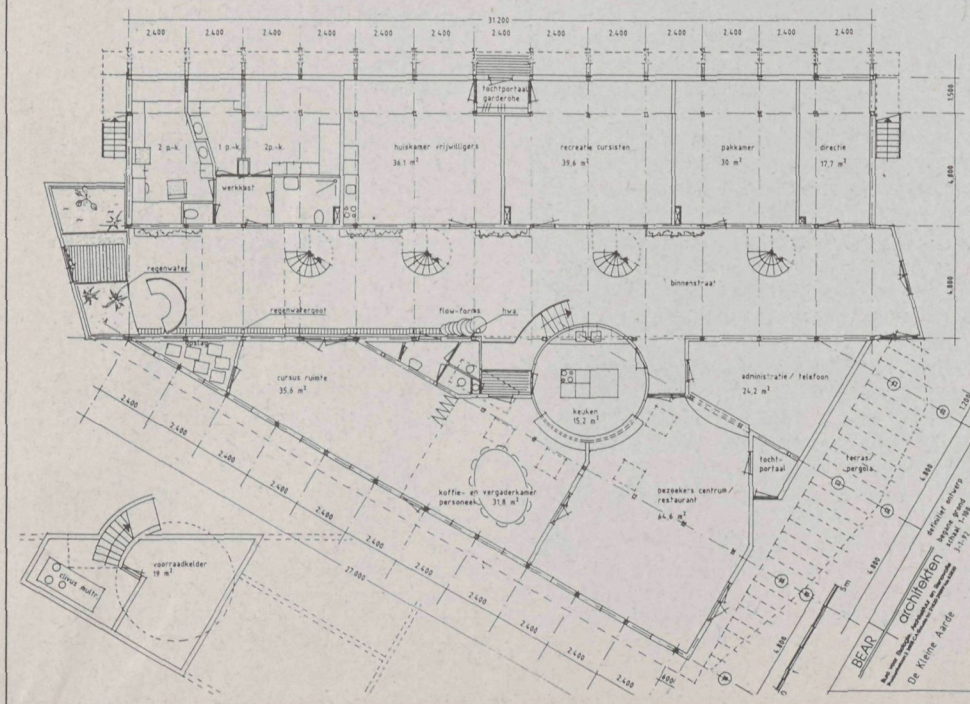
zijn geweest. Het idee dat een nieuw gebouw op De Kleine Aarde zo milieuvriendelijk gebouwd moet zijn, onderschrijft hij volledig. „Onlangs zag ik een ontwerp voor een milieupark, dat opgebouwd was uit stalen bollen. Dat is tegenstrijdig. Als bij de bouw van zo'n milieucentrum het milieu geen rol speelt, kun je je verhaal alleen in video-filmpjes vertellen.”

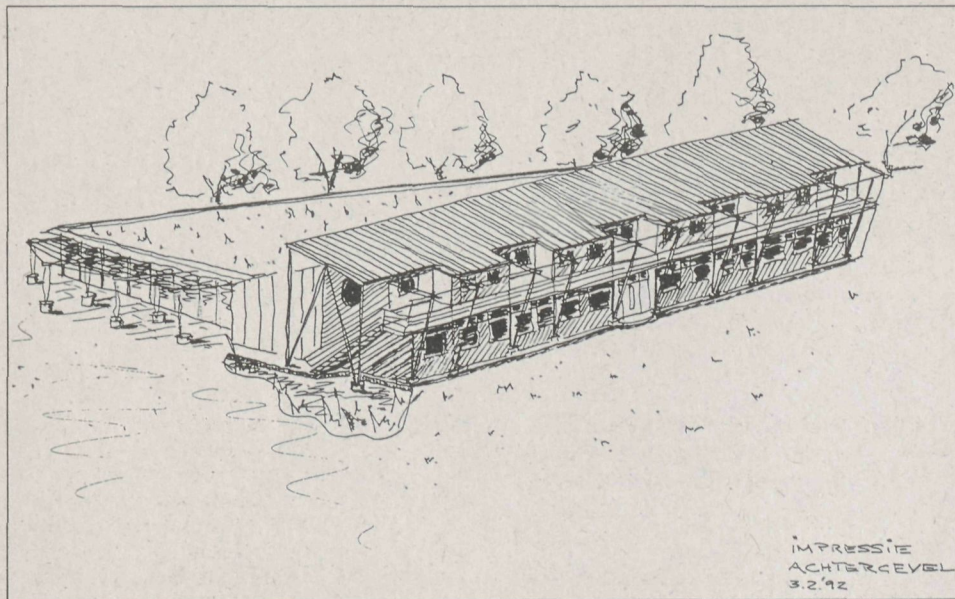
Glazen doorloop

In het gebouw dat Reijenga voor ogen heeft, kunnen bezoekers veel verschillende bouwmethoden naast elkaar zien. Een stukje nieuw, een stukje verbouw, hergebruik van bouwmaterialen of traditionele bouw.

Onlangs presenteerde de architect zijn plan. Een laag gedeelte, voorzien van een grasdak, herbergt een bezoekerscentrum dat volop ruimte biedt om bezoekers van informatie te voorzien. Tevens zijn er enkele grotere ruimtes, om lezingen, studiedagen en dergelijke te houden. Vanuit een kleine keuken krijgen bezoekers en cursusdeelnemers koffie en broodjes geserveerd.

Een hoger gedeelte is bestemd voor werkruimtes en accommodatie voor cursisten die langer op De Kleine Aarde verblijven. Op de eerste verdieping zijn slaapkamers voor cursisten, stagiaires en medewerkers die op De Kleine Aarde overnachten. Een glazen doorloop verbindt beide delen met elkaar. Deze onverwarme 'overdekte buitenruimte' biedt veel energievoordelen en kan tevens als expositieruimte dienen. De doorloop dient ook als 'verkeersruimte'. Alle deuren en trappen komen er op uit.

■ De achtergevel van de nieuwbouw

Uitgangspunten

Samen met Reijenga koos De Kleine Aarde voor zes uitgangspunten.

- Een gezond binnenklimaat
- Milieuvriendelijk en duurzaam bouw-materiaal
- Energiezuinige bouw door ontwerp, isolatie en installatie
- Benutting van vernieuwbare energiebronnen, zoals zonne- energie
- Zuinig gebruik en besparing van water
- Kringlopen van water, energie, afval en voeding zichtbaar maken.

De kwaliteit van het binnenklimaat wil de architect tot zijn recht laten komen door veel aandacht te besteden aan ventilatie, temperatuur, luchtvochtigheid, daglicht en luchtzuiverheid. Zo bestaat het middelste deel van het gebouw uit glas. In deze 'overdekte buitenruimte' verwarmt de zon de lucht. Luchttoevoer over het aangrenzende grasdak maakt 's zomers de temperatuur lager, omdat de planten vocht verdampen. Reijenga wil streven naar afwerkingsmaterialen die vochtregulerend werken. Ook de biologische invloed van elektriciteitsnetten krijgt aandacht. Bepaalde kantoorapparatuur vervuult de lucht. „Zet kantoorapparatuur, zoals een kopieerapparaat, printers en dergelijke niet op het kantoor, maar op de gang, die je ventileert,” adviseert Tjerk Reijenga.

Materialen

De bouwmaterialen verdeelt de architect in drie groepen. In de eerste plaats zijn er de 'kringloopmaterialen', die weinig belastend zijn voor mens en milieu. Hout is hiervan een goed voorbeeld. Je kunt het heel lang gebruiken, tot het weer kooldioxide en water wordt.

Een tweede categorie zijn materialen die natuurlijk zijn, maar bij de winning schade toebrengen aan het landschap. Klei en grind zijn daar voorbeelden van.

De derde groep, materialen die uit de grond komen, bevat bijna altijd heel vervuilende stoffen. Te denken valt aan kunststof.

'Kies zoveel mogelijk materialen uit de eerste groep', is de stelregel hier. Die regel kent echter vele uitzonderingen. Een tochtstrip van kunststof is gemaakt van aardolie, en hoort in de vervuilendste groep. Toch kan zo'n stripje heel milieuvriendelijk zijn, omdat het veel energie bespaart. Ook stalen kozijnen kunnen soms te verkiezen zijn boven hout, omdat een houten kozijn massief is, terwijl een stalen kozijn hol is en daardoor heel weinig materiaal vraagt. Elke keuze vraagt per geval veel rekenwerk.

Gericht op de toekomst

De konstruktie van het gebouw is gericht op de toekomst. Het bestaat uit een houtskelet, dat op verschillende manieren 'ingevuld' kan worden. Reijenga stelt zich voor dat naast elkaar een stukje hout, een stukje baksteen of een kalkzandstenen warmtemuur te zien zijn. Bezoekers van De Kleine Aarde kunnen de verschillende toepassingssingen dan goed bekijken en vergelijken.

Door toepassing van skeletbouw, kunnen de binnenmuren later eenvoudig verplaatst worden. Wellicht komt dat over tien of twintig jaar goed van pas. Omdat De Kleine Aarde steeds in ontwikkeling is, valt te voorzien dat de activiteiten in 2010 een ander soort gebouw vragen.

In energie-opzicht zijn vele maatregelen denkbaar. Uiteraard zal de isolatie perfect moeten zijn. Bovendien zal het gebouw zo gesitueerd zijn, dat het volop profiteert van de zon. De ramen aan de noordkant zijn klein, op het zuiden juist groot. Het glazen middenstuk dient om de lucht van buiten vast te laten voorverwarmen door de zon. Aan de binnen- en buitenkant van het gebouw komen planten die schaduw geven. Een waterbassin zal het 'teveel' aan warmte opslaan, om die in de koudere uren te kunnen afstaan.

Naast de verwarming krijgt ook de verlichting aandacht. „Kantoren en scholen gebruiken vaak meer dan de helft van de energie voor verlichting. Maar tachtig procent van de tijd is er geen kunstlicht nodig. Tenminste als je uitgaat van 250 lux en niet

van de duizend lux die Philips adviseert,” zegt Reijenga.

Hij wil in de nieuwbouw zoveel mogelijk profiteren van het daglicht. Ramen, lichtkappen en transparante isolatie laten het licht binnen. Elk vertrek grenst aan een buitenmuur, zodat daglicht altijd beschikbaar is. Bovendien zullen de wanden tussen vertrekken en gangen nooit helemaal gesloten zijn, om het licht te verdelen.

Zonnecellen

Waar het daglicht niet toereikend is, vullen energiezuinige lampen op de werkplekken het licht aan. Deze lampen zullen zoveel mogelijk per stuk in- en uit te schakelen zijn, zodat er nooit meer lampen hoeven te branden dan strikt nodig is.

De zon is al enkele keren aan bod geweest als energiebron. De bedoeling is, de zon ook op actieve wijze te gebruiken. In de dubbele beglazing van het glasdak zullen zonnecellen opgenomen zijn. Naast energiebron zijn deze cellen tevens 'zonwering'. Uiteraard zal een zonneboiler voor het warme water zorgen.

Het belang van water sparen wordt steeds dringender. In woningen en kantoren verbruikt het toilet veertig tot vijftig procent van het water. Het ligt voor de hand een composttoilet te bouwen in het nieuwe gebouw. De 'Clivus Multrum', een Zweeds model, zal zodanig geïnstalleerd worden, dat bezoekers de werking kunnen zien. Bij enkele grotere bouwprojecten is ook belangstelling gebleken voor composttoiletten.

Naast een composttoilet komen er waterbesparende spoeltoiletten. Voor situaties waar een composttoilet moeilijk te realiseren is, kan zo'n waterbesparend toilet een goede stap op weg zijn. De waterbesparende toiletten zullen met regenwater gespoeld worden.

Kringlopen

'Kringlopen zichtbaar maken' is een belangrijk uitgangspunt. Dat komt tot uiting in de gescheiden afvalinzameling, waarbij de compost op het terrein van De Kleine Aarde gekomposteerd wordt. Zo is de kringloop 'planten-voeding-kompost' compleet aanwezig op het terrein van De Kleine Aarde. Elke bezoeker kan zien waarom afvalscheiding nodig is en waarom vervuiling directe gevolgen heeft voor ons voedsel.

Het gebruik van plantaardige bouwmaterialen maakt de koolstofkringloop zichtbaar.

De waterkringloop is ook te zien. Water van het glazen dak loopt door een open goot naar een vijver. Het vijverwater dient voor toiletspoeling. Planten en beluchting houden het vijverwater schoon.

Demonstratie

Een demonstratie milieuvriendelijk bouwen, zo moet de nieuwbouw op De Kleine Aarde werken. Al tijdens de bouw zal die demonstratie beginnen. Er zal een diaserie van het bouwproces komen en belangstellenden kunnen te zijner tijd een rondleiding op de bouwplek krijgen. De Kleine Aarde zal de lezers op de hoogte houden.

De eerste wereldwijde revolutie

Club van Rome herhaalt waarschuwingen

Bijna twintig jaar na het verschijnen van het rapport van de Club van Rome is onlangs de Nederlandse versie van het tweede rapport van de club gepresenteerd. Het eerste heeft veel stof doen opwaaien. Het nieuwste rapport doet niet veel meer dan oude waarschuwingen herhalen.

Rob Wiewel

Het loopt over van goed gekapte en geklede personen op de plaats waar het nieuwste rapport van de Club van Rome wordt gepresenteerd. Naast de schrijvers *Alexander King* en *Bertrand Schneider* lopen er koryfeeën rond als D'66 voorman *Hans van Mierlo*, de milieu-veteranen *Willem Hoogendijk* en *Wouter van Dieren* en oud VVD-leider *Ginjaar*.

Echo

Het rapport dat in boekvorm gepresenteerd wordt, wil een hernieuwde waarschuwing zijn aan alle politiek leiders en hun volkeren. Twintig jaar na het verschijnen van het befaamde eerste rapport van de Club van Rome kan dit boek min of meer worden gezien als een echo van eerder geuite waarschuwingen.

Volgens het boek staat de mens aan de vooravond van een wereldwijde revolutie. Grensoverschrijdende problemen met mondiale gevolgen dienen zich aan. De vervuiling van lucht, bodem en water raast over onze planeet. De inspanningen om dit tij te keren, zullen enorm moeten zijn. Bovendien doet de wankelende wereldvoedselsituatie, die gepaard gaat met een explosieve bevolkingsgroei in de zuidelijke landen, migratiestromen naar rijke landen in beweging zetten.

Stokpaardjes

In de forumdiskussie wordt vastgesteld dat er in het boek niet veel meer gebeurt dan het berijden van oude stokpaardjes. Standpunten van twintig jaar geleden worden herhaald. King, een van de schrijvers, geeft dat toe.

De Club van Rome bestaat uit honderd vooraanstaande wetenschappers, industriëlen en anderen met een zeker maatschappelijk aanzien. King krijgt de vraag voorgelegd of deze vooraanstaande groep nu zelf handelt in de aard van hun aanbevelingen. Hij moet de vraag met een ont-nuchterend „nee” beantwoorden. Industriëlen binnen de Club van Rome hebben geen activiteiten in gang gezet om in hun fabrieken en bedrijven minder of op zijn minst energiezuiniger te produceren.

Hoe kun je nu aan anderen de spelregels voorhouden, zonder zelf de sport te beoefenen? King geeft aan dat door deze opening het grootste struikelblok voor de noodzakelijke veranderingen wel heel schrijnend aan het licht komt. De schrijver wijt het aan het menselijk egoïsme.

Roefie Hueting, milieu-ekonoom, wijst in zijn toespraak op zijn oude stokpaardje, dat hij al vijftientig jaar met ongekende vasthoudendheid uitdraagt: 'Stop de vervuilende economische groei. Beter nog: krimp.' De Kleine Aarde heeft daar het eigentijds begrip 'konsuminderen' voor geïntroduceerd. Hueting geeft de schrijvers het advies over dit standpunt na te denken en dit in een mogelijk volgende publicatie van de Club van Rome op te nemen.

De Eerste Wereldwijde Revolutie mag, ondanks het ontbreken van echt nieuwe feiten, een belangwekkend rapport worden genoemd. King en Schneider zijn erin geslaagd de huidige wereldproblematiek

en haar onderlinge samenhang in beeld te brengen. Ze geven suggesties en denkbeelden. Ze verwachten dat de Club van Rome, net als twee decennia geleden, wordt uitgemaakt voor doemdenker. Ze spelen daarop in met de woorden: „Het zou best eens onze rol kunnen zijn. Hel en verdoe-men is preken is echte niet onze enige, laat staan onze centrale rol. Het ligt zeker niet in onze bedoeling dit te doen. Het is slechts een noodzakelijke vooraankondiging van het aanbreken van de dag des oordeels.”

Prins Philip merkte ter gelegenheid van het kongres rond de twintigste verjaardag van de Club van Rome te Parijs in 1988 het volgende op. „De Club van Rome mag trots zijn op het feit dat zij gedurende de afgelopen twintig jaar impopulair is geweest. Ik hoop dat ze nog vele jaren door zal gaan de vinger op de zwakke plekken te leggen en het geweten te prikkelen van al diegenen die vol zelfbehagen en apathie zijn.”

Alexander King en Bertrand Schneider: De Eerste Wereldwijde Revolutie. Samson H.D. Tjeenk Willink, Alphen aan de Rijn 1991. 184 pagina's. f 39,50.

Hulp voor carpoolers

Mensen die iemand zoeken om samen met de auto naar het werk te reizen, kunnen nu hulp krijgen van 'Carpool Intermediair Nederland' (CIN). Het CIN 'koppelt' automobilisten aan elkaar met behulp van een computer.

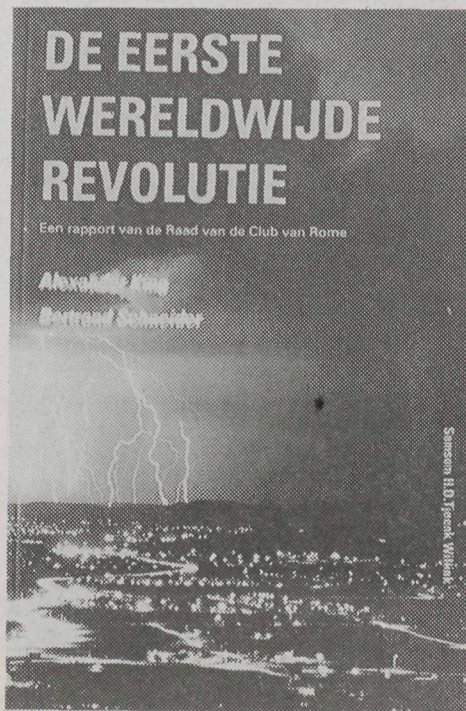
Carpoolen bespaart reiskosten, omdat de meerijders in de kosten van het benzineverbruik delen, terwijl er ook belastingvoordeel aan verbonden is. Belangrijker nog is, dat het milieu gediend is met een lager energieverbruik en lagere luchtvervuiling.

Het CIN is een initiatief van Stookel, een stichting die het opzetten van kleinschalige activiteiten begeleidt.

Mensen die op zoek zijn naar mede-carpoolers kunnen zich bij het CIN aanmelden.

Door de aankomst- en vertrekplaatsen van de verschillende deelnemers te vergelijken, maakt de computer van het CIN de meest gunstige combinaties.

CIN, Postbus 171, 4870 AD Etten-Leur. Telefoon 01608-37510.

Laurens Lammers

De Ruyschstraat in de Amsterdamse Oosterparkbuurt ziet er in de stromende regen een beetje troosteloos uit. Een paar keer per uur schrikt het leven in deze vroegere arbeiderswijk even op als tram 3 door de straat rolt en reizigers afzet. Aan de eettafel bij het raam kijkt *Fransje de Waard* (31) achter een grote kom yoghurt van drie hoog naar beneden. „Het is een beetje een dooie boel hier. Dat klopt. Maar ik zit hier vlakbij de Pijp en de Dapper, twee echte Amsterdamse volksbuurten. Daar is veel meer te doen.”

De Waard treurt niet echt om het sociale klimaat dat in haar buurt bijna beneden het nulpunt ligt. Daarvoor is ze te weinig pessimist. Elke stad kan in principe genoeg krachten bundelen om van de meest verpauperde buurten, waar de meest extreme leefomstandigheden heersen, iets eerbaars te maken.

In New York City bijvoorbeeld, waar een deel van de bevolking onder bizarre omstandigheden leeft, zijn de laatste jaren met subsidie van de Amerikaanse overheid tweeduizend tuinen op daken, binnenplaatsen en binnenterreinen aangelegd. Het beheer over de tuinen is in handen van de bewoners zelf. Elke familie heeft een eigen stukje tuin, meestal ingericht als moestuin. Het leven is erop vooruit gegaan. Zelfs de vele georganiseerde straatbendes behandelen de groene eilanden met respect.

New York is natuurlijk niet te vergelijken met Amsterdam, maar het voorbeeld toont aan dat het sociale klimaat in de stad gebaat is bij meer groen. En behalve de leefomstandigheden, kan het ook het ongezonde stadsmilieu verbeteren.

Minder zuurstof

Onderzoek toont volgens De Waard aan dat in steden als Utrecht het percentage zuurstof dat deel uitmaakt van de lucht afneemt. „Het proces is al jaren gaande, maar niemand weet het. Dat proces is af te remmen door meer groen aan te brengen.” De Waard denkt daarbij niet in de eerste plaats aan bomen, want die hebben het te moeilijk in de stad. Wortels komen in de knoei, de grond deugt niet of er is teveel bestraat. Wel denkt ze aan het beplanten van gevels. „Laat er maar allerlei planten tegenop klimmen. Dan heb je al een gigantisch potentieel voor zuurstofproductie. Gevelplanten kunnen verder kooldioxide en stofdeeltjes opnemen, werken warmte-isolerend en beschermen de gevel tegen wind en regen. Je vangt een heleboel vocht op, dat nu via allerlei putjes het riool instroomt. Aan de zuidkant van je huis kun je een bladverliezende plant laten groeien. Dan heb je 's winters ook zon in huis.”

Permakultuur

Na haar studie Tropische Bosbouw aan de Landbouwwuniversiteit in Wageningen vertrok De Waard naar Spanje om onbezoldigd mee te werken aan een landbouwkundig onderzoek in zeer droge gebieden in Andalusië. Tijdens dat avontuur kwam ze in aanraking met 'permakultuur', een fe-

nomeen dat oorspronkelijk uit Australië komt en haar niet meer zou loslaten.

„Het werd op beperkte schaal in praktijk gebracht. Maar het sloeg bij mij meteen aan. Ik wilde er veel meer over weten.” Niet veel later zou ze de permakultuur op veel grotere schaal zien in landen als India en Australië.

„Permakultuur bleek in feite een verzamelnaam te zijn voor allerlei vormen van beplanting die van een landschap een evenwichtig systeem maken.”

Ook in steden zag ze voorbeelden van permakultuur. „In de stad zie je meer verticale dan horizontale vlakken. Denk aan hekken, roosters en gevels. Die kun je ook benutten voor beplanting. In de meeste steden gebeurt daar niks mee.” Meer dan vroeger ziet De Waard de stad nu als een ecosysteem, waarin een enorme concentratie is van energie, water, lucht, natuur en menselijke activiteiten.

„Steden drukken loodzwaar op het milieu. De last verdwijnt als natuurlijke biotopen in de stad weer een kans krijgen. En de mens moet proberen de bijzondere waarden daarvan te behouden of te vergroten via efficiënt beheer.”

Met de mond belijden

De plantsoendienst van de Amsterdamse gemeente heeft volgens De Waard zijn handen vol aan het onderhouden van de parkjes.

„Tegenwoordig experimenteert de dienst met mulchen. Dat is wel aardig om te weten. Overigens, niet al het onderhoud van het openbare groen in Amsterdam is werk van de gemeente. Een klein parkje bij de Hortus staat vol met wilde planten. Daar heeft de gemeente niet voor gezorgd, maar enkele mensen die daar wonen. Die hebben hun tuin een stukje uitgebreid met het parkje.”

De Waard is ervan overtuigd dat de meeste plannen voor stadsgroen niet van ambtenaren komen, maar van de Amsterdammers zelf. „Ambtenaren en politici roepen allerlei dingen over het milieu, maar in feite gebeurt er helemaal niks. Ze belijden het milieu alleen met de mond.”

Zelf koestert ze een plan voor de vele privétuinen. Veel Amsterdammers hebben van alles in de tuin, behalve planten. Op het balkon aan de achterzijde van haar woning laat De Waard zien wat ze bedoelt.

Het Eetbare Landschap

Fransje de Waard:

„Amsterdam zou grote natuurtuin kunnen zijn.”

Amsterdam één grote natuurtuin. Als het aan Fransje de Waard lag, was Mokum niet lang meer een stad met een paar lappen groen. „Alle privétuintjes bij elkaar vormen ruim eenzesde van de totale oppervlakte van Amsterdam. Stel je voor dat je daar echte tuinen van maakt. Dan heb je een veelvoud van wat er nu aan openbaar groen is.” Aandacht voor de pleitbezorgster van het 'eetbare landschap'.

Een stukje groen is bijna nergens te bekennen. Tuinen zijn volgegooid met tegels of dienen als stortplaats van afgedankte materialen. Een enkeling heeft de tuin afgegraven en een vijver aangelegd.

„Dat is toch te gek, dat niemand op het idee komt om een mooie natuurtuin aan te leggen! Alle privétuinen bij elkaar vormen vijftien procent van de totale oppervlakte van Amsterdam. Stel je voor dat je die zou beplanten. Dan heb je een veelvoud van wat er nu aan openbaar groen is.”

De Waard zou veel voor zo'n tuin overhebben. „Maar ik woon helaas drie hoog. Op zolder heb ik deze zomer op het balkon een tropisch oerwoud met allemaal kruiden gemaakt. Steden zijn echter te smerig voor zoiets. De lucht is te vuil.”

Een moestuin zou ze trouwens nooit aanleggen in een stad. „Daarvoor zit er teveel lood in de grond. Eerst alle auto's de stad uit en vervolgens vele jaren wachten. Pas dan zou ik aan een moestuin denken. Tegen die tijd zijn de steden schoon en zou ik er over nadenken om ook sierbomen te vervangen door vruchtdragende bomen. De boomgaard in de stad. Als je trek hebt in een appeltje, pluk je er gewoon een. Het scheppen van eetbare landschappen heet dat in de permakultuur.”

Voorlopig dus alleen de natuurtuinen?

„Dat lijkt me leuk ja. De natuurtuin is in opkomst. Een stuk grond met planten, struiken en beestjes, daar houden de mensen van. Vlindertuinen zijn de laatste tijd nogal in. Die geven de natuur in de stad een extra waarde. Ik zou het best zien zitten om samen met buurtbewoners een grote tuin in gemeenschappelijk beheer te hebben. Alle schuttinkjes weg, want die hebben de vervreemding onderling alleen maar in de hand gewerkt. Mensen beschermen zichzelf teveel. In principe leent de opbouw van de binnenstad met al die huizenblokken met binnenplaatsen zich geweldig voor zo'n gemeenschappelijke tuin. De binnenplaatsen zijn afgesloten en er bestaat controle op de mensen die binnenkomen.”

De Waard noemt de wijk Natuurtuin in Haarlem als een mogelijk voorbeeld. „Daar hebben de bewoners alle tegels weggehaald en een grote tuin aangelegd, die ze gezamenlijk beheren. Het is dus mo-

■ „Voor moestuinen is de stad te vuil.”

gelijk in deze tijd. Het gekke is: als mensen de hofjes van vroeger zien, worden ze lyrisch. Dan verhoog je toch de leefbaarheid van de stad met een groot aantal natuurtuinen?”

Bijlmer

De Waard is er vast van overtuigd dat de binnenstad allerlei mogelijkheden biedt voor de aanleg van groenvoorzieningen. Andere wijken in Amsterdam lijken wat moeilijker te liggen. In de Bijlmer bijvoorbeeld, waar in de jaren zeventig vele bomen en struiken zijn aangeplant. Ooit bood de gemeente de bewoners stukjes groen aan als privétuin. De belangstelling viel flink tegen. Het idee een tuin te onderhouden, sloeg nauwelijks aan. Hoe hoger men woonde, des te minder interesse men had.

„De Bijlmer is een van de groenste stukjes Amsterdam. Maar de flats die er staan, maken mij depressief. Die bunkers horen daar gewoon niet. De verpaupering heeft toegeslagen en dat heeft invloed op wat de bewoners verder doen. Die kijken liever vanaf hun balkon naar het groen in plaats van dat ze er middenin zitten. Maar je moet niet vergeten dat de flats in Bijlmer voor veel bewoners een doorvoerhaven naar andere wijken is.” Elke stedeling heeft volgens De Waard behoefte aan meer groen. Die behoefte uiten ze alleen op een speciale manier. „Neem het Oosterpark. Iedereen fietst er doorheen, al mag dat officieel niet. Al die mensen willen door iets moois fietsen. De stad zou eigenlijk een groot park moeten zijn.”

Groenploeg

Alle Amsterdammers met een tuin zouden volgens De Waard spontaan aan de slag moeten. Het probleem is alleen dat kennis over allerlei zaken die met natuurtuinen te maken hebben, bij de meesten van hen ontbreekt. Maar er is hoop in de vorm van de Groenploeg.

„In het decembernummer van ons wijkkrantje las ik iets over de Groenploeg, een initiatief van het Civiel Technisch Bedrijf. Het komt erop neer dat je naar een spreekuur kunt van het wijkopbouworgaan als je plannen met je tuin hebt of een tuin wilt aanleggen, maar niet weet hoe. Het CTB geeft daarover advies of schakelt de Groenploeg in, waarin mensen zitten in het kader van de Wet Sociale Werkvoorziening. „Tegen laag tarief kan de eigenaar van de tuin de Groenploeg voor verschillende karweitjes inzetten, zoals aanplanten, verplanten, snoeien, bemesten of een eenvoudige winterbeurt.” Kosten van het werk worden vooraf berekend, zodat klanten eventueel van hun plan kunnen afzien. Op planten in compleet nieuwe tuinen zit zelfs garantie. Als ze doodgaan, zorgt de Groenploeg voor nieuwe.

„Het is een gat in de markt. Bijna kosteloos wordt je tuintje verzorgd of ingericht. Het mooiste zou zijn als er in de stad een netwerk van die groenploegen zou komen. En er zijn zat mensen die vinden dat ze een geweldige tuin hebben en hun kennis bij zo'n groenploeg willen inbrengen.”

Laurens Lammers

De Ruyschstraat in de Amsterdamse Oosterparkbuurt ziet er in de stromende regen een beetje troosteloos uit. Een paar keer per uur schrikt het leven in deze vroegere arbeiderswijk even op als tram 3 door de straat rolt en reizigers afzet. Aan de eettafel bij het raam kijkt *Fransje de Waard* (31) achter een grote kom yoghurt van drie hoog naar beneden. „Het is een beetje een dooie boel hier. Dat klopt. Maar ik zit hier vlakbij de Pijp en de Dapper, twee echte Amsterdamse volksbuurten. Daar is veel meer te doen.”

De Waard treurt niet echt om het sociale klimaat dat in haar buurt bijna beneden het nulpunt ligt. Daarvoor is ze te weinig pessimist. Elke stad kan in principe genoeg krachten bundelen om van de meest verpauperde buurten, waar de meest extreme leefomstandigheden heersen, iets eerbaars te maken.

In New York City bijvoorbeeld, waar een deel van de bevolking onder bizarre omstandigheden leeft, zijn de laatste jaren met subsidie van de Amerikaanse overheid tweeduizend tuinen op daken, binnenplaatsen en binnenterreinen aangelegd. Het beheer over de tuinen is in handen van de bewoners zelf. Elke familie heeft een eigen stukje tuin, meestal ingericht als moestuin. Het leven is erop vooruit gegaan. Zelfs de vele georganiseerde straatbendes behandelen de groene eilanden met respect.

New York is natuurlijk niet te vergelijken met Amsterdam, maar het voorbeeld toont aan dat het sociale klimaat in de stad gebaat is bij meer groen. En behalve de leefomstandigheden, kan het ook het ongezonde stadsmilieu verbeteren.

Minder zuurstof

Onderzoek toont volgens De Waard aan dat in steden als Utrecht het percentage zuurstof dat deel uitmaakt van de lucht afneemt. „Het proces is al jaren gaande, maar niemand weet het. Dat proces is af te remmen door meer groen aan te brengen.” De Waard denkt daarbij niet in de eerste plaats aan bomen, want die hebben het te moeilijk in de stad. Wortels komen in de knoei, de grond deugt niet of er is teveel bestraat. Wel denkt ze aan het beplanten van gevels. „Laat er maar allerlei planten tegenop klimmen. Dan heb je al een gigantisch potentieel voor zuurstofproductie. Gevelplanten kunnen verder kooldioxide en stofdeeltjes opnemen, werken warmte-isolerend en beschermen de gevel tegen wind en regen. Je vangt een heleboel vocht op, dat nu via allerlei putjes het riool instroomt. Aan de zuidkant van je huis kun je een bladverliezende plant laten groeien. Dan heb je 's winters ook zon in huis.”

Permakultuur

Na haar studie Tropische Bosbouw aan de Landbouwniversiteit in Wageningen vertrok De Waard naar Spanje om onbezoldigd mee te werken aan een landbouwkundig onderzoek in zeer droge gebieden in Andalusië. Tijdens dat avontuur kwam ze in aanraking met 'permakultuur', een fe-

nomeen dat oorspronkelijk uit Australië komt en haar niet meer zou loslaten.

„Het werd op beperkte schaal in praktijk gebracht. Maar het sloeg bij mij meteen aan. Ik wilde er veel meer over weten.”

Niet veel later zou ze de permakultuur op veel grotere schaal zien in landen als India en Australië.

„Permakultuur bleek in feite een verzamelnaam te zijn voor allerlei vormen van beplanting die van een landschap een evenwichtig systeem maken.”

Ook in steden zag ze voorbeelden van permakultuur. „In de stad zie je meer verticale dan horizontale vlakken. Denk aan hekken, roosters en gevels. Die kun je ook benutten voor beplanting. In de meeste steden gebeurt daar niks mee.”

Meer dan vroeger ziet De Waard de stad nu als een ecosysteem, waarin een enorme concentratie is van energie, water, lucht, natuur en menselijke activiteiten.

„Steden drukken loodzwaar op het milieu. De last verdwijnt als natuurlijke biotopen in de stad weer een kans krijgen. En de mens moet proberen de bijzondere waarden daarvan te behouden of te vergroten via efficiënt beheer.”

Met de mond belijden

De plantsoendienst van de Amsterdamse gemeente heeft volgens De Waard zijn handen vol aan het onderhouden van de parkjes.

„Tegenwoordig experimenteert de dienst met mulchen. Dat is wel aardig om te weten. Overigens, niet al het onderhoud van het openbare groen in Amsterdam is werk van de gemeente. Een klein parkje bij de Hortus staat vol met wilde planten. Daar heeft de gemeente niet voor gezorgd, maar enkele mensen die daar wonen. Die hebben hun tuin een stukje uitgebreid met het parkje.”

De Waard is ervan overtuigd dat de meeste plannen voor stadsgroen niet van ambtenaren komen, maar van de Amsterdammers zelf. „Ambtenaren en politici roepen allerlei dingen over het milieu, maar in feite gebeurt er helemaal niks. Ze belijden het milieu alleen met de mond.”

Zelf koestert ze een plan voor de vele privétuinen. Veel Amsterdammers hebben van alles in de tuin, behalve planten. Op het balkon aan de achterzijde van haar woning laat De Waard zien wat ze bedoelt.

Het Eet Landschap

Fransje de Waard
„Amsterdam zou grote natuur

Amsterdam één grote natuurtuin. Als het aan mij niet lang meer een stad met een paar lappen groen vormen ruim een zesde van de totale oppervlakte. Je daar echte tuinen van maakt. Dan heb je openbaar groen is.” Aandacht voor de pleitbezorger

Eetbare Landschap

De Waard:
"De natuurtuin kunnen zijn."

Wat het aan Fransje de Waard lag, was Mokum lappen groen. „Alle privétuintjes bij elkaar oppervlakte van Amsterdam. Stel je voor dat dan heb je een veelvoud van wat er nu aan pleitbezorgster van het 'eetbare landschap'.

Een stukje groen is bijna nergens te bekennen. Tuinen zijn volgegooid met tegels of dienen als stortplaats van afgedankte materialen. Een enkeling heeft de tuin afgegraven en een vijver aangelegd.

„Dat is toch te gek, dat niemand op het idee komt om een mooie natuurtuin aan te leggen! Alle privétuinen bij elkaar vormen vijftien procent van de totale oppervlakte van Amsterdam. Stel je voor dat je die zou beplanten. Dan heb je een veelvoud van wat er nu aan openbaar groen is.”

De Waard zou veel voor zo'n tuin overhebben. „Maar ik woon helaas drie hoog. Op zolder heb ik deze zomer op het balkon een tropisch oerwoud met allemaal kruiden gemaakt. Steden zijn echter te smerig voor zoiets. De lucht is te vuil.”

Een moestuin zou ze trouwens nooit aanleggen in een stad. „Daarvoor zit er teveel lood in de grond. Eerst alle auto's de stad uit en vervolgens vele jaren wachten. Pas dan zou ik aan een moestuin denken. Tegen die tijd zijn de steden schoon en zou ik er over nadenken om ook sierbomen te vervangen door vruchtdragende bomen. De boomgaard in de stad. Als je trek hebt in een appeltje, pluk je er gewoon een. Het scheppen van eetbare landschappen heet dat in de permakultuur”.

Voorlopig dus alleen de natuurtuinen? „Dat lijkt me leuk ja. De natuurtuin is in opkomst. Een stuk grond met planten, struiken en beestjes, daar houden de mensen van. Vlindertuinen zijn de laatste tijd nogal in. Die geven de natuur in de stad een extra waarde. Ik zou het best zien zitten om samen met buurtbewoners een grote tuin in gemeenschappelijk beheer te hebben. Alle schuttinkjes weg, want die hebben de vervreemding onderling alleen maar in de hand gewerkt. Mensen beschermen zichzelf teveel. In principe leent de opbouw van de binnenstad met al die huizenblokken met binnenplaatsen zich geweldig voor zo'n gemeenschappelijke tuin. De binnenplaatsen zijn afgesloten en er bestaat controle op de mensen die binnenkomen.”

De Waard noemt de wijk Natuurtuin in Haarlem als een mogelijk voorbeeld. „Daar hebben de bewoners alle tegels weggehaald en een grote tuin aangelegd, die ze gezamenlijk beheren. Het is dus mo-

■ „Voor moestuinen is de stad te vuil.”

gelijk in deze tijd. Het gekke is: als mensen de hofjes van vroeger zien, worden ze lyrisch. Dan verhoog je toch de leefbaarheid van de stad met een groot aantal natuurtuinen?”

Bijlmer

De Waard is er vast van overtuigd dat de binnenstad allerlei mogelijkheden biedt voor de aanleg van groenvoorzieningen. Andere wijken in Amsterdam lijken wat moeilijker te liggen. In de Bijlmer bijvoorbeeld, waar in de jaren zeventig vele bomen en struiken zijn aangeplant. Ooit bood de gemeente de bewoners stukjes groen aan als privétuin. De belangstelling viel flink tegen. Het idee een tuin te onderhouden, sloeg nauwelijks aan. Hoe hoger men woonde, des te minder interesse men had.

„De Bijlmer is een van de groenste stukjes Amsterdam. Maar de flats die er staan, maken mij depressief. Die bunkers horen daar gewoon niet. De verpaupering heeft toegeslagen en dat heeft invloed op wat de bewoners verder doen. Die kijken liever vanaf hun balkon naar het groen in plaats van dat ze er middenin zitten. Maar je moet niet vergeten dat de flats in Bijlmer voor veel bewoners een doorvoerhaven naar andere wijken is.” Elke stedeling heeft volgens De Waard behoefte aan meer groen. Die behoefte uiten ze alleen op een speciale manier. „Neem het Oosterpark. Iedereen fietst er doorheen, al mag dat officieel niet. Al die mensen willen door iets moois fietsen. De stad zou eigenlijk een groot park moeten zijn.”

Groenploeg

Alle Amsterdammers met een tuin zouden volgens De Waard spontaan aan de slag moeten. Het probleem is alleen dat kennis over allerlei zaken die met natuurtuinen te maken hebben, bij de meesten van hen ontbreekt. Maar er is hoop in de vorm van de Groenploeg.

„In het decembernummer van ons wijkkrantje las ik iets over de Groenploeg, een initiatief van het Civiel Technisch Bedrijf. Het komt erop neer dat je naar een spreekuur kunt van het wijkopbouworgaan als je plannen met je tuin hebt of een tuin wilt aanleggen, maar niet weet hoe. Het CTB geeft daarover advies of schakelt de Groenploeg in, waarin mensen zitten in het kader van de Wet Sociale Werkvoorziening. „Tegen laag tarief kan de eigenaar van de tuin de Groenploeg voor verschillende karweitjes inzetten, zoals aanplanten, verplanten, snoeien, bemesten of een eenvoudige winterbeurt.”

Kosten van het werk worden vooraf berekend, zodat klanten eventueel van hun plan kunnen afzien. Op planten in compleet nieuwe tuinen zit zelfs garantie. Als ze doodgaan, zorgt de Groenploeg voor nieuwe.

„Het is een gat in de markt. Bijna kosteloos wordt je tuintje verzorgd of ingericht. Het mooiste zou zijn als er in de stad een netwerk van die groenploegen zou komen. En er zijn zat mensen die vinden dat ze een geweldige tuin hebben en hun kennis bij zo'n groenploeg willen inbrengen.”

De Kleine Aarde

Aktiviteitenprogramma

Meedoen met een cursus? Vul de bon in. Doe hem wel tijdig op de bus. Let op de uiterste datum van aanmelden. Wacht niet te lang, want vol is vol. U krijgt meteen een bevestiging van uw inschrijving. Het kursusgeld betaalt u vooraf met de acceptgirokaart die wij u toezenden. Een week voor de cursus volgt uitgebreidere informatie. Donateurs krijgen tien procent korting. Als u graag wilt deelnemen aan een cursus, maar het is echt te duur voor u, neem dan contact op met De Kleine Aarde. In bijzondere gevallen is korting mogelijk. Mocht u de inschrijving willen annuleren, doe dat dan uiterlijk twee weken voor de cursus. U ontvangt het kursusgeld dan terug. Wie later annuleert is 50 procent van het kursusgeld verschuldigd. Eerst meer weten? Schrijf of bel!

Telefoon: 04116-84921 (werkdagen van 9.00 tot 17.00 uur)
Schriftelijk: De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel
Bezoekadres: Het Klaverblad 1, Boxtel

Algemeen

Leef gerust milieubewust (kennismakingsdag)

5 april (zo 10.00-17.00)

Milieubewuster leven is vaak eenvoudiger dan je zou denken en het kan nog leuk zijn ook! Iedereen heeft als konsument dagelijks met 'het milieu' te maken. Welk wasmiddel kies je? Wat eet je? Hoe zuinig ben je met gas, water, elektriciteit? Waar laat je je afval? Welke rol speelt 'de reclame' in ons koopgedrag?

Het programma wordt mede gebaseerd op de eigen interesse van de deelnemers. Hun eigen ervaringen, knelpunten en suggesties spelen een belangrijke rol. Uitgangspunt vormt het Persoonlijk Milieu Beleidplan van De Kleine Aarde. Ook het terrein, met de vele praktische voorbeelden voor een milieuvriendelijke leefwijze (zoals het Piramidehuis), neemt een belangrijke plaats in. Een smakelijke ekologische lunch maakt deze dag compleet.

Een interessante dag, waar theorie en praktijk aan bod komen. Voor ieder die kiest voor een gezonde, milieuvriendelijke manier van leven.

Prijs: f 50,-

Inklusief ekologische lunch, kursusmateriaal en het boekje 'Leef gerust milieubewust'

Aanmelden voor 23 maart

Leef gerust milieubewust (weekend)

12 en 13 juni (vrij 11.00-za 16.00)

Inhoudelijk is dit weekend gelijk aan de gelijknamige kennismakingsdag op 5 april. Het programma is uitgebreider.

Prijs: f 120,-

Inklusief overnachting, ekologische maaltijden, kursusmateriaal en het boekje 'Leef gerust milieubewust'

Aanmelden voor 30 mei

Leef gerust milieubewust (kennismakingsdag)

27 juni (za 10.00-17.00)

Inhoudelijk is deze dag gelijk aan de gelijknamige kennismakingsdag op 5 april.

Prijs: f 50,-

Inklusief ekologische lunch, kursusmateriaal en het boekje 'Leef gerust milieubewust'

Aanmelden voor 15 juni

Tekenend de aarde verkennen

19 - 25 juli of 16 - 22 augustus (zo 16.00 - za 10.00)

In augustus biedt De Kleine Aarde twee tekenweken, waarin u aan de slag kunt met verschillende teken- en schildermaterialen. Via een afwisselend programma komt u intensief in contact met de aarde en de bloemen en planten die uit de aarde ontstaan. Groeivormen, lijnen- en kleurenspel leert u aandachtiger bekijken en beter ervaren.

In de loop van de werkweek ontdekt u op een spontane manier de belangrijkste onderdelen die de basis vormen voor tekenen en schilderen: vorm, ruimte, kleur en structuur.

U werkt met materialen als potlood, verschillende soorten krijt, pen, akwarel- en gouacheverf. Het ochtend- en middagprogramma begint met de kennismaking met een materiaal. Daarna gaat u er buiten in de natuur mee werken.

Het tekenen en schilderen vindt plaats op

het terrein van De Kleine Aarde waar vele inspirerende plekjes zijn om op ontspannen wijze ervaring op te doen met werken in de natuur. 's Avonds wordt het gemaakte werk bekeken.

De werkweken zijn geschikt voor jong en oud. Ze staan open voor beginners en gevorderden. Zelfs als u geen enkele ervaring hebt, kunt u zonder moeite aan de cursus deelnemen.

De begeleiding is in handen van de kunstenaars *Mia Koenenman* en *Gerard Goossens* uit Eindhoven. Zij geven reeds jarenlang les en werken veel met en in de natuur.

Deelname is mogelijk per week. U kunt ook aan beide weken meedoen.

Prijs: f 420,- per week

Inklusief verblijf, alle maaltijden en materiaalgebruik

Aanmelden voor 5 juli resp. 2 augustus.

Voeding

Koken zonder vlees (weekendkursus)

10 - 12 april (vrij 19.30-za 16.00)

De succesvolle cursus 'Koken zonder vlees' kunt u ook in een weekend volgen. De cursus is vooral voor degenen die verder weg wonen van De Kleine Aarde.

Je loopt wel eens rond met het idee over te gaan op eten met minder of geen vlees, maar tegelijkertijd roept dit veel vragen op. Is het wel gezond? Doe ik het wel goed? Wat eet je dan? Is het wel lekker? En heb ik niet veel minder variatiemogelijkheden?

Om u bekend te maken met recepten zonder vlees gaan we tijdens deze cursus verschillende maaltijden bereiden met ondermeer rauwkost, soepen, hoofdschotels en nagerechten. Daarnaast ook lunchgerechten en gebak zonder suiker. Achtergrondinformatie over voedingsleer en producten komt ook ruimschoots aan bod.

Deze cursus is bedoeld voor beginners.

Prijs: f 195,-

Inklusief maaltijden, verblijf, ingrediënten en kursusmateriaal

Aanmelden voor 27 maart

Zelf kaas maken (kursus van één dag)

6 juni (za 9.30-16.30)

Op deze interessante dag leert u in de

boerderij van De Kleine Aarde zelf kaas maken. Het bewerken en bereiden van kwark, zachte- en kruidenkaas wordt op deze dag besproken en toegelicht met video en dia's. Het bewerken en bereiden van Goudse kaas brengt u in praktijk. Aan het eind van de dag gaat u met een kaasje naar huis!

Thuis kunt u daarna zelf verder zuivelen: in de onderstaande kursusprijs is een basispakket ter waarde van f 35,- opgenomen. U neemt dus mee naar huis: stremsel, zuursel, kaasdoek, een cursusboek, een kaasvaasje en een halve kilo Goudse kaas. De Kleine Aarde organiseert deze dag samen met de Stichting Huisvlijt uit Den Bosch.

Prijs: f 100,-

Inklusief ekologische lunch, ingrediënten en basispakket

Aanmelden voor 23 mei

Tuinieren

De inheemse tuin (twee studiedagen)

11 april en 30 mei (za 9.00-16.30)

Steeds vaker zie je een inheemse of wilde plantentuin verschijnen. In zo'n siertuin staan voornamelijk wilde planten uit de eigen streek of uit het eigen land.

De aanleg van zo'n inheemse tuin vraagt andere inzichten dan een gewone siertuin. Zo spelen de natuurlijke eigenschappen van de grond ter plekke een grote rol. Bovendien gaat de natuur in zo'n tuin meer haar gang. Kunstmest en bestrijdingsmiddelen komen er zelden of nooit aan te pas. Deze cursus is bedoeld voor mensen, die een inheemse tuin willen aanleggen of een bestaande gangbare tuin willen omvormen tot een inheemse tuin.

Op de eerste dag komt ondermeer ter sprake: de bestaande bodem en hoe daar variatie in aan te brengen is, voorbeelden van goede plantencombinaties, wat kan er gebeuren in een inheemse plantentuin. Wij gaan daarbij uit van ieders eigen tuinsituatie. De tweede dag bekijken en bespreken we de tuinontwerpen van de deelnemers. De deelnemers zullen tijdens de beide dagen ook tuinen bezoeken. Deze kunnen als inspiratiebron dienen. *Monique Lenders*, medewerkster van de inheemse plantenkwekerij *De Schutsboom* uit Nijmegen, en tuinontwerper *Willem Iven* zijn deze dagen gastdocenten.

Prijs: f 130,- voor beide dagen

Inklusief ekologische lunch en cursusmateriaal

Aanmelden voor 2 april

Kippen houden (studiedag)

9 mei (za 10.00-16.30)

Het is leuk om eieren te rapen van je eigen kippen. Veel mensen ruimen een klein stukje van hun tuin in voor een kippenhok met ren. Voor wie dat van plan is of al wat kippen heeft, organiseert De Kleine Aarde een 'kippendag'.

Op deze dag wordt praktische informatie gegeven over de voeding, de huisvesting, de gezondheid en algemene verzorging, het grootbrengen van kuikens. In theorie en praktijk komt onder meer aan bod: wat is het verschil tussen kortwieken en lawieken, het schouwen van eieren, waaraan herken je een zieke kip of haan, hoe behandel je kalkpoten, hoe kan je beoordelen welke van je kippen aan de leg is, hoeveel ruimte heeft een kip nodig en natuurlijk een heleboel vragen die u zelf hebt.

Prijs: f 75,-

Inklusief ekologische lunch en het boekje 'Zelf kippen houden'

Aanmelden voor 30 april

Ziekten en plagen in de fruitteelt (studiedag)

23 mei (za 10.00-16.30)

U bent in het bezit van enkele mooie fruitbomen of -struiken, maar het afgelopen jaar hebt u niet als enige van het fruit gesmuld. U moest het delen met allerlei beestjes. Of misschien kwam er helemaal niets eetbaars aan uw boom. Dat bederft het plezier van het fruitelen voor een groot deel.

Het herkennen van ziekten en plagen als schurft en kanker kan veel teleurstellingen voorkomen. Op deze dag leert u hoe ziekten en plagen er uitzien. Natuurlijk komt het biologisch bestrijden van schimmels, bacteriën, insecten en andere lastige dieren aan bod.

Prijs: f 75,-

Inklusief ekologische lunch

Aanmelden voor 14 mei

On(gewenste)kruiden (studiedag)

13 juni (za 10.00-16.30 uur)

Veel mensen schoffelen en wieden akkerkruiden weg zogauw ze opkomen. Ze kunnen lastig worden in de moestuin. Toch kunnen deze plantjes een nuttige functie vervullen als bodemverbeteraar, als schuilplaats voor nuttige insecten en zelfs

als groente. Akkerkruiden zeggen iets over de toestand van de bodem waarin ze groeien.

Al deze aspecten komen op deze studiedag aan de orde. Uiteraard brengen we ook ter sprake hoe u akkerkruiden op een ekologisch verantwoorde wijze kunt beheersen. Ook het aspect van ziekte overbrenger wordt belicht.

Niet alle onkruiden zijn even schadelijk. De plaats en het moment zijn ook van belang. Een kruid kan op een bepaalde plek op een bepaald moment schadelijk zijn, terwijl het op een andere plek of moment onschadelijk of zelfs nuttig is.

Deze dag is geschikt voor iedereen die geïnteresseerd is in wilde akkerplanten of zelf een moestuin heeft.

Prijs: f 65,-

Inklusief ekologische lunch en cursusmateriaal

Aanmelden voor 4 juni

Ziekten en plagen in de moestuin (studiedag)

27 juni (za 10.00-16.30)

Het valt niet altijd mee om in een moestuin de planten vrij te houden van ziekten en plagen. Vooral als u in uw tuin geen chemische bestrijdingsmiddelen wilt gebruiken, wil het wel eens voorkomen dat uw smakelijke vruchten liggen weg te rotten als u ze wilt plukken. Of een groep insecten is u net voor met het opeten van de heerlijke verse groente.

Tijdens deze interessante dag over ziekten en plagen in de moestuin komt u veel te weten over de belagers van uw oogst. U kunt zelf voorbeelden meenemen van aangetaste planten uit uw eigen tuin. Aan de hand van die voorbeelden en vragen van deelnemers wordt ingegaan op de aantasting, het belang ervan en de vraag hoe deze voorkómen kan worden. Daarnaast behandelen wij het blussen van ziekten en plagen, want ook dat is soms nodig.

Tijdens deze dag zullen wij veel rondlopen en kijken in de nieuwe voorbeeldmoestuin van De Kleine Aarde.

Prijs: f 65,-

Inklusief ekologische lunch en cursusmateriaal

Aanmelden voor 18 juni

Lezingen op zondag

Dit voorjaar presenteert De Kleine Aarde een mini-cyclus van enkele lezingen. Deze zijn bestemd voor konsumenten en doehet-zelvers, die in de praktijk van alledag aan de slag willen met een milieuvriendelijke leefwijze. Bij iedere lezing hoort een rondleiding over het terrein van De Kleine Aarde. Tussen lezing en rondleiding is er gelegenheid om op De Kleine Aarde de lunch te gebruiken. Er is tegen betaling soep en brood verkrijgbaar, zelf brood meenemen kan ook. U kunt zich telefonisch aanmelden.

Ekologisch tuinieren (lezing en rondleiding)

12 april (zo 11.00-15.30)

Steeds meer mensen kiezen voor het eten van onbespoten groenten: met het oog op de eigen gezondheid en in het belang van een schoon milieu. Wie een stukje grond heeft kan zelf aan de slag met ekologisch tuinieren. Maar wat komt daar zoal bij kijken?

In deze lezing worden de belangrijkste uitgangspunten van het ekologisch (volks) tuinieren op een rij gezet en teeltmaatregelen besproken. Kernvragen zijn: hoe hou je de bodem gezond en hoe voorkom je ziekten en plagen?

Deze lezing is interessant voor mensen met een eigen tuin en voor iedereen die meer wil weten over de herkomst van onbespoten, ekologische groenten.

Prijs: f 9,-

Inklusief koffie of thee bij aankomst en een rondleiding over het terrein van De Kleine Aarde

Aanmelden voor 10 april

Milieuvriendelijke bouwmaterialen (lezing en rondleiding)

10 mei (zo 11.00-15.30)

Niet iedereen bouwt of verbouwt een huis, maar van tijd tot tijd zijn we in huis of tuin aan het klussen. De keuze van goede, milieuvriendelijke bouwmaterialen voorkomt veel afval- en milieuproblemen in de slooffase.

De verschillende milieu-aspekten van gangbare en minder gangbare bouwmaterialen worden nader bekeken met een kritisch oog voor grondstoffen, hergebruik, gezondheid, herkomst, bewerkingen en praktische toepasbaarheid. Zo is tropisch hardhout uit den boze, maar wat is een goed en duurzaam alternatief? Een dag voor klussers.

Prijs: f 9,-

Inklusief koffie of thee bij aankomst en een rondleiding over het terrein van De Kleine Aarde

Aanmelden voor 8 mei

Milieubewust wassen en schoonmaken (lezing en rondleiding)

14 juni (zo 11.00-15.30)

Wassen en schoonmaken blijven per definitie milieubelastende activiteiten, wat je ook gebruikt. Welk wasmiddel is het beste? Het beste voor het witste wasresultaat of het beste voor het milieu? Natuurlijk wil je allebei, maar welke produkten moet je dan kiezen? En waar zijn die te koop?

In deze lezing worden de feiten over was- en schoonmaakmiddelen op een rij gezet. Geen witter-dan-wit verkoopverhalen, maar helderheid over 'gewoon schoon'.

Prijs: f 9,-

Inklusief koffie of thee bij aankomst en een rondleiding over het terrein van De Kleine Aarde

Aanmelden voor 12 juni

Er kan nog meer...

Naast de vele activiteiten in dit programma verzorgt De Kleine Aarde regelmatig activiteiten voor scholen, verenigingen en andere gezelschappen.

Het is mogelijk een compleet 'programma op maat' te maken. Daarnaast trekken medewerkers het land in voor lezingen en demonstraties. Groepen kunnen voor een redelijke prijs gebruikmaken van de accommodatie (slaapgelegenheid voor 35 personen en vergaderruimtes), waarbij De Kleine Aarde desgewenst een deel van het programma en de maaltijden kan verzorgen.

Diashow en video

Voor ieder die wil kennismaken met De Kleine Aarde is er een prachtige diashow. In ruim een kwartier krijgen de toeschouwers een indruk van de ideeën en idealen waar De Kleine Aarde voor staat. Medewerkers komen aan het woord over landbouw, voeding, milieu en Derde Wereld. Daarnaast komt de top-kok *Cas Spijkers* in beeld, van het gerenommeerde restaurant 'De Swaen' in Oisterwijk. Spijkers is sinds enkele jaren een enthousiast gebruiker van biologisch geteelde produkten in zijn keuken. Hij propageert dat ook onder zijn collega's van andere restaurants. De diashow wordt gepresenteerd aan bezoekers die De Kleine Aarde in groepsverband bezoeken. Daarnaast is de serie te koop en te huur, zowel als dia-presentatie als op video. De huur van de videoband kost f 20,- per keer. Een tekstboekje is inbegrepen in de prijs. Als u de band gedurende een langere periode nodig hebt, geldt een afwijkende prijs. De band is te koop voor f 75,-. De show als dia-serie, met tekstboekje en geluidsband, is te huur voor f 30,-.

Bon voor aanmelding

**Ik meld mij aan voor de cursus:
Datum van de cursus:**

Naam:

Adres:

Postcode:

Plaats:

Mijn beroep of studie:

Geboortedatum:

Telefoonnummer:

Handtekening:

Stuur mij een bevestiging. Voor aanvang van de cursus krijg ik het programma en nadere informatie. Ik betaal met de acceptgirokaart die u mij toestuur. Ik weet dat ik 50 procent van het kursusgeld verschuldigd ben, als ik annuleer binnen twee weken voordat de cursus begint.

(hokje aankruisen)

☐ Ik ben geen donateur en betaal de volle kursusprijs.

☐ Ik ben donateur en krijg tien procent korting.

☐ Ik meld mij hierbij aan als donateur. Ik geef een donatie van f 25,- of meer en krijg dit jaar vier keer De Kleine Aarde in de bus. Ik krijg dus tien procent korting op deze cursus.

Invullen of overschrijven en opsturen naar: De Kleine Aarde, Antwoordnummer 16151, 5280 VJ Boxtel. Postzegel hoeft niet, mag wel.

Let op de uiterste datum van aanmelden!

Eko-merk wordt hèt garantiemerk

Kontrole nu in één hand

Over de controle van biologische en ekologische produkten is al tijden veel te doen. Maar nu is er één controle-organisatie voor alle biologische produkten gekomen. Het Eko-merk wordt het basisgarantie-merk.

Elise Bleyerveld

Tot 1991 waren drie organisaties verantwoordelijk voor de controles. De Stichting Ekomerk Controle (SEC) en de Vereniging te bevordering van de Biologisch Dynamische landbouw kontroleerden biologische produkten. Daarnaast was er de Stichting Keur Alternatief voortgebrachte Landbouwprodukten (SKAL). Deze voerde een onafhankelijke controle uit, bovenop de SEC en BD-kontrole.

Het ministerie van Landbouw oefende druk uit om te komen tot tot één onafhankelijke controle-organisatie voor alle biologische produkten. De 'EG-verordening voor biologische produktiemethoden', die begin dit jaar in werking is getreden, stelt dat ieder EG-lidstaat één, door de overheid erkende, controle-organisatie moet hebben. Zo'n organisatie moet volgens Europese richtlijnen voor biologische produkten controleren. De biologische produktiemethode krijgt hierdoor een officieel erkende status.

Het streven naar een controle-orgaan heeft echter voor veel beroering gezorgd, doordat de SEC en de BD-vereniging moesten gaan samenwerken. Uiteindelijk werd besloten, dat de SEC alle controles in 1991 zou doen. De SKAL zou in dit jaar helemaal niet meer funktioneren. Het jaar 1991 zou een overgangsjaar worden. Ondertussen werkte een interim bestuur hard aan een controle-organisatie nieuwe stijl. Die kwam er. Opvallend is dat deze nieuwe organisatie weer de naam Skal heeft gekregen. De woorden waar de letters voor stonden zullen echter niet meer worden gebruikt.

Herkenbaar

Inmiddels is Skal in werking. Controleurs van de SEC zijn overgegaan in Skal. De organisatie hanteert de Eko-normen als uitgangspunt voor de controle. Deze komen vrijwel overeen met de Europese normen. In de komende jaren zal men, waar dit nodig is, de Eko-normen aanpassen aan de EG-verordening.

Het Eko-merk is nu dus het basisgarantie-merk geworden voor biologische

produkten. Rest de vraag, hoe het nu verder gaat met de BD-produkten. Zijn die nog wel als zodanig herkenbaar voor de konsument? Producenten die naast het

Eko-merk het merk Biodyn of Demeter op hun produkt willen, kunnen naast de overeenkomst met Skal een extra overeenkomst sluiten met de BD-vereniging. De BD-vereniging stelt, bovenop de normen die Skal hanteert, extra voorwaarden die betrekking hebben op het specifieke karakter van de BD-landbouwmethode. De BD-merken zullen dus niet verdwijnen, wel zullen ze een andere status hebben dan het Eko-merk.

Waar het nu de komende jaren op aankomt is het Eko-merk bekendheid te geven bij het grote publiek. Juist nu biologische produkten steeds meer in de supermarkten verschijnen is het belangrijk, dat mensen weten dat er een goede controle is en dat er een merk is dat dit garandeert.

Meer bedrijven zien af van doorstralen voedsel

Voedseldoorstraling is niet nodig en brengt risico's mee voor het milieu en voor medewerkers van doorstralings-bedrijven. Heel wat konsumenten hebben inmiddels laten weten dat ze doorstraling niet op prijs stellen. De lijst van bedrijven die doorstraling eveneens overbodig vinden, groeit gestaag.

Dick Verheul

Vorig jaar oktober kwamen zes milieu- en konsumentenorganisaties in actie tegen doorstralen van voedsel. Doorstralen van groente of vlees met radio-actieve stralen zou volgens de voorstanders de houdbaarheid vergroten en ziektekiemen onschadelijk maken. In Ede staat het bedrijf Gam-master BV, dat dagelijks vele tonnen voedsel langs een radio-actieve bron leidt. Hoewel bij het proces geen noemenswaardige radio-activiteit in het voedsel achterblijft, blijft doorstraling omstreden. Dit blijkt uit een rapport dat de Wetenschaps-winkel van de Universiteit van Amsterdam in 1990 deed, in opdracht van de Alternatieve Konsumentenbond.

De bezwaren betreffen ondermeer het ge-

bruik van radio-actieve bronnen en het vitamineverlies, dat doorstraling veroorzaakt. Ook kan doorstraling een minder hygiënische voedselproduktie in de hand werken. De konsument loopt kans voedsel te kopen dat ogenschijnlijk vers is, maar waarvan de levensduur in werkelijkheid door straling kunstmatig is verlengd. Alleen bij verpakte produkten is een vermelding van de doorstraling op het etiket verplicht.

Inmiddels hebben tientallen bedrijven, naar aanleiding van de actie tegen doorstraling, verklaard de komende vijf jaar geen voedseldoorstraling toe te passen. De meeste namen zullen bezoekers van een natuurvoedingswinkel bekend voorkomen: Akwarius, Fertilia, De Halm, Molenaar-tje en anderen. Minder voorspelbaar zijn namen als Coca-Cola, Bols, Grozette en Van Melle.

Konsumenten die aan de actie willen meewerken door een brief aan een bedrijf te schrijven, kunnen een voorbeeld-brief aanvragen bij de Alternatieve Konsumentenbond.

Alternatieve Konsumentenbond, Postbus 61236, 1005 HE Amsterdam, telefoon 020-6863338.

Heerlijke gerechten met oud brood

Weggoaien niet nodig

Geen nood als je teveel brood in huis hebt gehaald. Als het oud wordt, kun je er de meest heerlijke gerechten van maken. Sommige gerechten zijn zo lekker dat bij gebrek aan oud gebruik is gemaakt van vers brood.

Marie-José Cornelissen

Niet elke soort brood is even snel oud. Gistbrood is sneller droog en kruimelig dan zuurdesembrood. Wat elk brood wat oud wordt gemeen heeft is dat het vrij snel zijn typische broodgeur verliest. De korst wordt taai en het brood droogt uit, ook in een vochtige omgeving.

Veel mensen realiseren zich niet dat de bewaartemperatuur invloed heeft op het al dan niet oudbakken worden van brood. Hoe koeler brood bewaard wordt, des te sneller het oudbakken is, tenzij de temperatuur echt laag is, zoals in de diepvries. Een koude kelder, een koelkast of een koude (bij) keuken zijn slechte bewaarplaatsen voor het vershouden van brood. Brood kan dus het beste bewaard worden rond kamertemperatuur.

Brood dat oud is, wordt niet alleen korrelig van structuur door het uitdrogen maar ook door een verandering in de structuur van de zetmeelkorrels. Het zetmeel verliest het vermogen om water vast te houden. De zetmeelkorrels krimpen, waardoor de broodstructuur verandert. Het brood wordt dan korrelig en droog. Met andere woorden: oudbakken.

Wegsnijden

Met oudbakken brood hebt kun je heerlijke gerechten maken. Gebruik hiervoor nooit beschimmeld brood. Het wegsnijden van de beschimmelde plekjes is geen oplossing. De schimmels 'spinnen' zich door het brood, deze broodschimmels kunnen een giftig myco-toxine (aflatoxine) afscheiden. Gooi beschimmeld brood weg, maar niet op de komposthoop.

Oud brood kan je verder uit laten drogen en vermalen tot paneermeel. Laat het brood drogen op een warme, droge plaats. Bijvoorbeeld in de nawarmte van de oven, op een radiator of boven op een kast (warmte stijgt op). Het brood droogt sneller wanneer het fijn verdeeld is. Snijd het daarom in blokjes.

Maal het uitgedroogde brood fijn met een roerzeef of een rauwkostmolen. Gebruik hiervoor de grove rasp. Verder kan je het

brood roosteren of in blokjes gesneden brood bakken in boter; de soldaatjes. Te gebruiken als vulsel in de soep of als garnering op de spinazie. Om ideeën op te doen zijn hieronder negen recepten uitgewerkt waarin oud brood verwerkt wordt tot heerlijke gerechten.

De recepten zijn voor vier personen.

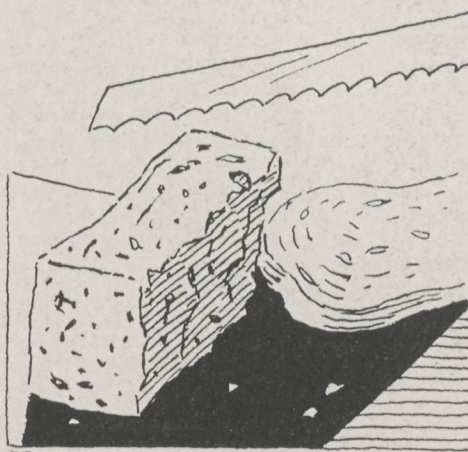
Broodpizza

1 ei
2 eetlepels water
(kruiden) zout, peper
marjoraan, oregano
2 dunne sneetjes oud brood
1 kleine ui
stukje prei
100 g champignons
½ teentje knoflook
olie
2 plakjes kaas

Klop het ei los met water, (kruiden) zout, peper, marjoraan en oregano. Week hierin het brood. Snipper de ui, snijd de prei in dunne ringen, de champignons in plakjes en pers de knoflook.

Verwarm een scheutje olie in een koekenpan en fruit hierin de groenten halfgaar. Verwarm opnieuw een scheutje olie in de koekenpan, leg de goed uitgelekte, geweekte sneetjes brood hierin en schep hierop het groentemengsel.

Giet de rest van het weekvocht hierover en leg daarop de plakjes kaas. Doe de deksel op de pan, laat de pizza op een zeer zacht vuurtje gaar worden in 15 tot 20 minuten. Heerlijk als warm gerecht bij lunch.

Broodburgers

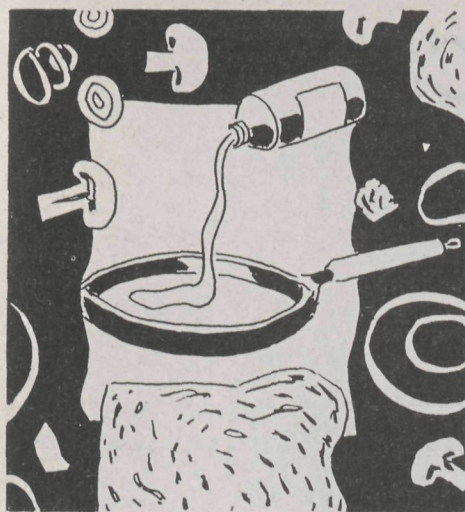
4 sneetjes oud brood
3 eetlepels havervlokken
1¼ dl groentebouillon
1 kleine ui
1 teentje knoflook
40 g geraspte belegen kaas
½ ei
(kruiden) zout, peper
basilicum
olie

Snijd het brood in kleine blokjes. Week het brood met de vlokken in de groentebouillon gedurende 15 tot 20 minuten. Snipper de ui zeer fijn en pers de knoflook. Voeg de ui, de knoflook, de geraspte kaas, ei, (kruiden) zout, peper en basilicum toe aan het broodmengsel. Kneed het mengsel tot een samenhangende, stevige massa. Verdeel het deeg in 8 gelijke delen. Vorm hiervan ballen en druk ze plat. Bak de broodburgers in wat olie aan weerskanten bruin en gaar in 10 tot 15 minuten.

Tosti knolselderij met appel

4 sneetjes oud brood
boter
100 g knolselderij
1 appel, bij voorkeur een Goudrenet
mierikswortelpoeder
4 plakken kaas

Besmeer de sneetjes brood dun met boter. Boen de knolselderij schoon. Snijd de knolselderij in vier dunne plakken en kook ze enkele minuten in ruim kokend water bijna gaar. Laat ze goed uitlekken. Was de appel, verwijder het klokhuis en snijd in schijven. Leg op ieder sneetje brood een plak knolselderij bestrooid met wat mierikswortelpoeder, daarop een schijf appel en een plak kaas. Leg de sneetjes op een bakplaat. Zet de plaat in het midden van een voorverwarmde oven en bak de tosti's 15 minuten bij een temperatuur van 200 graden (stand 4).

Zoete broodschotel

- 1 ei
- 1 dl melk
- 1 eetlepel suikerbietenstroop
- 3 sneetjes oud brood
- 2 moesappelen
- 2 eetlepels rozijnen
- 1 theelepel kaneel
- 4 eetlepels havervlokken
- ½ eetlepel suikerbietenstroop
- 1 eetlepel boter

Roer het ei los met de melk en de stroop. Week hierin het brood. Maak intussen de appelmoes. Schil de appels, verwijder het klokhuis en snijd ze in partjes. Kook de appels tot moes met een scheutje water. Voeg de rozijnen en de kaneel toe.

Leg als eerste laag in een ingevette ovenschotel de helft van het brood, daarop de appelmoes en tot slot de rest van het brood.

Meng de vlokken met de stroop en de boter en bedek de broodschotel met dit mengsel. Plaats de schotel in het midden van een voorverwarnde oven. Laat een korstje vormen in 20 minuten bij 200 graden (stand 4).

Kies in de plaats van appelmoes ook eens voor rabarbermoes.

Broodpudding

- 3 sneetjes oud brood
- 2½ dl melk
- 25 g rozijnen
- 25 g vijgen
- 1 ei
- 1 theelepel kaneel
- ½ theelepel gemberpoeder
- 1½ eetlepel boter
- 1 eetlepel paneermeel

Snijd het brood in dobbelsteentjes. Breng de melk aan de kook, voeg het brood toe en laat het 10 minuten weken. Roer het mengsel tot een stevige pap. Was de rozijnen en snijd de vijgen in stukjes. Klop het ei los en verwarm het voor met wat warme

broodpap tegen schiffen.

Meng het ei met de rest van de pap, de rozijnen, stukjes vijgen, kaneel, gemberpoeder en ½ eetlepel boter. Giet de broodpap in een ingevette ovenschotel. Bestrooi de bovenkant met paneermeel en leg de rest van de boter er in klontjes op. Plaats de ovenschotel in het midden van een voorverwarnde oven. Laat de pudding stevig worden bij 200 graden (stand 4) in 20 minuten.

Honing-kokos-sneetjes

- 2 eetlepels zachte boter
- 4 eetlepels geraspte kokos
- ½ eetlepel honing
- 1 eetlepel kaneel
- 1 eetlepel heet water
- 4 sneetjes oud brood

Roer de boter, kokos, honing, kaneel en het hete water tot een smeuf geheel. Besmeer de sneetjes brood hiermee.

Leg de sneetjes op een ovenrooster en bak ze 20 minuten bruin in het midden van een voorverwarnde oven van 180 graden (stand 3). De sneetjes kunnen zowel warm als koud gegeten worden.

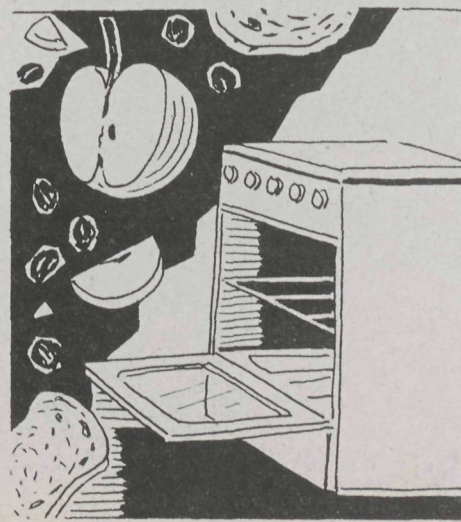
Hartige broodschotel

- 2 eieren
- 2 dl groentebouillon, koud
- (kruiden) zout, peper
- nootmuskat
- 6 sneetjes oud brood
- 1 ui
- 1 prei
- 150 g champignons
- 1 teentje knoflook
- peterselie
- olie
- 75 g geraspte kaas

Klop de eieren los met de koude bouillon, (kruiden) zout, peper en nootmuskat.

Snijd de sneetjes brood in punten en week ze 15 minuten in het eimengsel.

Snipper de ui, snijd de prei in ringen, de

champignons in plakjes en pers de knoflook. Hak de peterselie fijn. Fruit de ui, prei, champignons en knoflook in wat olie, voeg op het laatst de peterselie toe.

Leg als eerste laag in een ingevette ovenschaal de helft van het brood, verdeel hierover het groentemengsel. Strooi hierop de helft van de geraspte kaas, vervolgens de rest van het brood en tot slot de rest van de geraspte kaas. Plaats de ovenschotel in het midden van een voorverwarnde oven.

Laat de schotel vast en bruin worden in 30 minuten bij 200 graden (stand 4).

Samen met een lekkere winterse salade is dit een complete warme maaltijd.

Broodpreisoufflé

- 6 sneetjes oud brood (300 gram)
- 6 dl groentebouillon
- 500 g prei
- olie
- 2 eieren
- 100 g geraspte kaas

Snijd het brood in dobbelsteentjes.

Week de blokjes 15 minuten in de hete bouillon. Stamp het brood fijn en roer tot een glad mengsel. Snijd de prei in dunne ringen en smoor in wat olie half gaar.

Splits de eieren. Meng de broodpap met de eidooiers en de geraspte kaas. Klop de eiwitten stijf en schep deze voorzichtig door de broodpap.

Schep de helft van de luchtige broodpap in een ingevette ovenschotel, leg hierop het preimengsel en dek de schotel af met de rest van de pap. Plaats de schotel onder in een goed voorverwarnde oven. Bak de soufflé gaar en bruin in 45 minuten bij 180 graden (stand 3).

Wentelteefjes

- 1 ei
- 1 theelepel anijszaad
- ½ theelepel korianderzaad
- snufje zout
- 1 theelepel honing
- 1 dl melk
- 4 sneetjes oud brood
- boter

Roer het ei los met de gevijzelde kruiden, zout, honing en melk. Week de sneetjes 15 minuten in dit mengsel. Verwarm een klontje boter in de koekenpan en bak hierin de goed uitgelekte sneetjes op een zacht vuur aan weerszijden bruin en gaar in 10 minuten.

Toe te passen als warm lunchgerecht of als nagerecht bij een stevige maaltijdsoep.

Voedingswijzer maakt plaats voor Maaltijdschijf

Onze eetgewoonten zijn in de loop der jaren veranderd. Steeds meer mensen eten buitenlandse en vleesloze producten. Op de Maaltijdschijf van het Voorlichtingsbureau voor de Voeding (VoVo) was daar niets van terug te zien. Daarom heeft de Maaltijdschijf plaats moeten maken voor een nieuw voorlichtingsmodel: de Voedingswijzer.

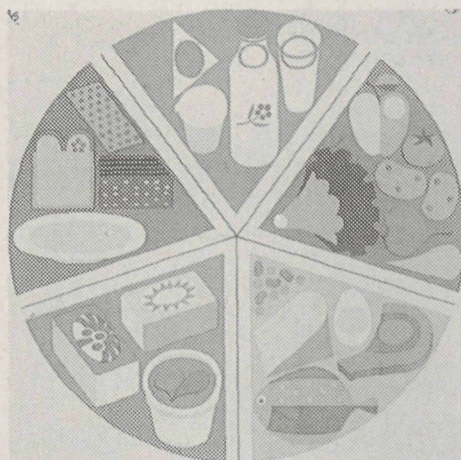
Elise Bleyerveld

Het is de tweede keer binnen tien jaar dat een voorlichtingsmodel plaats moet maken voor een nieuwer model. Het eerste model dat werd vervangen was de overbekende Schijf van Vijf. Deze was na de Tweede Wereldoorlog het model voor een gezonde voeding. De schijf liet mensen zien hoe ze zich zo goed mogelijk konden voeden, ondanks de schaarste.

Na de Schijf van Vijf werd de Maaltijdschijf geïntroduceerd. Het accent bij deze schijf lag op het kiezen van de juiste voedingsmiddelen uit een overvloed van producten. De Maaltijdschijf kent vier vakken. In het eerste vak staan brood, aardappelen en peulvruchten. In het tweede vak staan groente en fruit. Deze twee vakken zijn het grootst, want zij vormen de basis van de voeding. Vak drie bevat melk, ei, melkproducten, vlees, kip en ei. In vak vier tenslotte staan halvarine, margarine, en boter.

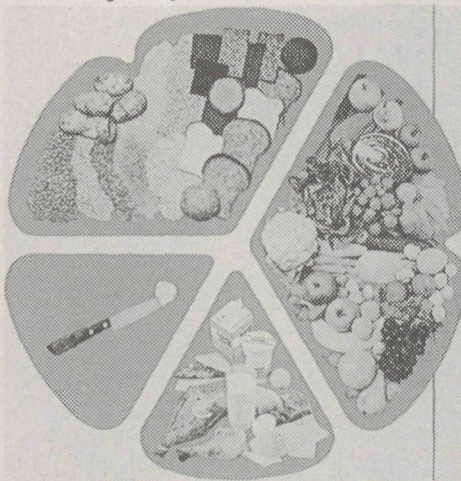
De Maaltijdschijf heeft tien jaar lang voldaan als model voor een gezonde voeding. In de tussentijd zijn onze eetgewoonten echter sterk veranderd. We gingen meer buitenlandse en vleesloze voeding eten.

■ Voedingswijzer

■ Schijf van vijf

■ Maaltijdschijf

Bovendien is het assortiment producten enorm uitgebreid. Het VoVo signaleerde een behoefte aan een nieuw voorlichtingsmodel.

Leeg model

Het nieuwe model is de 'Voedingswijzer' geworden. Het is even wennen na de Maaltijdschijf. De Voedingswijzer is een leeg model. Er zijn vier basisvakken, maar die zijn niet op voorhand ingevuld met producten. De producten die in de Voedingswijzer staan afgebeeld zijn symbolisch bedoeld.

De Voedingswijzer is vooral bedoeld voor voedingsvoorlichting aan groepen, zoals door een diëtiste van een kruisvereniging. Bij de Maaltijdschijf was dit niet het uitgangspunt. Mensen zagen de schijf als pos-

ter in een wachtkamer, en interpreteerden hem vervolgens op hun eigen wijze. Uit onderzoek van het VoVo bleek echter, dat mensen de Maaltijdschijf vaak niet of verkeerd begrepen.

Het voordeel van de Voedingswijzer is dat je niet vast zit aan producten die op de schijf staan aangegeven, maar dat je kan uitgaan van producten die je gewend bent te gebruiken. Dat kunnen dus Nederlandse of buitenlandse producten zijn.

Alle producten zijn over de vier vakken van de Voedingswijzer te verdelen. Over de gehele Voedingswijzer lopen drie cirkels. De binnenste cirkel is groen, de middelste oranje en de buitenste rand van de Voedingswijzer is rood. Binnen een vak kun je aangeven welke producten de gezondste zijn (groen), welke je als middenweg kunt kiezen (oranje) en welke je als uitzondering (rood) kunt eten.

Neem aardappelen. Als ze gekookt zijn zitten ze in de groene cirkel, puree komt in de oranje en frites in de rode cirkel.

Belierend

Het nieuwe motto van het VoVo is 'Weet wat je eet'. Daar is het uiteindelijk om begonnen: mensen aan het denken zetten over hun voeding en de producten die ze kiezen.

Voor mensen die niet in een groep bezig zijn met voeding, maar zichzelf afvragen hoe een volwaardige voeding eruit ziet, heeft het VoVo een nieuwe brochure: 'Geheugensteuntje voor gezonde eters'. In deze folder blijkt dat het VoVo de voeding toch minder vrij laat, dan je met het model alleen zou denken. Er staan tien 'spelregels' voor een goede voeding genoemd.

We kennen ze allemaal: wees matig met vet, wees zuinig met zout. Hier verschijnt toch weer de belerende toon en het gegoochel met getallen en hoeveelheden van wat je dagelijks nodig hebt.

Toch blijkt uit het nieuwe model en de brochures dat het VoVo haar kijk op voeding aan het verbreden is. Zo luidt spelregel negen: houd rekening met de aanwezigheid van schadelijke stoffen (nitraat en vervuiling in zoetwater vis). Spelregel tien vermeldt: lees wat er op de verpakking staat.

Het wordt niet met veel nadruk genoemd, maar het wijst toch in de richting van een voeding die meer is dan alleen de voedingsstoffen. Een voeding waarbij men een link legt naar het milieu en kritisch naar toevoegingen kijkt.

Anders eten in Portugal

'Fast food' slaat niet aan

Portugal heeft een rijke eetcultuur. Voedingsvoorlichtster Elise Bleyerveld bezocht Portugal dit jaar voor de derde maal. Geniet mee van koolsoep, vis, een pick-nick op zijn Portugese en andere eetervaringen.

Elise Bleyerveld

Mijn reis in augustus 1991 besloeg voornamelijk de provincies Alto Alentejo en Baixo Alentejo. Het was mijn derde bezoek aan Portugal. Mijn partner met wie ik samenreisde, heeft een half jaar in Lissabon gewoond. Hierdoor spreekt hij vloeiend Portugees. Zo heeft mijn beeld van Portugal meer diepgang gekregen.

In dit artikel wil ik typerende ervaringen en gewoontes rondom eten in Portugal beschrijven.

Veel koffievataties

Koffie drinken in Portugal moet je leren. Er zijn zoveel variaties mogelijk. De *bica* is het meest gebruikelijk. Het is een klein

■ Lissabon

Portugal

Portugal is ruim twee-en-half keer zo groot als Nederland en heeft een bevolking van tien miljoen inwoners, waarvan er in de steden Lissabon en Porto en hun omgeving drie miljoen wonen. Het land is vrij arm. Landbouw is een belangrijk middel van bestaan. Veel kleine boeren hebben weinig positiefs gemerkt van het EG-lidmaatschap en runnen hun bedrijfjes op eenvoudige, traditionele wijze. Vis, wijn, olijven, olijfolie en kurk zijn belangrijke exportprodukten voor Portugal. Bepalend in de recente Portugese geschiedenis is de revolutie van 25 april 1975. Deze maakte een einde aan bijna een halve eeuw diktatuur.

(Bron: Kosmos reisgids 'Portugal', J. Schipper, 1988).

kopje erg sterke koffie, die ik persoonlijk alleen weg krijg door er een glas water bij te drinken of door er suiker in te doen, iets wat ik normaal niet doe. Ook de Portugezen zie je vrijwel allemaal suiker in de koffie doen.

Een andere koffievatatie is de *galao*. In dit geval krijg je een hoog glas met een lange lepel erin en de koffie is een *bica* met veel melk erin of percolator-koffie met melk. Dit kan van café tot café verschillen. Portugezen drinken *bica* en *galao* het meest, maar er zijn veel andere variaties mogelijk. Elke plaats heeft vele cafeetjes, waar je al vanaf veertig cent voor een kopje koffie terecht kunt.

Wij dronken onze eerste *bica* in één van de café's rondom het treinstation van Lissabon. Het einddoel van de eerste dag was het stadje Santarém, waar we per trein naartoe reisden. Daar wilden wij op de plaatselijk camping kamperen.

Bergen tomaten

In Santarém kwamen we als eerste de markthal tegen. Iedere stad of dorp in Portugal heeft zo'n hal. Elke morgen is er markt, vaak ook op zondag. Het is er koel en besloten en zwaar van de geuren. Je ruikt er een mengsel van groente en fruit, kruiden en niet te vergeten: vis! Vis is Portugees volksvoedsel nummer één.

Vlees en vaak ook brood kun je kopen in winkeltjes die aan de buitenrand van de hal gesitueerd zijn.

Marktkoopmannen en -vrouwen, de laatste vaak in het zwart gekleed, zitten achter bergen tomaten, boontjes, perziken of geitenkaasjes. Het is prachtige waar en vaak afkomstig van het eigen bedrijfje. Soms hebben ze maar twintig uien, die in een streng gevlochten boven de kraam hangen. Of er staat alleen een emmer met tien bosjes bloemen, waarvan speciaal voor de klant een boeket geschikt kan worden. Het is er elke ochtend een drukte van belang, maar de verkopers hebben altijd tijd over voor een praatje met iedereen. Als je een tijd op zo'n markt vertoeft, voel je je helemaal opgenomen in die typische Portugese sfeer.

Bica met bolo

Ontbijten kun je vaak in een *pastelaria*: een (banket) bakkerij, waarvan er in een stad of dorp ontelbare zijn. Je kunt er koffie drinken met een *bolo*, iets dat tussen een koekje en een gebakje in zit. En je kunt er dus ook ontbijten. Een *pastelaria* is net als de eerdergenoemde café's zeer laagdrempelig. Mensen lopen er in en uit, bijvoorbeeld op weg naar hun werk. Hun bica, al of niet met koekje, gebruiken ze meestal staande aan de toonbank, onderwijl druk pratend. Een bica en een bolo kosten samen niet meer dan een gulden. Erg smakelijk als ontbijt is *torada*. De totada bestaat uit twee witte geroosterde sneden brood, rijkelijk besmeerd met (gezouten) boter. Bij het eten ervan is een servet onontbeerlijk. Een ontbijt van torada met koffie of thee komt per persoon neer op ongeveer twee gulden.

Eten achter vliegengordijn

Van Santarém trokken we per trein door het binnenland met zijn vele kurkeiken naar Portalegre. In dit gemeedelijke stadje dichtbij de Spaanse grens komen weinig toeristen.

Hier blijkt duidelijk hoe belangrijk de *almoço* is, de middagmaaltijd. Omdat het 's middags zo warm is, zie je geen mens op straat. Als je op zo'n tijdstip door de stad loopt, kom je regelmatig langs deuropeningen met vliegengordijnen, van waarachter je gekletter van bestek en veel stemmen hoort. Een bordje 'restaurant' is echter nergens te zien.

Toen we op een dag in Portalegre onze nieuwsgierigheid niet meer weerstonden en zo'n vliegengordijn opzij schoven, bleek ons vermoeden te kloppen: het was een restaurant en het zat zo goed als vol met etende mensen.

Portugezen eten twee keer per dag warm. De belangrijkste maaltijd gebruiken ze 's middags. Vaak buitenshuis in gelegenheden als waar wij waren binnengegaan. In dit soort zaakjes is het de vrouw des huizes die kookt. Zij maakt lange dagen.

Het aantal gerechten waaruit je kunt kiezen is beperkt. De nadruk ligt meestal op gekookte aardappels en vis of vlees. Soms rijst en een enkele keer kikkererwten (*grao*). Groente tref je zelden aan op de kaart van Portugese restaurants. Dat is opvallend, als je ziet hoeveel prachtige groenten er op een markt liggen. Ondanks dit gemis smaakt het eten erg lekker. Het

■ Het buitengedeelte van de markt van Evora

is eenvoudig en met zorg bereid. De prijs is laag.

De kop soep van de dag die wij bestelden was *caldo verde*. Dit is ongeveer het nationale gerecht van Portugal. Deze traditionele groentesoep heeft een basis van gepureerde aardappel, waaraan op het laatst olijfolie en koolbladeren worden toegevoegd. De koolplanten tref je in menige tuin aan. Doordat de mensen er steeds op nieuw bladeren vanaf plukken, hebben ze de vorm van lange staken met bovenaan wat blad. Deze koolsoort is in Nederland weinig bekend. Bij navraag in Nederland bleek het om *Brassica Oleracea* te gaan, waarschijnlijk een vorm van de variëteit *Silvestris*.

'Echte' laurierbladeren

Na een verblijf in Portalegre bracht de bus ons naar Evora, ook in het binnenland. Tijdens deze rit stopte de chauffeur van de bus onderweg opeens, stapte uit en begon driftig takken van een boom te trekken. Toen de man weer binnenkwam bleek het laurier te zijn, dat hij had geplukt. Hij legde de takken naast de versnellingspook en reed verder. Dat Portugese mannen koken is een zeldzaamheid, maar blijkbaar denken ze wel mee over de ingrediënten! Na de hitte van het binnenland, soms tot veertig graden, lokte de zee. In een klein plaatsje in het zuiden van Portugal, aan de Atlantische Oceaan, bleven we een week. Toen wilden we er weg. In zo'n omgeving mis je de authentieke Portugese sfeer.

Het delen van voedsel

Op een dag bezochten we Sintra, nabij Lissabon. Het schitterende dorp ligt op een groen beboste bergrug. Tijdens de klim naar een kasteel-ruïne hadden we hier een bijzondere pick-nick. Langs het pad omhoog stonden op een open plek stenen tafels gegroepeerd. Dergelijke pick-nick

plaatsen zie je dikwijls in Portugese dorpen en steden, meestal in een park. De tafels waren op het moment dat wij wilden lunchen allemaal bezet. Ook voor de Portugezen was het vakantietijd. Hele families zaten breeduit aan tafel, met manden en koelboxen in overvloed om zich heen. Eén familie schoof bij het zien van onze zoekende gezichten spontaan in. Wij bedankten hun ervoor en legden onze etenswaar op tafel: broodjes, kaas en pruimen. Onze Portugese burens vonden het maar een karige aanblik, want binnen een paar minuten schoven zij ons de fles zelfgemaakte wijn toe, met broodjes en een bord vol vleeswaren. Dit kon zelfs een vegetariër niet weigeren, dat zou een belediging zijn geweest. En eerlijk gezegd: ik had lang geen vlees gegeten, maar hier heb ik van gesmuld. Wat een gastvrijheid!

Inspirerende ervaring

De laatste week van ons verblijf in Portugal brachten we vele dagen in Lissabon door. Hier is de horeca één bloeiende, levendige sector, helemaal verweven met het dagelijkse leven. Al is het maar voor het drinken van een bica op weg naar je werk.

Opvallend is, dat je in een grote stad als Lissabon nauwelijks 'fast food' restaurants aantreft. Is de Portugese economie voor McDonald's niet aantrekkelijk genoeg? Het land heeft veel in te halen op de ander EG-landen. Waar zal de grens liggen van de veranderingen die ongetwijfeld zullen komen?

De fast food in Lissabon beperkt zich tot de *pastelaria's* en de restaurantjes, waar je terecht kunt voor koekjes of pasteitjes, een kop *caldo verde* en je warme lunch of avondmaaltijd. Misschien past 'fast food' niet bij de Portugese mentaliteit. Anno 1991 is eten in Portugal nog steeds een hele inspirerende ervaring. De kleurige markthallen, de vele restaurants en café's, mensen die urenlang met elkaar rond de tafel zitten. Het ademt een sociale sfeer uit. Eten in Portugal is iets waar de mensen volop tijd en zorg aan besteden.

Volgens de VoVo blijkt dat het VoVo de voeding toch minder vrij laat, dan je met het model alleen zou denken. Er staan tien 'spelregels' voor een goede voeding genoemd. We kennen ze allemaal: wees matig met vet, wees zuinig met zout. Hier verschijnt toch weer de belerende toon en het gegoochel met getallen en hoeveelheden van wat je dagelijks nodig hebt.

Toch blijkt uit het nieuwe model en de brochures dat het VoVo haar kijk op voeding aan het verbreden is. Zo luidt spelregel negen: houd rekening met de aanwezigheid van schadelijke stoffen (nitraat en vervuiling in zoetwater vis). Spelregel tien vermeldt: lees wat er op de verpakking staat.

Het wordt niet met veel nadruk genoemd, maar het wijst toch in de richting van een voeding die meer is dan alleen de voedingsstoffen. Een voeding waarbij men een link legt naar het milieu en kritisch naar toevoegingen kijkt.

Milieuvriendelijk bouwen kan op vijf manieren

Stromingen hebben eigen invalshoek

In de bouwwereld groeit stukje bij beetje het besef dat er veel te verbeteren valt ten gunste van het milieu. De term milieuvriendelijk bouwen valt vaker. Milieuvriendelijk bouwen is echter niet een term die onder één noemer te vangen valt. Zo heb je ekologisch, duurzaam en biologisch bouwen. En met die drie ben je er niet.

Ralph Reijnders Maya Vogelsang

Weinig mensen realiseren zich dat bouwen per definitie een milieu-onvriendelijke activiteit is. Het begint al met de plek waar wordt gebouwd. Bouwwerken nemen ruimte in waar eerder planten en dieren leefden. Dan de materialen: vooral na de Tweede Wereldoorlog werden veel gebouwen opgetrokken van materialen die de natuur vreemd zijn. Tijdens het bouwproces komt veel onafbreekbaar materiaal als zwerfafval in de natuur terecht. Rond iedere bouwput sterft het van rondslingerend plastic, tempex, wegwerpkwasten, verblikken, afvalstukken van bewapening. De bewoningsfase heeft ook milieu-onvriendelijke kanten. En tenslotte: na wellicht de zoveelste renovatie of verbouwing komt de sloopfase. Weer wordt het milieu zwaar belast. Veel materialen, zoals

asbest en pvc zijn niet geschikt voor hergebruik, en zijn alleen op zeer milieu-onvriendelijke en dure wijze te vernietigen.

Woningnood

Maar bouwen was een noodzaak, zeker na de Tweede Wereldoorlog. In tijden van woningnood zijn er in razend tempo talloze huizen uit de grond gestampt. Er werden in die tijd allehande materialen op de markt gebracht, waarmee je snel en doeltreffend kon bouwen. De petrochemische industrie deed zijn intrede in de woningbouw. Chemisch samengestelde materialen als tempex, purschuim, verven, lakken, lijmen en plastics verdrongen de gangbare produkten als lijnolieverf, stro, hout en leem. Ze droogden sneller of waren makkelijker te verwerken. Beton werd razend populair: snel te ver-

■ Een voorbeeld van milieuvriendelijk bouwen

werken, makkelijk te prefabriceren en zeer doelmatig voor seriebouw. Van de kritische blik die we nu op de 'alternatieve' materialen loslaten, was toen geen sprake. Er werd nauwelijks gekeken naar de milieu- en gezondheidsaspecten van deze nieuwe materialen.

Daar komt nu stukje bij beetje verandering in. De milieuvriendelijkheid van materialen wordt belangrijker. Natuurlijke materialen als klei, leem, lijnolieverf, hout, vlas en kurk bewijzen al jaar en dag hun duurzaamheid en kwaliteit. Ze worden nu als 'alternatief' aangemerkt, maar die term is nauwelijks van toepassing.

Onderzoek

De moderne ontwikkelingen zijn niet weg te denken. Er wordt wel steeds meer nagedacht over het gebruik van moderne materialen, samen met natuurlijke materialen. Er wordt onderzoek gedaan naar de kwaliteit van materialen en de gevolgen die deze kunnen hebben op ons welzijn en het milieu. Door bouwmaterialen en hun effecten en emissies met elkaar te vergelijken zijn we steeds meer in staat om materialen te gebruiken die zo min mogelijk schadelijke effecten hebben op het milieu en de gezondheid.

Onder de kop milieuvriendelijk bouwen vallen vijf stromingen. Iedere stroming legt zijn eigen accent.

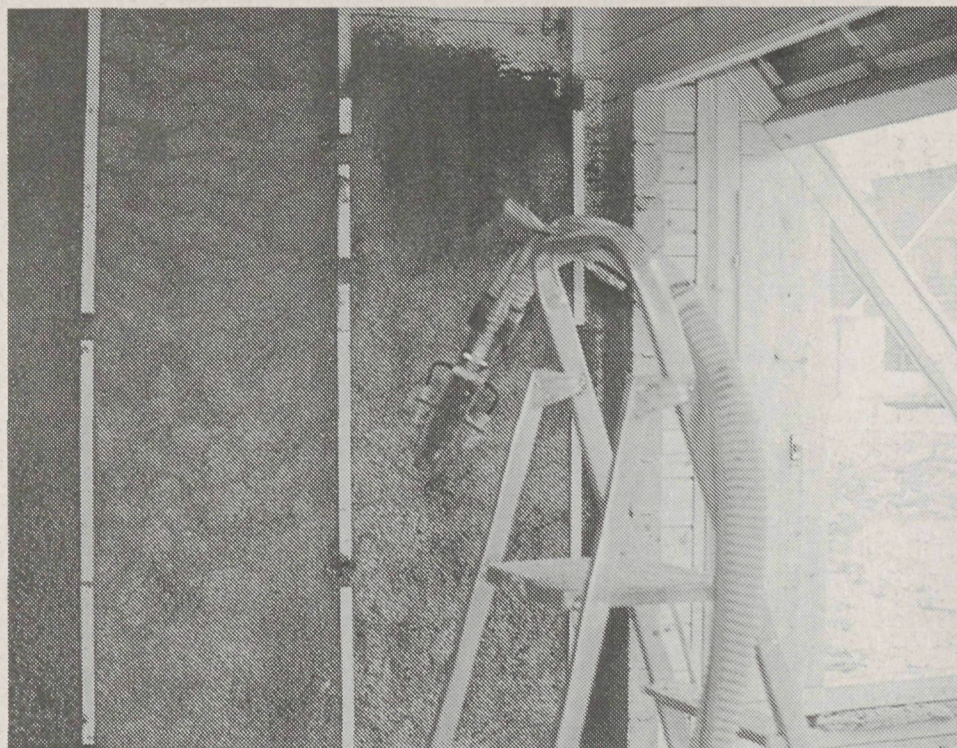
■ Ekologisch bouwen bekijkt het materiaalgebruik en gaat daarbij uit van de kringloopgedachte.

■ Biologisch bouwen neemt de gezondheid van de mens en de invloed van de woning op die gezondheid als uitgangspunt.

■ Organisch bouwen is een bouwwijze die het accent legt op de vormgeving. Hierbij dient de natuur als voorbeeld: past het gebouw in zijn omgeving en sluit de vorm aan bij de oorspronkelijke (natuurlijke) behoefte van de mens. Hoekige ruimtes worden voorkomen, er wordt veel kleur gebruikt.

■ Duurzaam bouwen is een andere term waar je de laatste tijd veel van hoort. Bouwen met kwalitatief goede materialen, goed onderhoud toepassen. Dit komt ten goede aan de duurzaamheid van het gebouwde. Je hebt over langere tijd uitgestreken minder grondstof nodig.

■ Als laatste noemen we hier 'flexibel bouwen': bouwsystemen die eenvoudig aan te passen zijn aan veranderende woonbehoeftes. Loopt het leerlingenaantal te-

rug, dan kan een schoolgebouw eenvoudig omgetoverd worden tot woonhuis.

Ekologisch

De ekologisch bouwer zal alle materialen die gebruikt worden kritisch onder de loep nemen. Het toverwoord is energie. Is er veel energie nodig voor de winning, transport en verwerking tot een eindproduct? Is het opnieuw te gebruiken? Kunnen we het recycleren? Moeten we het vernietigen of opslaan en welke gevolgen heeft dat voor het milieu? Is het een eindige of oneindige grondstof?

De aardolievoorraden raken op. Deze grondstof is eindig. Hout daarentegen kan aangeplant worden. Aangezien we meer hout gebruiken dan we aanplanten, worden belangrijke ecosystemen aangetast. De problemen rond de tropische regenwouden en de Boreaalwouden (de noordelijke wouden) zijn hier schrijnende voorbeelden van. Middels een goed bosbeheer moet het mogelijk zijn om tot het einde der dagen voldoende houtvoorraad te creëren. Uit ekologischer overwegingen moet er een halt toegeroepen worden aan het ongelimiteerde gebruik van hout.

Vervanging

Het uitgangspunt van duurzaam bouwen is anders dan dat van ekologisch bouwen. Het belangrijkste is om te zorgen voor kwaliteit: gebruik degelijke materialen. Het komt de duurzaamheid ten goede en op de lange termijn zal de hogere prijs zich terugverdienen. De materialen blijven hun kwaliteit langer behouden, waardoor ze minder snel aan vervanging toe zijn. De tijdsduur waarin een huis afgeschreven wordt zal in het kader van duurzaam bouwen moeten veranderen. Momenteel houden de meeste woningbouwverenigingen er rekening mee dat een huis vijftig jaar staat. Als duurzame materialen worden ge-

■ Het isoleren van een muur met milieuvriendelijk materiaal

bruikt en deze goed worden toegepast, is het mogelijk om huizen te bouwen die zeker honderdvijftig jaar mee kunnen. De bouwsom is weliswaar hoger, maar uitgestreken over honderdvijftig jaar kan de afbetaling, zoals huur en hypotheek stukken lager zijn.

Op de keper beschouwd, is duurzaam bouwen stukken goedkoper. Helemaal als je de milieukosten meerekent.

Biologische bouw

Dan de biologische bouw. In de bouwbiologie streeft men naar het creëren van een gezond binnenmilieu. Dan gaat het om de invloed van de woning op onze gezondheid. Een vochtig huis kan reuma-klachten veroorzaken. Een huis met te droge lucht, zoals een huis met centrale verwarming, verergert astmaklachten.

Dit zijn de bekende voorbeelden. Er zijn echter veel meer factoren die van invloed zijn op de gezondheid die minder bekend hebben. Er zijn materialen die giftige stoffen uitwasemen. De vochtthuishouding in je huis wordt mede bepaald door de materialen waarmee gebouwd is. Stofzuigen heeft tot gevolg dat er microstof de lucht ingeblazen wordt. Allemaal zaken die binnen de biologische bouw gezien worden als negatieve invloeden op het binnenklimaat. De biologische architect is zich bewust van al deze invloeden. Hij of zij zal in het ontwerp trachten al die verschillende factoren samen te voegen. De bedoeling is dat er een integraal geheel ontstaat, dat geen schadelijke invloed heeft op de gezondheid. Je eigen woongedrag speelt uiteraard een belangrijke rol.

Skepsis

Er bestaat veel skepsis over zaken die niet direct waarneembaar zijn. Toch kunnen die zaken waarneembare en meetbare invloeden hebben op onze gezondheid. Uit onderzoek is gebleken dat mensen die in de buurt van hoogspanningskabels wonen, verhoogd risico lopen op klachten als slapeloosheid en stress. Wat verder een rol kan spelen is de plek waar het huis gebouwd is, boven verstoorde aardstralingsvelden of op giftige grond.

Niet iedereen is in dezelfde mate gevoelig voor de invloeden die het binnenklimaat op de gezondheid kan hebben. Ieder mens is uitgerust met een uniek immuunsysteem waardoor niet lichaamseigen stoffen worden verwijderd. Onderzoeken tonen echter aan dat er een duidelijke verband is tussen gezondheid en wonen.

Er valt over milieuvriendelijk bouwen veel meer te vertellen. Het voert te ver om hier een totaal overzicht van te geven. Passieve zonne-energie, grijswater circuit, verwarmingssystemen, isolatiematerialen, bouwstijlen, vegetatie daken, houtverduurzaming en composttoiletten zijn allemaal onderwerpen die in het licht van milieuvriendelijk bouwen meer aandacht verdienen.

Ademen

Wil je als doe-het-zelver aan de gang of sta je op het punt een huis te (laten) bouwen en je wilt rekening houden met het milieu, dan raden wij aan om op tijd te beginnen met het verzamelen van informatie. Oriënteer je goed voordat je stappen onderneemt.

Op dit moment is het voor iedere ondernemer interessant om zich 'milieuvriendelijk' te noemen. Milieuvriendelijk bouwen is niet alleen een kwestie van het vervangen van materialen. Het gebruik van bepaalde materialen heeft gevolgen voor de rest van het ontwerp. Het heeft weinig zin om je huis in het ontwerp een ademend karakter te geven, als je de binnenmuren vervolgens afwerkt met niet-ademende materialen, zoals de meeste verf en behangsoorten. Er zijn architecten die zich verdiept hebben in de ontwikkelingen rond milieuvriendelijk bouwen. De een werkt meer vanuit biologisch oogpunt, de ander zal de nadruk leggen op de ecologie. Het belangrijkste is dat je zelf weet wat je wilt en een architect zoekt die past bij je wensen.

Vragen over milieuvriendelijk bouwen en wonen? Bel op maandag en dinsdag vanaf 10.00 uur De Kleine Aarde, telefoon 04116-84921.

Kompakt bouwen geen zaak van architecten

Bevolking moet zelf leefomgeving bepalen

Wonen, werken, verkeer en recreatie moet zo min mogelijk gescheiden zijn. In de slaapsteden zijn al die functies volkomen gescheiden. Volgens architect Aad Breed uit Heerhugowaard moeten werken, wonen en recreëren volkomen geïntegreerd zijn.

Rijkert Knoppers

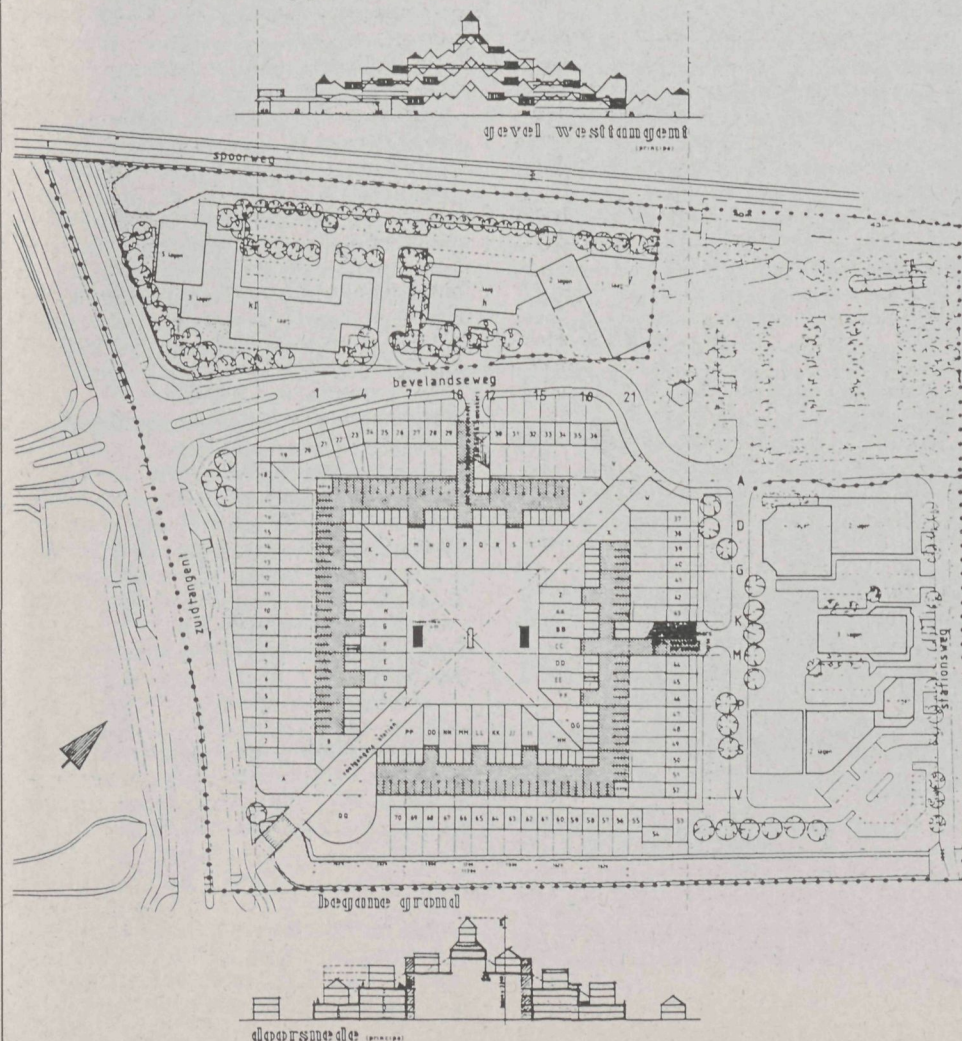
Zijn belangrijke argument is dat geïntegreerd wonen het reizen beperkt. En wat er aan verplaatsingen gebeurt, kan lopend of fietsend. Geen parkeerproblemen, geen stank- en geluidsoverlast! Bovendien komen de mensen elkaar vaak tegen, de afstand tussen mensen onderling wordt hiermee kleiner.

Aad Breed ontwierp vanuit deze filosofie samen met zijn partners Treffers en Wevers een stedenbouwkundig plan van een

wijk met piramidewoningen. Honderden trapsgewijs opgebouwde piramidewoningen zijn gegroepeerd rond een plein, dat wordt omringd door bedrijfjes, kantoren, winkels en openbare voorzieningen. Daaromheen is een ring met woonhuizen.

Het idee van geïntegreerd wonen, kompakt bouwen, of verdichtingsbouw, zoals het ook genoemd wordt, is niet bepaald nieuw. Een kwart eeuw geleden, in 1965,

■ Het ontwerp van Aad Breed

pleitte Murray Bookchin al voor een gedecentraliseerde gemeenschappen, met als belangrijk argument de besparing van energie.

„Het kost enorm veel kolen en olie om een grote stad in stand te houden. (...) Een nieuw type gemeenschap, op maat van de natuur en de middelen van een streek, moet de hedendaagse naar alle kanten uitdijende stedelijke gebieden gaan vervangen”, schreef hij.

In de loop der jaren is het idee van de 'kompakte stad' in verschillende vormen naar voren gebracht. Zo dook het idee in 1983 op in het scenario dat het Centrum voor Energiebesparing presenteerde tijdens de Maatschappelijke Discussie Energiebeleid.

Is dit nu een wenselijk streven, zo'n kompakte stad? Betreft het niet een erg technische benadering van een heel complex probleem? Valt er niet veel meer over te zeggen, dan dat de afstand tussen het wonen en werken geminimaliseerd moet worden?

Stadsplanning

De scheiding tussen wonen, werken, winkelen en andere functies, zoals wij die nu kennen, heeft niet van de ene dag op de andere plaatsgevonden. In het midden van de vorige eeuw waren bijvoorbeeld in de Verenigde Staten de steden klein en kompakt. De dagelijkse tocht van huis naar het werk gebeurde te voet, op het rijkere deel van de bevolking na, dat hiervoor paard en wagen gebruikte.

Volgens David Joseph Morris, auteur van het boek *Self-Reliant Cities*, veranderde dit beeld sterk naarmate er een andere energiebron kwam. Toen hout de belangrijkste energiebron was, waren de steden geïsoleerd, met woon- en werkplaatsen op korte afstand van elkaar.

Door de introductie van kolen kwam de zware industrie tot bloei. Grootschalige, centraal gelegen fabrieken dwongen de arbeiders een langere tijd te reizen, voor zij hun werkplaats bereikten. De introductie van olie leverde onder meer de mogelijkheid tot elektriciteitsopwekking. De elektrische 'straatkar', die haar ontstaan aan de invoer van elektriciteit te danken had, maakte grote afstanden tussen werk- en woonplaats mogelijk.

Parijs

In deze tijd trok het rijkere gedeelte van de bevolking, dat voorheen in het centrum

van de stad was gehuisvest, naar gebieden buiten de stad. Dat gebeurde in de Verenigde Staten, maar evengoed in Europa. In Parijs bijvoorbeeld, waar tijdens de eerste fase van de industrialisatie de bourgeoisie haar woonoorden en villawijken naar een gebied ten westen van het stadscentrum verlegde. Daarmee onttrok deze zich aan de door haar eigen fabrieken veroorzaakte verontreiniging. De arbeiders zaten opgepropt in ellendige wijken vlakbij de fabrieken, vaak ondervoed en geteisterd door besmettelijke ziektes.

Deze ontwikkeling was mede mogelijk gemaakt door de aanleg van snelwegen, de beschikking over goedkope benzine en het bezit van een eigen auto. Tussen 1950 en 1960 daalde als gevolg van deze ontwikkeling in een derde van de Amerikaanse steden het bevolkingsaantal. Een tendens die tot aan de dag van vandaag wordt voortgezet.

Het gevolg is dat onze steden nu ontworpen zijn om het werk van het spelen, de winkels van de woningen en de mensen van elkaar te scheiden.

Niet alleen in sociaal opzicht is deze scheiding niet wenselijk, het milieu is er ook niet mee gediend vanwege een toenemende behoefte aan vervoer. Hoe kijkt men nu in Nederland tegen dit probleem aan?

Vierde nota

Wie de Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening bestudeert, leest hierin een grote bezorgdheid over de sterk groeiende 'automobiliteit' van de bevolking. Om milieubelasting te verminderen ziet de nota echter vooral het verbeteren van de verbindingen tussen woonplaats en werkplaats als oplossing.

„Meer dan tot nu toe zullen woon-werkverplaatsingen tussen de stadsgewesten gaan plaatsvinden. Nieuwe woonlocaties moeten hierop worden afgestemd en zo gekozen worden dat een zo groot mogelijk deel van de woon-werkverplaatsingen tussen stadsgewesten met het openbaar vervoer kan en zal worden gemaakt.”

Het gaat in deze nota dus niet om het minimaliseren van de afstand tussen wonen, werken en andere functies, maar slechts om een betere doorstroombaarheid. Het lijkt of het alleen maar gaat om tijd en het milieu!

De vraag die hierbij rijst, is of de fixatie op energiebesparing een goed uitgangspunt is voor zoiets complex als een goede leefsituatie. Heeft dit uitgangspunt ons niet de ellende van hoge flatgebouwen bezorgd, waar centrale stookinrichtingen de beoogde energiebesparing kon bereiken ten koste van het woongenot?

Woon-werkterrein

En wat er momenteel aan compact bouwen in Nederland gerealiseerd is, mag dan in bepaald opzicht een stap vooruit zijn, het is de vraag of dit de definitieve oplossing is. Zo kwam in oktober 1987 in Den Bosch de laatste woning klaar van het woon-werkterrein MW2 (Mens- en Milieuvriendelijk Wonen en Werken).

Hier staan zelfgebouwde houten skeletwoningen met grasdak, naar een ontwerp van

architect *Renz Pijnenborgh*. Op het woon-werkterf is nu onder meer een winkel met ekologische producten, een architectenbureau, een geitenhouder en een therapeute gevestigd. Hier is kortom een heel klein dorp ontstaan, dat weliswaar niet geheel autonoom funktioneert, maar waar voor verschillende bewoners toch een minimale scheiding tussen de werkplek en de woonplaats en misschien ook de recreatieplaats is ontstaan. Maar zet nu eens een voet buiten het omperkte gebied en je bevindt je in 'the middle of nowhere'. Kijk eens uit een raam van een van de ekologische woningen en het blijkt dat je in het nieuwste uitbreidingsgebied van Den Bosch bevindt. Wie even iets anders wil en de grens van het eigen gebied overschrijdt moet toch weer reizen. Een avondje naar de film, naar een restaurant, naar de bibliotheek, het ziekenhuis of naar het station betekent twintig minuten fietsen door een saai nieuwbouwlanschap.

Kleinschalige stad

Zolang ziekenhuizen steeds groter worden, zolang supermarktketens de kleine kruidenier in de wijk verdrukken, zal een enkele architect met het rekreëren van ekologische eilandjes weinig kunnen veranderen. De 'mobiliteitsbehoefte' zoals dat in ambtenaren taal heet, heeft meer aspecten dan alleen het ritje van woning naar werk. Het betreft de hele inrichting van de samenleving. In dit proces spelen planologen eerder dan architecten een rol, net als dat de stadsplanoloog meer bepaalt of bij een woning zonne-energie kan worden toegepast dan een architect.

In een lezing die de Engelse anarchist *Colin Ward* op uitnodiging van de Nederlandse Bond van Stedebouwkundigen in Delft hield, stelde hij in een pleidooi voor een kleinschalige stad, dat het vooral de bevolking is die de planologen en architecten in een goede richting moet sturen. Zij zijn het per slot die in de voor hen bedachte woningen en omgeving moeten wonen. Volgens deze redenering is het wezenlijker dat bewoners bij wijze van spreken de architect overbodig maken, en zelf hun woonomgeving vormgeven, dan dat een architect het een na het ander kompakte woningbouwproject van zijn of haar tekenafel laat komen.

Literatuur:

Murray Bookchin: Post-Scarcity Anarchism, The Ramparts Press, Berkeley 1971.
David Joseph Morris: Self-reliant cities: energy and the transformation of urban America. San Francisco: Sierra Club Books, 1982.

Tjebbe van Tijen: De organisatie van de algemene afzondering, TA/BK nr. 16/17, augustus 1972.

Vierde nota over de ruimtelijke ordening: op weg naar 2015. Uitgave: Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, 1988.

Ekologisch bouwen, wonen en werken, Uitg. Landelijk Milieu Overleg, Utrecht 1990.

De As nr. 93: Stad, Straat, Federatie, Postbus 43, 2750 AA Moerkapelle.

Inspirerend boek over groene architectuur

Een jaar of tien geleden verscheen in een Amerikaans blad over alternatieve techniek een artikel, dat in feite één grote lange aanklacht was tegen zonnehuizen. Waarom? Niet omdat de auteur iets had tegen de toepassing van zonne-energie bij woonhuizen als zodanig. Maar hij was fel tegen zonnehuizen omdat ze in de meeste gevallen verschrikkelijk lelijk waren. Of het artikel veel geholpen heeft is moeilijk te zeggen. Wel is het zo dat de rijen olievaten, die in die tijd vaak de woonkamers ontsierden en die dienden om de zonnewarmte vast te houden, nu gelukkig niet meer nodig zijn. Daar zijn betere en fraaiere oplossingen voor gevonden. Feit is echter nog steeds dat zonnehuizen en energiezuinige woningen ook vandaag de dag zelden een schoonheidsprijs verdienen. Tegenover de architecten die in hun streven naar energiebesparing de esthetische kanten verwaarlozen staan de 'mooie woningenbouwers'. Zij kijken enkel naar de vormgeving en hebben een totale minachting voor wat hun ontwerp aan materiaal kost en hoeveel energie straks verspild gaat worden. *Brenda en Robert Vale* zijn bekend van hun - in zes talen vertaalde - boek 'The autonomous house' (1975). Zij evalueren in hun nieuwste, schitterend uitgevoerde boek 'Green Architecture', een flink aantal ontwerpen van woonhuizen en utiliteitsgebouwen, die op een of andere wijze het predikaat 'groen' hebben. Zij maken hierbij onderscheid tussen zes principes: energiebesparing, afstemming op klimaatsinvloeden, minimalisering van het gebruik van nieuw bouw materiaal, respect voor de gebruikers, inpassing in de omgeving en tot slot holisme.

NMB-gebouw uitdagend voorbeeld

De essentie van groene architectuur is niet dat er een korrek antwoord is voor elke situatie, maar dat ontwerpers zich bewust moeten zijn van de factoren die geëvalueerd moeten worden wanneer materialen en componenten worden gespecificeerd. Dit zou menig 'ekologische' architect tot nadenken moeten stemmen. Het is een erg geslaagd boek geworden, juist omdat het zoveel praktische realisaties van 'groene architectuur' toont. Niet dat er op elk van deze afzonderlijke ontwerpen niets aan te merken zou zijn. Maar de verschillende voorbeelden kunnen inspirerend werken om te proberen van een zonnehuis ook iets moois te maken.

Rijkert Knoppers

Brenda and Robert Vale: Green Architecture, design for a sustainable future. Thames and Hudson, London 1991. 192 pagina's, ISBN 0500341176. Prijs f 74,10.

Groen kapitalisme in de jaren negentig

Tips voor een goed bedrijfsmilieubeleid

John Elkington is een van de samenstellers van de Gids voor de Groene Consument, die Loesje en partners voor de Nederlandse markt bewerkte. Ook schreef hij met Tom Burke het boek *Groen Zaken Doen*, een relaas over de 'groene' dimensie van het soort kapitalisme 'dat we moeten hebben, willen we een planeet onderhouden die voor onze kinderen de moeite waard is om te erven.'

Aemilia de Koningh

Elkington is directeur van het Britse organisatie- en adviesbureau SustainAbility, dat bedrijven helpt een milieubeleid op te zetten. Het bureau heeft vele multinationals als klant. Door samenwerking met specialisten op het gebied van produktontwikkeling en nieuwe technologieën kan SustainAbility in de woorden van Elkington een 'unieke Green Consumer Marketing Service' bieden.

Eenzijds laat *Groen Zaken Doen* zien dat milieudeskundigen zich tegenwoordig positiever opstellen tegenover het bedrijfsleven, anderzijds dat laatstgenoemde veel voor het milieu kan betekenen. De auteurs spreken in dit kader van de 'groene dageraad' en 'groene groei' van de jaren negentig.

De geschiedenis van de milieuvervuiling vanaf het stenen tijdperk komt eerst aan de orde. In 1556 schreef *Georg Bauer* in zijn boek *De Re Metallica* al 'dat de gebieden verwoest worden door mijnexploitatie'. Ook zijn hoofdstukken gewijd aan het ontstaan van de partikuliere milieuorganisaties in tal van landen en de maatregelen waartoe bedrijven moesten overgaan.

Milieubeweging en bedrijven

Dan volgt een verhandeling hoe de olie-industrie nadenkt over een bijdrage aan duurzame ontwikkeling. Zo legt een Brits onderzoeksbureau in opdracht pijpleidingen aan, waarbij de natuurlijke omgeving wordt ontzien. Het boek besteedt ook uitgebreid aandacht aan de chemische concerns. Volgens Elkington blijkt dat Bayer, Dow Chemical en anderen hun best doen voor het milieu. Voorts wijst hij erop dat het mede de industrieën zijn die produkten als spaarlampen en waterverf voor de auto-industrie hebben ontwikkeld.

Er moet meer samenwerking tussen milieu en bedrijfsleven zijn, beter dan kwesties uitvechten in de rechtszaal, aldus de teneur van het boekje. Elkington doorspekt dit alles met citaten van belangrijke medewerkers uit bedrijven en hij vermeldt vele nationale en internationale organisaties die een rol spelen, belangrijke bijeenkomsten, rapporten en boeken.

De concerns die de fout in gingen komen aan bod. Anderzijds ging de milieubeweging soms te ver in het bekritisieren van de industrie, vinden de auteurs. Wel signaleren zij een verandering in de verhouding tussen milieubescherming en industrie. De bedrijven doen meer hun best dan de publieke opinie nu beseft, doch de slechte naam houdt hardnekkig stand.

Oppepper

Het laatste hoofdstuk bevat een reeks tips voor het opzetten van een goed bedrijfsmilieubeleid. De bijdrage van Elkington's kollega Tom Burke is een aardig kijkje in een verdere toekomst met groene fondsen en een op koolstof en silicium gebaseerde economie. The Body Shop-keten is natuurlijk een voorbeeld bij uitstek van een groen bedrijf. Zowel met het milieu als met de belangen van de Derde Wereld houdt het bedrijf rekening.

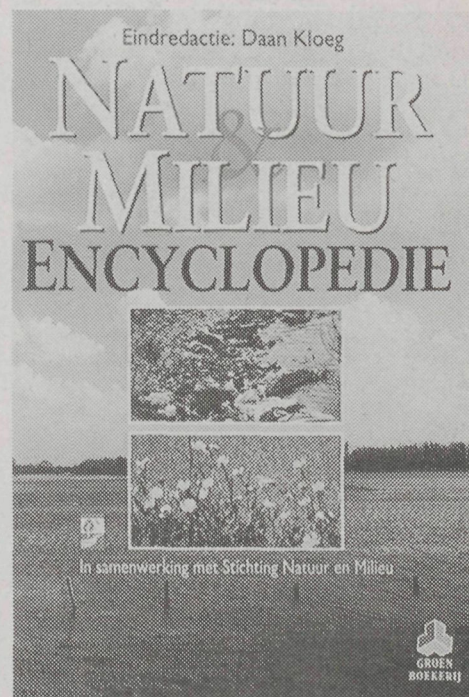
Hoewel het boekje erg op de Britse situatie is gericht, is het leesbaar, leerzaam en een oppepper voor wie werkzaam is in het bedrijfsleven.

John Elkington en Tom Burke: Groen Zaken Doen. Uitgave Muntinga, Amsterdam 1990. ISBN 90-6766-514-2. Prijs f 14,50.

Milieu Encyclopedie helder maar onvolledig

Afgelopen november verscheen bij uitgeverij Zomer en Keuning in samenwerking met de Stichting Natuur en Milieu een nieuwe Natuur en Milieu Encyclopedie.

De omslag meldt: 'Voor mensen die niet alle dagen met milieu bezig zijn, een onmisbaar naslagwerk'. In krap driehonderdveertig pagina's passeren maar liefst 1500 begrippen de revue. De uitleg is helder,

leest prettig en is nogal eens voorzien van haast anekdotische weetjes. Via verwijzingen worden termen met elkaar verbonden. Volledigheid pretendeert het werkje niet, maar hier en daar ontbreken helaas actuele begrippen en afkortingen. Wat is een MEC (milieu educatief centrum), wat zijn oppervlakte actieve stoffen? Afwezig is ook een aantal gangbare termen uit het natuurbeheer en uit het jagersjargon. En waarom eindredacteur Daan Kloeg Greenpeace wel, maar bijvoorbeeld Stichting Lekker Dier niet in de tekst opneemt blijft onduidelijk.

Af en toe zijn storende foutjes binnengeslopen. Zo bezweken er in 1988 in de Waddenzee niet 7.000, maar 18.000 gewone zeehonden. En niet aan hondeziekte, maar aan een nieuw zeehondeziekte virus. In 1984 verscheen bij Oosthoek een grotere milieu-encyclopedie. Daarop is geen vervolg gekomen en in de winkel is dat werk niet meer te vinden. Voor het gezin en voor scholen, bibliotheken en redacties is deze nieuwe uitgave een waardevolle aanvulling op bestaande naslagwerken. De echt goede milieu-encyclopedie moet nog komen...

Natuur & Milieu Encyclopedie. Eindredactie Daan Kloeg. Paperback, f 29,90, ISBN 90 210 0221 3 Zomer & Keuning, Ede, 1991

Regeladvertenties

TE HUUR/VAKANTIE

VOOR-ALPEN Frankrijk tussen Evian en Bernex duizend m hoogte chalet, geïsoleerd en rustig gelegen in wandelgebied. 8 personen vanaf 750 gulden/week. Brieven onder nummer RA 8001 TH.

LA BONA VISTA, ongerept berglandschap in de uitlopers van de Spaanse Pyreneeën in het natuurpark de Garrotxa. Voor: rust, natuur, zon, wandelen, zwemmen, ruime parkeerplaatsen geheel privé, gezellige ontmoetingsruimte in onze eeuwenoude boerderij en vegetarische maaltijden. Ook verhuur ingerichte bungalowtenten. Inlichtingen: I. Brandes, telefoon 01724-9559.

ZUID-FRANKRIJK. Zeer rustige boerderijcamping**. Dichtbij Pyreneeën, Lourdes en Auch. Wandelroutes, kastelen, zwembad etc. In ons winkeltje eigengemaakte en verse produkten. Ook verhuur van appartement, caravan en tenten. Buiten seizoen 25 procent korting. Nederlandse leiding. Inlichtingen: 02521-10364 (na 19.00 uur) of 09-33 62667210.

Afgelegen huisje te huur bij biologische boerderij in Z.W.-FRANKRIJK. Wij spreken engels en frans. Voor meer informatie: Eddie en Chrissie Wagstaff Bancourel, St. Chels, 46160 Cajarc, LOT, France. Tel. 09-33.65.40.73.41.

Voor rust en prachtige wandelingen in ongerepte natuur. Boek uw vakantie op onze **KLEINE EKOLOGISCHE** camping in Z.W.-Frankrijk. Prachtig gelegen aan riviertje, ideaal voor kinderen. Biologische groente en melkprodukten te koop op onze boerderij. Vraag onze folder: Moulin de Liort, 12440 La Salvetat Peyralès, Frankrijk. Tel. 09-33.65.81.89.67

Wandelen in de **FRANSE JURA**? Bergen, bossen, ongerepte natuur. Comfortabel verblijf op basis van vol pension. Vlakbij groot stuwmeer waar heerlijk gezwommen kan worden. Veel wandelroutes die direct vanuit het huis te maken zijn. f 60,- p.p.p.d. Inl. Telefoon 08892-1721.

BRIANCON (Fr.) Z.-kant hoogalpen chalet, 4-6 pers.; kampeergelegenheid, veel ruimte, tochten onder leiding, vegetarische maaltijd mogelijk. 070/3863925 of 071/173110.

Vakantie op **PENSIONBOERDERIJ** 'Rooks-Huus' in 't Woold (Achterhoek)! Twee ruime appartementen en kamer L + O (veg. Eten mogelijk) er is c.v. Kampeerweitje. Inl. + folder 05430-64491

Ieder seizoen organiseren we **WANDEL-WEEKENDS** in de Achterhoek. Al lopend vertellen we u graag over dit unieke gebied! Inl. + folder 05430-64491.

In liefelijk dal in Noord-Bretagne even buiten dorp vrijstaand **HUIS** of **APPARTEMENT** op boerenhoeve, voor 5/6 personen. Alle seizoenen vanaf f 430,- per week. Telefoon 03465-71272.

Frankrijk **LIMOUSIN**, vrij in de natuur in romantisch bosrijk beekdal, ver van verkeerslawaaï, t.h. Caravan 250,- per week. Tevens beschikbaar enkele kampeerplaatsen. Pinkstervak. juli-22 aug. Herfstvak. Telefoon 05910-29237.

Mooi vakantiehuis (4-6 pers.) te huur in **LIMBURG** (Neer) bij minicamping aan de rand van natuurgebied 't Leudal en Maasplassen. Wandel- en fietsroutes aanwezig. Vraag gratis folder: 04749-4570/1558.

Kamperen op gezellige groene minicamping in **LIMBURG** (Neer) gelegen bij natuurgebied 't Leudal en Maasplassen. Bij uitstek wandel- en fietsgebied. Folder: 04749-4570/1558.

Zoekt u **RUST** en stilte? Dat vindt u in voormalig klooster met sfeervolle tuin (gemeente Cuyk). Mogelijkheid om mee te helpen in en rond het huis. Groepenverblijf aanwezig. Folder op aanvraag. Telefoon: 08850 - 20862.

Op zoek naar een originele **FIETSVAKANTIE**, vervoer per fietsbus of een leuke fietsroute? Binnen- en buitenland. Bel voor meer informatie of beter nog, kom langs op ons nieuwe adres. Fietsvakantiewinkel, Spoorlaan 19, 3445 AE Woerden, 03480-21844 (tegenover het NS-station).

Achterhoek (Winterswijk). **VAKANTIE-BOERDERIJ** 'Erve Hesselink'. Nabij bossen, fietspaden, recreatiemeer. Pensionegelegenheid, Stacaravanverhuur en kleine maar ruime natuurcamping (SVR). Vraag folder aan! Telefoon 05430-62410.

VEGETARISCH pension de Krite, Warns. Gezellig pension, ook voor (familie) feestjes, bijeenkomsten van kleine groepen, e.d. Lekker vegetarisch eten op afspraak. Prachtige omgeving voor uw vakanties in de Zuidwesthoek van Friesland. Telefoon 05149-2052, Ike Onderstal, Buorren 26, 8721 GR Warns.

Ardeche, Zuid-Frankrijk, eenvoudig **BOERENHUIS** in de bergen. Rustieke en bosrijke omgeving. 2-4 personen. f 350,- per week. Telefoon 05665-1492.

Te huur in **DRENTE** tussen Norg en Roden gezellig vrijstaand vakantiehuisje 4/5 personen. Prachtig gelegen in reservaatgebied tussen bossen en weilanden met uitgebreide fiets- en wandelroutes. Huisdieren in overleg welkom. Juni, juli, augustus f 500,- per week, overige maanden f 400,- all in. Informatie 05908-18119.

PYRENEEËN: Bergwandeltochten in mei en juni, ook voor beginners. Vraag programma bij Michiel Kok, Douzastraat 63, 2201 JC Noordwijk-Binnen.

In Dordogne/Lot te huur **CARAVAN** met goed sanitair, rustig gelegen in natuurgebied, fraai uitzicht op vallei, hoogseizoen f 325,- laagseizoen f 200,- per week. Ook langd. Verhuur mgl. Telefoon 023-311090.

Geniet van rust, ruimte, zon en uitzicht in ons **FRANSE** zomerhuis (Charente). f 350,- per week. Inl. 072-116120.

In een oase van rust en zuiverheid verhuren wij in de Sierra de Cazorla te Spanje midden in de bergen van Andalucia op 1150 meter hoogte, 4 compleet ingerichte **WOESTIJNTENTEN** à f 300,- per week. Paardrijlessen gratis. Eigen vervoer noodzakelijk. Bel: 080-238976.

DRENTE: te huur rustig gelegen boerderijtje aan rand natuurgebied. 5 kilometer van Roden. 350,-/450,- (jul.-aug.). Tel. 050-772676.

DORDOGNE: Te huur, caravan 2/3 pers. In de vrije natuur. f 185,- per week. Tentje erbij mag ook. Inl. 09.33.53.07.45.48 na 8 uur 's avonds.

In 't natuurreservaat Sierra de Cazorla-Spanje verhuren wij ons **BERGHUIS** met zwembad, tevens caravan, vouwwagen en bungalowtent gelegen op ons eigen terrein, midden in de natuur. Alles volledig ingericht. Inf. Telefoon 07-3453721280.

Te huur in hartje Drente: vrijstaand 4-6 persoons sfeervol **ZOMERHUIS** bij hobbyboer. Schitterend gelegen aan bosrand. Juli/augustus f 495,- per week. Overige maanden f 375,-. Fietsen gratis. Huisdieren welkom. Telefoon 05918-2580.

T.h.: eenvoudig huisje in **LIMBURGS** landschap 4-6 pers. v.a. f 35,- per nacht. Bijplaatsen max. 3 tenten. T.k.: authentieke woonwagens. Inl.: 040-452868.

Voor entoesiaste (moes)tuinierder(s), klein **BOERDERIJTJE** op 12 are grond, landelijk gelegen tussen Noordlaarderbos en Zuidlaardermeer. Periode tussen 15/7 en 15/8. Nadere info: 05905-93469.

KURSUSSEN

Ekologies evenwicht? Brengt u eerst uw eigen energiebalans eens op orde en kijk hoe de wereld er uit ziet. **REIKI NS**. Vraag de folder. Santofact Nederland, Zinneveltlaan 16, 2082 GS Santpoort-Zuid. Tel. 023-380799.

Maatschappelijke stroomversnelling beu? Sportief geïnteresseerde natuurliefhebbers opgelet! Zomerkursus **SPORTDUIKEN** op Schouwenduiveland. Professionele negendaagse duikkursussen plus activiteitenprogramma. Op minicamping bij Scharendijke. Internationaal erkende brevetering! Padi! Gespecialiseerde vakkennis! Familierecreatiealternatieven aanwezig! Bel 03404-53739 voor uitnodiging voorlichtingsbijeenkomst. (gratis kapucijnnerzuurkoolschotel!).

Vervolg op pagina 56

terreinwerkzaamheden, hekken repareren, graven, timmeren, bomen planten en dergelijke. Het is hard werken en je moet zelfstandig bezig kunnen zijn. **Zin om te helpen?** Schrijf naar F. Otter, Rembrandtlaan 81, 2271 GH Voorburg.

Wij zoeken een handige klusser en iemand voor tuinwerk in de lente, tevens iemand voor huishoudelijke werkzaamheden in de zomer. Het werk is op basis van kost en inwoning in een kleinschalig centrum voor creatieve zomervakanties in de prachtige natuur van de Franse Jura. Telefoon 09-

Vakantie aangeboden op verbouwde boerderij. Periode ongeveer 25 juni tot 25 juli. Alle comfort, vrijgelegen, ongeveer drie hektare weide, boomgaard en bd-moestuin in rivierengebied onder Utrecht (Vijfheerenlanden), tegen verzorging huisdieren en dergelijke. Telefoon: 03472 - 1591.

Hooihulpen gevraagd bij Noors-Nederlands paar in Zuid-Noorwegen. Tijdstip: twee weken binnen 15 juni en 15 juli, afhankelijk van het weer. Werktijd: gemiddeld zes uur per dag. Tegen kost en logies. Yvonne en Ole-Jacob Christensen-Tonnesen, 4730 Vatnestrom, telefoon 09-473090.

Geachte Minister President,

Ik vind het nodig dat de Regering voorrang verleent aan de volgende maatregelen:

(kruis er maximaal drie aan)

- ☐ Schoon vervoer in plaats van autoverkeer.
- ☐ Beperking gebruik tropisch hardhout.
- ☐ Schone energie van bijvoorbeeld zon en wind.
- ☐ Hergebruik en vermindering van afval.
- ☐ Kwijtschelden van schulden van arme landen.
- ☐ Biologische landbouw.
- ☐

Ik zal zelf voortaan:

(vul al uw maatregelen in)

- ☐ Meer fietsen of reizen per trein of bus.
- ☐ Geen tropisch hardhout kopen.
- ☐ Mijn energieverbruik halveren.
- ☐ Minder afval produceren (en het gescheiden aanleveren).
- ☐ Minder vlees eten/vaker biologische producten kopen.
- ☐

Handtekening:

Vult u uw naam in aan de ommezijde?

tijdelijk werken en wonen in Zuid-Nederland (Cevennen)? Nederlandse boerijp: stenen muurtjes restaureren, net stuk bos afrasteren, bramen en dergelijke. Gratis kost en logies. Voor meer informatie: 051992 of 04160-2061.

ervaren wandelaars (m/v) zouden in 1992 een trektocht met mij willen maken naar Bulgarije of Roemenië (wellicht per trein). Mijn streven is het bezochte woeste verlaten gebieden en het maken van een (nog) niet verwesterde kaart. Voorwaarde: goedkoop en sober. Telefoon: (24): 050-347599.

vereenzamend kunstenaarsechtgenoten en andere schilderen en andere kunstbeoefening, tuinarchitectuur en -aanleg (logisch kweken) zoekt contact met andere kunstenaars voor gewone sociale omgang, uitwisseling, wederzijds opdoen van ideeën, eventueel kunstambachten samenwerking. Ook zoeken we naar een leefruimte, landelijk maar dicht bij een stad (eventueel samen met andere kunstenaars). Brieven onder nr. RA 8005.

Wilt u weten hoe het is en Engelstalige 'goed-nieuws' artikelen en berichten over fanatieke en onmogelijke dingen die mensen doen? Winternummers over 'de kunst van het reizen', Traveler's Earth Network, eko- en socioprojekten in Tsjechië, 1992 Europa en Columbia. Schrijf naar: Fransje de Waard, Ruyschstraat 111, 1017 BX Amsterdam, telefoon 020-611113.

Wilt u een paar mensen om ons deze zomer te helpen, op het platteland naar de natuur? Voornamelijk houtzagen en moestuinwerk. Inlichtingen: 051341 svp na 20.00 uur.

Wilt u een huis gevraagd: ons huis, landelijk, op een heide, twaalf kilometer van Groningen, met een eetkamer, kippen en geit. Jullie huis op de heide dicht bij de zee. Dieren zijn geen probleem. Periode: tweede helft van juli. Henk, Petra, Marjolien. Telefoon 05904-2196, na 18.00 uur.

Volg op pagina 52

Geachte Gemeenteraad,

Ik vind het nodig dat de gemeente de volgende meest belangrijke maatregelen treft:

(kruis er maximaal drie aan)

- ☐ Het centrum autovrij.
- ☐ Beperking gebruik van tropisch hardhout.
- ☐ Energiezuinige woningbouw.
- ☐ Volledig gescheiden afvalinzameling.
- ☐ Meer 'groene' internationale samenwerking.
- ☐

Ik zal zelf voortaan:

(vul al uw maatregelen in)

- ☐ Meer fietsen of reizen per trein of bus.
- ☐ Geen tropisch hardhout kopen.
- ☐ Mijn energieverbruik halveren.
- ☐ Minder afval produceren en gescheiden aanleveren (als dat in mijn gemeente kan).
- ☐ Minder vlees eten/ vaker biologische producten kopen.
- ☐

Handtekening:

Vult u uw naam in aan de ommezijde?

In het bijzonder dring ik er op aan dat u de uitstoot van broeikasgassen vóór het jaar 2010 gehalveerd zult hebben.

Regeladvertenties

TE HUUR/VAKANTIE

VOOR-ALPEN Frankrijk tussen Evian en Bernex duizend m hoogte chalet, geïsoleerd en rustig gelegen in wandelgebied. 8 personen vanaf 750 gulden/week. Brieven onder nummer RA 8001 TH.

LA BONA VISTA, ongerept bergland in de uitlopers van de Spaanse Pyreneeën, het natuurpark de Garrotxa. Voor: rust, natuur, zon, wandelen, zwemmen, ruime parkeerplaatsen geheel privé, gezellige ontmoetingsruimte in onze eeuwenoude landerij en vegetarische maaltijden. Ook huur ingerichte bungalowtenten. Inlichtingen: I. Brandes, telefoon 01724-9559.

ZUID-FRANKRIJK. Zeer rustige boerderijcamping**. Dichtbij Pyreneeën, Languedoc en Auch. Wandelroutes, kastelen, zwembad etc. In ons winkeltje eigengemaakte verse produkten. Ook verhuur van appartement, caravan en tenten. Buiten seizoen 25 procent korting. Nederlandse leidster. Inlichtingen: 02521-10364 (na 19.00 uur) 09-33 62667210.

Afgelegen huisje te huur bij biologische boerderij in Z.W.-FRANKRIJK. Wij spreken engels en frans. Voor meer informatie: Eddie en Chrissie Wagstaff Bancoure Chels, 46160 Cajarc, LOT, France. Tel. 09-33.65.40.73.41.

Voor rust en prachtige wandelingen in de ongerepte natuur. Boek uw vakantie op **KLEINE EKOLOGISCHE** camping in Z.W.-Frankrijk. Prachtig gelegen aan de rivier, ideaal voor kinderen. Biologische groenten en melkprodukten te koop op de boerderij. Vraag onze folder: Moulin Liort, 12440 La Salvétat Peyrallès, France. Tel. 09-33.65.81.89.67

Wandelen in de FRANSE JURA? Bergranden, bossen, ongerepte natuur. Comfortabel verblijf op basis van vol pension. Vlakbij groot stuwmeer waar heerlijk gezworven kan worden. Veel wandelroutes die dicht bij het huis te maken zijn. f 60,- p.p.p.d. Incl. Telefoon 08892-1721.

BRIANCON (Fr.) Z.-kant hoogalpen, 4-6 pers.; kampeergelegenheid, veel ruimte, tochten onder leiding, vegetarische maaltijd mogelijk. 070/3863925 of 070/173110.

Vakantie op **PENSIONBOERDERIJ 'Rooks-Huus'** in 't Woold (Achterhoek). Twee ruime appartementen en kamer met O (veg. Eten mogelijk) er is c.v. Kampeervakantie. Incl. + folder 05430-64491

Ieder seizoen organiseren we **WANDER WEEKENDS** in de Achterhoek. Al los vertellen we u graag over dit unieke gebied. Incl. + folder 05430-64491.

In liefelijk dal in Noord-Bretagne even buiten dorp vrijstaand **HUIS** of **APPARTEMENT** op boerenhoeve, voor 5/6 personen. Alle seizoenen vanaf f 430,- per week. Telefoon 03465-71272.

Frankrijk LIMOUSIN, vrij in de natuur in romantisch bosrijk beekdal, ver van verkeerslawaaï, t.h. Caravan 250,- per week. Tevens beschikbaar enkele kampeerplaatsen. Pinkstervak. juli-22 aug. Herfstvak. Telefoon 05910-29237.

Mooi vakantiehuis (4-6 pers.) te huur in

In Dordogne/Lot te huur **CARAVAN** met goed sanitair, rustig gelegen in natuurgebied, fraai uitzicht op vallei, hoogseizoen f 325,- laagseizoen f 200,- per week. Ook langd. Verhuur mgl. Telefoon 023-311090.

Geniet van rust, ruimte, zon en uitzicht in ons **FRANSE** zomerhuis (Charente). f 350,- per week. Incl. 072-116120.

In een oase van rust en zuiverheid verhuren wij in de Sierra de Cazorla te Spanje midden in de bergen van Andalucia op 1150 meter hoogte 4 compleet ingerichte

'Werk samen aan een schone wereld' zorgt voor verzending van uw kaart naar Brazilië. Uw kaart en alle andere kaarten komen in Rio de Janeiro in de levensboom te hangen.

Afzender:

Voor:

Naam :

Postcode :

Woonplaats:

NEDERLAND

258

S.V.P. inzenden vóór 23 mei 1992

Postzegel
f 0,60

de levensboom

p/a: IVA / DES
Zeestraat 84
2518 AD DEN HAAG

Groepen die in uw gemeente meedoen leggen uw kaart voor aan de gemeenteraad.

Afzender:

Voor:

Naam :

Postcode :

Woonplaats:

264

S.V.P. inzenden vóór 23 mei 1992

Postzegel
f 0,60

de levensboom

p/a: IVA / DES
Zeestraat 84
2518 AD DEN HAAG

MENSEN en mogelijkheden

Zoekt u mensen om samen iets te gaan doen? Een woongroep vormen, werken in de tuin of samen op vakantie? Stuur een bericht van maximaal 50 woorden naar 'Mensen en mogelijkheden', De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel. Een gratis service, uitsluitend voor donateurs. Stuur uw bericht voor het Zomernummer vóór 1 mei in!

Wie weet er adressen van biologische **woon-werkgemeenschappen** in Andalusië (Spanje). Karin en Nina 08370-16686.

Anne (35) zoekt **werk**: Fruit-, groente en/of dieren. Ervaring en motivatie aanwezig. Voor informatie: Anne Jensma, St. Monulphusweg 13 c, 6212 BG Maastricht.

Liemers trio -drie dichters- treedt op met **poëzieprogramma's** over de to-taal-iteit van het leven, de mens en de hem omringende natuur en manieren van kijken en zien. Prijs, duur en inhoud in overleg. Inlichtingen: 08360-27471 (Rien), 08367-61707 (Robert) of 08303-14936.

Gevraagd: **energieke vutters** die op willen passen in heerlijk huis bij de Bergsche Maas, gelegen aan viswater. Tijd: augustus 1992. Dieren: hond, poezen, geitjes. Zin? Bel: 04165-1990 of 04165-2682 (antwoord-apparaat). Geen huur!

Bij ons, Arjen (24) en Rinke (27), is een **kamer vrij** gekomen in een flatje in Haren (Groningen). Wij zoeken hiervoor een bewoner (m/v) met dezelfde levenswijze als wij: biologisch en vegetarisch eten en streven naar zo weinig mogelijk verpakking en luxe. Voor meer informatie: 050-347599.

Vrouw, 59 jaar, die houdt van de natuur, dieren en eenvoudig leven, **zoekt vriend** (niet roker). Brieven onder nr. RA 8003 MM.

Mensen gezocht die in Alphen aan de Rijn en Zoetermeer mee willen helpen om één of meer **windmolens** te realiseren voor stroomopwekking. Zowel mensen die actief lid willen worden, als mensen die financieel willen bijdragen zijn van harte welkom. Inlichtingen: Coöperatieve Vereniging Schoonstroom, Postbus 7389, 2701 AJ Zoetermeer, telefoon 01720-37212.

Op een natuurkampeerterrein in de Franse Hoogalpen ben ik in mei en juni bezig met

terreinwerkzaamheden, hekken repareren, graven, timmeren, bomen planten en dergelijke. Het is hard werken en je moet zelfstandig bezig kunnen zijn. **Zin om te helpen?** Schrijf naar F. Otter, Rembrandtlaan 81, 2271 GH Voorburg.

Wij zoeken een handige klusser en iemand voor tuinwerk in de lente, tevens iemand voor huishoudelijke werkzaamheden in de zomer. Het werk is op basis van kost en inwoning in een kleinschalig centrum voor creatieve zomervakanties in de prachtige natuur van de Franse Jura. Telefoon 09-3384355370.

Ontdek de ongerepte natuur en rijke cultuur van **west-Roemenië**. Een goedkope vakantie in de periode mei tot oktober. Verblijf op een eenvoudige camping of in pension op basis logies en ontbijt. Rondreis met Engelstalige Roemeense gids is mogelijk. Voor nadere informatie, bel 04116-78786 tussen 19.00-22.00 uur.

Edelsmit zoekt woonhuis te koop of te huur, waarin ruimte voor **atelier** van 60 tot 80 vierkante meter, liefst landelijk gelegen. Ook een voormalig schoolgebouw, poldergemaal en dergelijke komen in aanmerking. Telefoon 01858-12705.

Jongen zoekt reisgenoot of reisgenote voor fietstocht van Nederland naar Centraal Afrika. Vertrek augustus/september 1992, voor minstens zes maanden. Rinke Hoekstra, De Sitterweg 16, 9751 VJ Haren, 050-347599.

Ik zoek mensen in de omgeving noordoost Friesland die mee willen doen met het regelmatig gezamenlijk bestellen van **biologisch veevoer**, zodat de hoeveelheid groot genoeg is om te laten bezorgen. Alle soorten voer zijn mogelijk. Ineke Witvoet, Engwierum, 05112-651.

Woningruil. Aangeboden van HAT-eenheid (ruime tweekamerwoning met tuin en schuur) in Vogelenzang (gemeente Bloemendaal) nabij bos en duinen. Huur f 339,-. Gevraagd: Iets dergelijks in Amsterdam (geen zuid-oost). Marijke Kooyman, Gravin Jacobahof 27, 2114 DP Vogelenzang, telefoon 020-47397.

De nummers 1 tot en met 80 van 'De Kleine Aarde' bied ik te koop aan (nummer 4 ontbreekt). Prijs: een vlaai per veertig nummers. Tel. 040-862731.

Wij zoeken voor onze te verwachten baby in juni aanstaande alle maten gebruikte **ka-toenen (indisposables) of schapenwollen luiers** (wolwikkels). Telefoon 05665-1492.

Vernieuwend wonen Zutphen. De bewonersvereniging VWZ bereidt een project voor van **mens- en milieuvriendelijk bouwen, wonen en werken** in Zutphen-Leesten. Rond 1994 te realiseren. Vraag bij interesse een prospectus aan door overmaking van f 5,- op giro 1891007 van penningmeester VWZ, Brummen.

Vakantie aangeboden op verbouwde boerderij. Periode ongeveer 25 juni tot 25 juli. Alle comfort, vrijgelegen, ongeveer drie hektare weide, boomgaard en bd-moestuin in rivierengebied onder Utrecht (Vijfheerenlanden), tegen verzorging huisdieren en dergelijke. Telefoon: 03472 - 1591.

Hooihulpen gevraagd bij Noors-Nederlands paar in Zuid-Noorwegen. Tijdstip: twee weken binnen 15 juni en 15 juli, afhankelijk van het weer. Werktijd: gemiddeld zes uur per dag. Tegen kost en logies. Yvonne en Ole-Jacob Christensen-Tonnaer, 4730 Vatnestrom, telefoon 09-474261990.

Wie wil tijdelijk **werken en wonen in Zuid-Frankrijk** (Cevennen)? Nederlandse boer zoekt hulp: stenen muurtjes restaureren, helpen met stuk bos afrasteren, bramen verwijderen en dergelijke. Gratis kost en inwoning. Voor meer informatie 093366251992 of 04160-2061.

Welke ervaren wandelaars (m/v) zouden in het voorjaar een trektocht met mij willen maken in Bulgarije of Roemenië (wellicht met interrail). Mijn streven is het bezoeken van woeste verlaten gebieden en het meemaken van een (nog) niet verwesterde cultuur. Voorwaarde: goedkoop en sober. Bel Arjen (24): 050-347599.

Ouder, vereenzamend kunstenaar-secht-paar (onder andere schilderen en andere kunstbeoefening, tuinarchitectuur en -aanleg, ekologisch kweken) zoekt contact met anderen voor gewone sociale omgang, kennisuitwisseling, wederzijds opdoen van creatieve ideeën, eventueel kunstambachtelijke samenwerking. Ook zoeken we huurwoon- en leefruimte, landelijk maar niet eenzaam gelegen (eventueel samen met anderen). Brieven onder nr. RA 8005 MM.

Pawwow is en Engelstalige **'goed-nieuws-brief'** met berichten en artikelen over fantastische en onmogelijke dingen die mensen doen. Winternummers over 'de kunst van het netwerken', Traveler's Earth Repair Network, eco- en socioprojekten in Tsjechoslowakije, 1992 Europa en Columbus. Info: Fransje de Waard, Ruyschstraat 75, 1091 BX Amsterdam, telefoon 020-6658743.

Wij zoeken een paar mensen om ons deze zomer **mee te helpen**, op het platteland nabij Zuidlaren. Voornamelijk houtzagen en biologisch moestuinwerk. Inlichtingen 05989-1341 svp na 20.00 uur.

Woningruil gevraagd: ons huis, landelijk gelegen, twaalf kilometer van Groningen bij recreatieplas, kippen en geit. Jullie huis liefst in Zeeland dicht bij de zee. Dieren verzorgen geen probleem. Periode: tweede en derde week van juli. Henk, Petra, Marieke Visser. Telefoon 05904-2196, na 18.00 uur.

Vervolg op pagina 52

Milieu thuis

Kleine dingen kunnen een grote bijdrage leveren aan een schoner milieu. Veel lezers weten dat. Op deze pagina tips en suggesties naar aanleiding van reacties van lezers, die een brief of kaartje stuurden naar De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Box-tel.

Bijdragen: Dick Verheul, Laurens Lamers, Helène Kleijburg, Marta Resink

Inktpatroon voor vulpen

Voor vulpennen bestond tot op heden geen milieuvriendelijke manier om de pen opnieuw te vullen met inkt. Lege inktpatronen gaan de prullenbak in en een nieuwe komt ervoor in de plaats. Sinds enige tijd kan het echter anders met de *convertor*, die in grote warenhuizen als V&D en de HEMA vanaf drie-en-een-halve gulden verkrijgbaar is. Hij ziet eruit als een gewone inktpatroon, maar dan twee keer zo lang. De convertor zuigt de inkt uit de inktvoorraad op, waarna je weer wekenlang kunt schrijven. Dus vanaf nu: geen wegwerppatronen meer!

Spuitbussen

'Ozonvriendelijk', staat op een spuitbus voor onderhoud van Tana. Toch trof Konsumenten Kontakt zeven procent trichloorethaan in de spuitbus aan. Konsumenten Kontakt heeft een klacht ingediend bij de Reklame Code Commissie. In lakolie, ledervet en gekleurde schoensmeer zitten weinig tot geen milieuschadelijke stoffen, zo stelde de konsumentenorganisatie vast.

Allerlei

Mevrouw Welman geeft drie besparings-tips. Ze krijgt altijd veel meer grote enveloppen toegestuurd dan ze met hergebruik-etiketten ooit weer verstuurt, schrijft ze. Als je er een paar in je boodschappentas opvouwt, kun je daar je gekochte boeken in laten verpakken, of andere kleine boodschappen die schoon moeten blijven. Een tweede tip. Kleine potloodjes? In portemonnaie of broekzak bewaard, kunnen ze nog veel verder opgehaakt worden. Bovendien heb je zo, samen met een opgevouwen papiertje of envelop, altijd schrijfgerei bij je. Als je ze niet te spits slijpt, breekt de punt niet zo snel bij zo'n kleintje.

En tenslotte. Bij het aansteken van het theelichtje is de lucifer nog lang niet op. Bewaar ze. Aangemaakt in de vlam van het theewater, kun je met dezelfde hoeveelheid lucifers twee keer zo lang toe.

Vieze luiers

'Wegwerpluiers zijn enorm vervuילend. Alleen al in de regio Rijnmond worden per dag 250 duizend luiers weggegooid. Dat is ruim 91 miljoen luiers per jaar', aldus de tekst in een folder van Luierservice Culotte. Culotte heeft een luier ontwikkeld die gemaakt is van katoen met daarin een extra absorberende laag. De luier kan worden gewassen, dus dat is beter voor het milieu dan de wegwerpluier. Culotte haalt een keer in de week de vuile luiers bij u thuis op. Dan ontvangt u een pakket schone.

Culotte luierservice, Postbus 85167, 3009 MD Rotterdam, telefoon 010-4558625.

Pet-fles

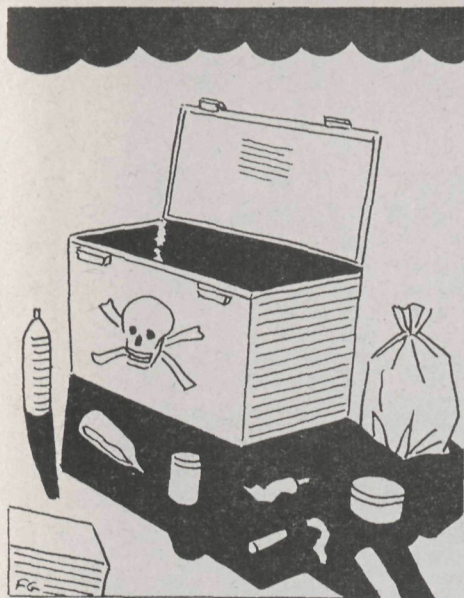
Bronwaterleverancier Spa meldt enthousiast dat de plastic 'PET'-fles goed aanslaat. Zestig procent van de konsumenten blijkt deze te verkiezen boven glas. Gelukkig is het assortiment van Spa ook nog steeds in glas leverbaar. De glazen statiegeldfles blijft immers de milieuvriendelijkste keuze.

Dat op PET-flessen tegenwoordig ook statiegeld zit, is een vooruitgang. Het plastic komt dan niet op de afvalhoop, maar wordt gerecycled. Maar zeg zelf: eigenlijk is het toch onzin om voor elke liter bronwater een splinternieuwe plastic fles te maken.

Beste chemobak nog niet ideaal

De Consumentenbond heeft onlangs onderzoek gedaan naar de kwaliteit van acht chemoboxen. Het resultaat was frappant. Van de geteste boxen bleek er maar één goed, de Curver. Toch is zelfs deze bak niet helemaal zuiver. De Curver is gemaakt van een kunststof waar zware metalen in zitten.

Zeven bakken bevatten chroom. Dat maakt de bak zo opvallend groen. Zolang ze maar gerecycled worden en niet op de afvalhoop terecht komen, is er nog niks aan de hand. Maar de vraag is in hoeverre ze

het milieu belasten als ze in de afvalfase niet verantwoord worden verwerkt. De Curver is redelijk in de omgang. Hij is wat lastig om te openen en de deksel zit los. Anders dan bij andere boxen staat op de Curver hoe deze open moet. Ook kan hij beter tegen vocht. Chemoboxen kunnen overigens niet worden gekocht. De gemeente schaft ze aan en deelt ze uit. Bij de gemeentelijke milieudienst kan men echter erop aandringen voortaan de voorkeur te geven aan de 'minst vieze krat'.

Afwastips

Het is niet ongevoel dat mensen kleine hoeveelheden afwas met grote hoeveelheden water schoonmaken. Beter is het om te wachten tot een berg afwas staat en dan met een teiltje water aan de gang te gaan. Spoel de afwas met koud of lauw water (alleen bij hele vuile afwas), of gebruik hiervoor 'schoon' spoelwater van de groenten. Gebruik bij voorkeur echte zeep voor de afwas. Dat kan zijn: zachte zeep, een scheutje vloeibare zeep of een zeepklopper met daarin een stuk huishoudzeep. Ook soda is een milieuvriendelijk afwasmiddel. Als u een synthetisch afwasmiddel gebruikt, doe dat dan spaarzaam. Week aan-gekoekte pannen voor met warm water met soda. Aluminium pannen echter niet voorweken met soda, om putjes in het aluminium te voorkomen. Tenslotte: spoel de vaat na met schoon water.

Slakken

In kelders en keukenkastjes van vochtige huizen willen wel eens huisslakken wonen - niet te verwarren met huisjesslakken die hun huisje op hun rug dragen. Huisslakken zijn vrijwel altijd naakte slakken. Je ziet ze niet vaak, want het zijn nachtdieren. Hun

aanwezigheid is alleen te merken aan zilveren kruipsporen.

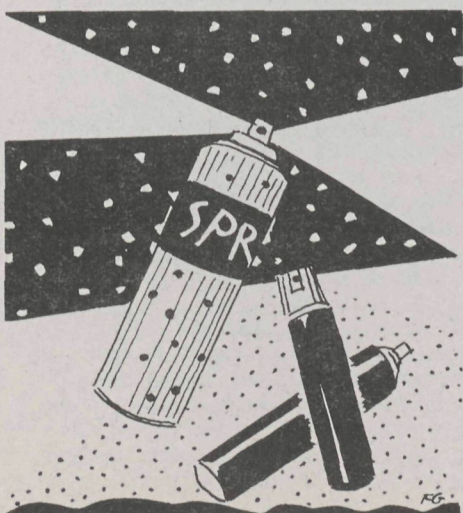
Ze doen geen kwaad, maar hun aanwezigheid betekent wel dat de conditie van het huis niet al te best is: vocht, rottend hout en kieren. Ze leven van schimmels op rottend hout en van algen. Huisslakken kunnen worden voorkomen door bestrijding van het vocht en het dichten van kieren en spleten. De dieren zijn te vangen door 's nachts een schoteltje bier neer te zetten waarin ze verdrinken. Dat hoeft je niet te doen als je niet tegelijkertijd iets aan het vocht in huis doet. De slakken komen dan net zo hard terug als ze zijn verdwenen.

Broedgelegenheid

In de broedtijd, van begin maart tot half juli, hebben vogels extra rust nodig. Bescherm de vogels die broeden tegen katten door een prikkeltak (roos, braam) of desnoods een stuk prikkeldraad in enkele losse slagen om de boom te bevestigen. Een los om de stam staande kippegaasmanchet van ongeveer een meter hoog helpt ook. Niet mooi, wel doeltreffend.

Pur-schuim

Pur-isolatiemateriaal is te koop als platen en als geel schuim in spuitbussen. Hoewel de fabrikant deze spuitbussen 'ozonvriendelijk' noemt, zitten er nog 'zachte' cfk's in. Die zijn iets minder schadelijk dan de 'harde', maar je kunt ze toch beter niet gebruiken. Het enige cfk-vrije pur-schuim is Soudal Duomix, een twee componenten pur-schuim zonder drijfgas. Dit moet wel binnen een half uur worden verwerkt. Er zijn ook enkele Pur-platen zonder cfk's op de markt. Pur is zelf helaas ook een milieuvriendelijk materiaal, omdat bij de productie schadelijke stoffen nodig zijn. U kunt dus beter geen PUR-schuim en Pur-platen gebruiken.

Kinderen en milieu

'Vijftig eenvoudige dingen die kinderen kunnen doen om de wereld te redden', is de ietwat pretentieuze titel van een onlangs verschenen kinderboek. 'Dit leuk uitgevoerde jeugdboek is een rage in de Verenigde Staten en zal ook de milieubewuste jeugd van de Lage Landen aanspreken', aldus de achterflap. Het boek begint met een overzicht van de gevaren die het milieu bedreigen, zoals zure regen, luchtverontreiniging, de vuilnisberg, het gat in de ozonlaag en watervervuiling. Daarna volgen vijftig tips die kinderen kunnen uitvoeren om het milieu te sparen, van het opsporen van waterlekken tot het opvoeden van hun ouders. Er zijn nauwelijks boeken met milieutips voor kinderen en in dat opzicht vult dit boek een leemte. Het boek is beslist een uitnodiging aan kinderen om zelf creatief aan de slag te gaan.

Jammer is alleen dat ons westerse consumptiegedrag, dat haast onvermijdelijk gepaard lijkt te moeten gaan met het produceren van een enorme berg afval, nauwelijks ter discussie staat en dat dit gedrag als uitgangspunt wordt genomen voor allerlei experimentjes en hergebruik-suggesties. Waarom het maken van een vogelkastje van een melkkarton stimuleren of het recyclen van frisdrankblikjes propagieren als er statiegeldverpakkingen zijn? Duidelijk een boek om met een kritisch oog te lezen en te gebruiken.

Marta Resink

'50 eenvoudige dingen voor kinderen...' wordt uitgegeven door Uitgeverij Mingus in Baarn, ISBN 9065641602. De prijs is f 22,50.

Sla beter bewaren

Aangemaakte sla die overblijft is slecht te bewaren. Gekookte restjes gaan de koelkast in voor de volgende dag, de sla moet je helaas weggooien. Tenzij je hem niet aanmaakt en de slasaus of dressing er los bij geeft.

Ik maak die dressing in een potje met deksel. Je kan hem hem dat ook goed schudden voor het gebruik. De dressing doe je pas op je bord over de sla. Wat overblijft van de sla is zeker tot de volgende dag houdbaar, soms zelfs nog langer. De restjes sla kun je ook heel goed op brood doen en meenemen naar school of werk. De dressing in zo'n potje (een oud mosterd-potje of zo) kun je zo ook voor een paar keer tegelijk maken. (HvV)

RAAD GEVERS

Raadgevers geven gratis advies. Wie met een probleem zit, kan kontakt met hen opnemen. Houd er rekening mee dat de raadgevers dit werk in hun vrije tijd doen. Neem dus een paar spelregels in acht.

- Sluit een postzegel voor antwoord bij, als u een schriftelijke reactie verwacht.
- Wilt u een raadgever bezoeken, bel of schrijf dan van te voren. Nieuwe raadgevers zijn welkom!

Groente, fruit en tuin

- **Fruit- en groenteteelt** J. W. J. van de Werken, Steenweg 76, 5301 HN Zaltbommel.
- **Milieuvriendelijk tuinieren** Bezoekerscentrum De Kleine Aarde, Het Klaverblad 1, Boxtel (1 mei tot 1 oktober elke dag geopend van 10.00 tot 16.00 uur).
- De Kemphaan, Kemphaanweg 16, 1358 AB Almere. Telefoon 03240-11423. Fax 03240-10916 (open van 1 april tot 1 oktober van 10.00 tot 16.00 uur).
- **Biologisch tuinieren** Advies over fruitteelt, groenbesteders en gewasbescherming. Rik Dedapper, COVOBIT, Rozendaal 78, B 2440

Geel (België). (Voor liefhebbers, jeugd en beroeps).

- **Verzorging van fruitbomen, speciaal hoogstam** J. Teunissen, Wilhelmijnasingel 137, 6001 GS Weert.
- **Struik- en houtgewassenkompost**. Proefwerv van Comité Jean Pain, Frederik Vandenbrande, Hof ter Winkelen, 25 Holle Eikstraat, B-1840 Londerzeel, België. Telefoon 052-300166. Fax 02-2150021. Eerste zaterdag van elke maand gratis rondleiding.
- **Wilde tuinen** R. Ozinga, Master Fopmawei 22, 9023 AJ Jorwerd.
- **Bodembedekking** Dirk Prins, Asterstraat 3, 3911 WE Rhenen. Telefoon 08376-14282. (Toepassing van inheemse kruidachtige planten in plantsoen, heemtuin en wilde tuin).
- **Paddestoelen** Paddestoelenmuseum, Stichting Onderwijs en Milieu, Kroonstraat 1, 6511 DV Nijmegen.

Energie

- **Biogas installaties** Frits Ogg, Postbus 244, 6500 AE Nijmegen. Telefoon 080-565588.
- **Elektriciteit, akku's, windenergie, besparing** Ing. Hendrik Venema, Kraayenbergstraat 23, 8051 XL Hattum. Telefoon 05206-45643.
- **Besparing en techniek** Jos van Doorn, Balsemijenlaan 26, 5582 AD Waalre. Telefoon 04904-16383.
- **Zon en wind** Organisatie voor Duurzame Energie (ODE), Biltstraat 110, Postbus 750, 3500 AT

Utrecht. Telefoon 030-734422.

- **Installaties op aardgas** K. Ruiten, Postbus 7046, 5980 AA Panningen. (installaties voor koken, warmwater, verwarming en procesgas).

Bouwen en wonen

- **Vereniging voor Integrale Biologische Architectuur (VIBA)**. Veemarktkade 8-B4, 5222 AE Den Bosch. Telefoon 073-216943.
- **De Kleine Aarde**, Ralph Reijnders en Maya Vogelsang. (Maandag en dinsdag bellen). Telefoon 04116-84921.
- **Nederlands Instituut voor Bouwbiologie en Ecologie - Nibe**. Postbus 229, 1400 AE Bussum, telefoon 02159-48233. Van maandag tot en met donderdag van 9.00 tot 10.00 uur gratis telefonisch spreekuur voor korte vragen op het gebied van bouwen, milieu en gezondheid.
- **Timmerwerken** Vof Varne, Postbus 5093, 1380 GB Weesp. (vaarend timmerbedrijf).

Spinnen, weven en verven

- **Nelly Hanssen-Jonkhout**, Etzenraderstraat 33, 6454 AP Jabeek. Telefoon 04492-5177.
- **Mies Bouwmeester**, Herengracht 14, 1441 EW Purmerend. Telefoon 02990-23774. (Lessen)
- **Ineke Visser**, Lekdijk 82, 2865 LE Ammerstol. Telefoon 01825-2913.

Zuivel, wijn en bier

- **Wijn en bier maken** M.H.

Hoose, Zwarteweg 51b, 6596 AE Milsbeek. Telefoon 08851-12021.

- **Wijnerij Riet Beijer**, Koninginnelaan 32, 3762 DE Soest. Telefoon 02155-20979.
- **Geitakaas** G.J. van Diemen, Mr. J.B. Kanweg 99, 9439 TE Witteveen. Telefoon 05935-2415.

Eko-voeding

- **Adviseur natuurvoeding/Konsumentenvereniging** Wil Schulte, Franseweg 102, 3921 DK Elst. Telefoon 08384-1618.
- **Graanmolens** Dirk van Haren Noman, Beukstraat 15, B 3920 Lommel, België. Telefoon 011-544475.

Milieu

- **Milieutelefoon**: 020-6262620. Maandag tot en met vrijdag van 9.00 tot 14.00 uur.

Dieren

- **Green Stock** bv, L.F. Mol, Grote Molenstraat 8, 5271 VW St. Michielsgestel. Telefoon 04194-2465.
- **Bijen** G.P. Van Tilburg, Kampsesteeg 10, 5688 KJ Oirschot. Telefoon 04997-75846.
- **Ekologische (klein-)veehouderij** Henk de Mink, Oudendijk 6, 3291 LN Strijen. Telefoon 01854-3418. (Ook advies over veevoerproductie en graslandonderhoud.)

Mensen en mogelijkheden

Woon- en werkgemeenschap in oprichting wil op een milieuvriendelijke manier in een nog te kopen boerderij met (bd) tuin in zuid-Nederland gaan wonen. We zoeken nog twee mensen (25-35 jaar) die de LWW verder vorm willen geven. Financiële inbreng noodzakelijk. Bel 010-4658602 of 010-4736704.

Is er ergens een woon-leefgemeenschap in Frankrijk, waar actieve vrouw met twee rechterhanden (45) en een aardige zoon (15) terecht kunnen. Nu, straks of later. Trefwoorden: mens en milieuvriendelijk, Krisnamurti, Kundera, harmonieus leven in een natuurlijke omgeving. Brieven onder nummer RA 8004 MM.

Ineke en Berrie, beiden 29, zoeken per half '92 in landelijke omgeving van Ede of Arnhem **woonruimte** met mogelijkheid voor ecologische moestuin. Huur tot ongeveer f 750,- per maand. Van Strijenstraat 22, 2801 TG Gouda. Telefoon 01820-81853 (na 18.00 uur).

Weet iemand een mogelijkheid voor het vervullen van mijn **vervangende dienst** bij een idealistische instelling waarbij het streven naar een mens- en milieuvriendelijke samenleving voorop staat? Graag zo spoedig mogelijk bellen met Arjen: 050-347599.

Wij willen graag **ekologisch, mens- en milieuvriendelijk leven**, wonen en werken in natuurlijke omgeving. Welke, liefst vegetarische, woongroep (of andere woon-

vorm) met kinderen heeft of weet een plek voor vrouw (37), kind (7) en eventueel man (42)? Brieven onder nummer RA 8006 MM.

Wij, Ernie (konijn), Pino en Atie (kippen), Christian en Bernadette (studenten) zoeken een fijne **woonruimte in Deventer**. telefoon 05700-22568.

Wij zoeken **hulp in de lente- en zomermaanden** in de biologische tuin, gelegen in de Ariège/Frankrijk. Voor meer informatie: Nel Zijlstra, Gouiric, 09600 Dun/Frankrijk, telefoon 09-33-61686273.

'**Werk met mijn handen**'. Nu werk ik ruim drie jaar met zwakzinnige kinderen. Vanaf juni zoek ik (vrouw, 29 jr.) ambachtelijk handwerk zoals brood bakken of weven. Ook naar andere mogelijkheden ben ik benieuwd. Wie heeft een tip, idee of voorstel? Ytje Rensink, Steynlaan 63, 3701 EC Zeist.

Wie geeft ons informatie over het **looien van leer** (koeienhuiden)? Anton en Martien Decoz, Herdadinka, Cabeço de Vide, 7460 Fronteira, Portugal.

Vernieuwend wonen Maastricht staat voor sociaal gebruik van een wooncomplex van 79 woningen met gemeenschappelijke binnentuin en parkeerplaats. Beheer, woningtoewijzing en het eigendom ligt bij bewonersvereniging. Er zijn en komen enkele (3-4-5-kamer) woningen vrij. Woonlasten vereisen brutojaarinkomen van minimaal

f 35.000,-. Aanmelding: Sekretariaat VMW, Dopplerdomein 20a, 6229 GN Maastricht. telefoon 043-614730 ('s morgens).

Rob (36) **zoekt vrouw!** Natuur is ons element. Thuis en dagen of maanden voettochten, met kano en tentje. Werk oké (ir. milieutechniek en kleinschalig jams maken), maar buitenleven, liefde en spel gaan voor! Houd van handwerk, zelfvoorziening, historie, zon, eenvoud in plaats van luxe. Ben handig, spaarzaam, vegetarisch, niet-roker, niet-drinker, 1,80 m. 65 kg, goodlooking (jij ook). Postbus 2943, Delft.

Gezocht, mensen die mij willen **helpen bij het lammeren** van schapen, vanaf 11 maart. Voor informatie telefoon 03407-2759 Anton.

Bergpension 'Le Clou' zoekt **gemotiveerde vrijwilligers** tegen kost en inwoning voor verschillende werkzaamheden binnen en buiten (tuin). Schrijven naar: Hennie van Buuren, Le Clou, 15800 Thiezac, Frankrijk.

Netwerk ecologische landelijke kernen. Wie heeft interesse in vereniging of stichting die vrijkomende biologische boerderijtjes of landelijke woongelegenheden koopt en verhuurt aan leden of begunstigers? Verhuizen wordt makkelijker. Rompslomp en verliezen door eigendomsoverdracht worden voorkomen. De volgende vergadering is op 28 maart. Inlichtingen Willy Pelgrim, Ooststrandpark 113, 8212 AV Lelystad, telefoon 03200-42814.

Een bont agrarisch landschap

Natuur- en landschapsbeheer door de boer

Landschapsbeheer was vroeger een onderdeel van het werk van een boer. Tegenwoordig bijna niet. Waarom zou je als boer een houtwal onderhouden, als je het hout toch niet nodig hebt voor de brandstofvoorziening? Sjaak Hoogendoorn, boer op een klein melkveehouderijbedrijf, draagt wel bij aan landschapsbeheer.

Petra Souwerbren

We fietsen door de Lopikerwaard naar het Zuidhollandse Waarder. Knotwilgen sieren het landweggetje. Aan weerszijden sloten, die deel uitmaken van het vele water dat dit veengebied herbergt. Smalle kavels grasland strekken kilometers het open landschap in. Straks zullen vogels hier nestelen en planten de groei hervatten. We zijn op weg naar het bedrijf van *Sjaak Hoogendoorn*. Hij is boer op een gangbaar, vrij klein melkveehouderijbedrijf. Het bedrijf telt vijftientig melkkoeien en hun jongvee. In de zomer verwerkt Hoogendoorn melk tot kaas. Daarnaast houdt hij tachtig scharrelvarkens. De oppervlakte wordt intensief benut. Hoogendoorn gebruikt echter weinig stikstofkunstmest, in tegenstelling tot veel bedrijven. Op kleine bedrijven staat grote druk. Maar Hoogendoorn probeert toch zoveel mogelijk aandacht aan de natuur op het bedrijf te schenken.

■ Sjaak Hoogendoorn

„Uit onderzoek en publikaties blijkt dat aantallen plante- en diersoorten afnemen,” vertelt hij. „Al is mijn leven te kort om zelf te zien welke soorten er verdwijnen, ik ben overtuigd van het belang van de diversiteit van alle plante- en diersoorten. Ik vind dat je als boer de mogelijkheden moet benutten die je hebt om bij te dragen aan het beheren van natuurwaarden. Het is geweldig om een kievitsei te zien uitkomen. En de combinatie van een bloeiende slootkant met daarnaast kortge-maaaid grasland vind ik prachtig,” aldus Hoogendoorn.

Geriefbosje

Het veenweidegebied in de Lopikerwaard is als agrarisch gebied altijd open geweest. Veel grasland, met aan het eind van de kavels een houtwal. Een enkel geriefbosje is nog gehandhaafd. Vroeger was een geriefbosje de plek om dood vee met besmettelijke ziekten te begraven. Een sloot erom-

heen isoleerde de plek en moest voorkomen dat het overige vee besmet zou raken. Het was gebruikelijk dat de boer de landschapselementen onderhield. Dat was geen aanleiding tot discussie, want het hout had veel waarde voor de boeren. Het diende als brandstof of als materiaal voor bezemstelen en ander gereedschap. Tegenwoordig is de houtopbrengst niet meer zo interessant en zijn lang niet alle boeren actief in het onderhoud.

Hoogendoorn ervaart landschapsbeheer niet als een last, hij vindt het juist leuk. Naast het onderhoud van houtbosjes en knotwilgen is hij zeer actief in weidevogel- en slootkantenbeheer. Als koeien de wei in gaan, plaatst Hoogendoorn nestbeschermers, zodat de koeien geen nesten vertrapten of besmeuren. „Het weidevogelbeheer voer ik uit samen met vrijwilligers. Zij helpen me de nesten op te zoeken en die met stokken te markeren. Voordat ik ga maaien, controleren we of alle nesten uit zijn. Zo niet, dan maai ik met een grote strook om het nest heen. Het blijkt goed te werken, want de vogels komen terug.” Op het bedrijf van Sjaak Hoogendoorn nestelen vooral scholeksters en Kieviten. De grutto komt wel, maar loopt terug, evenals de tureluur, die laat nestelt en daardoor toch meer onder druk staat van de maaitijd.

Maaieregime

„Als boer moet je oplettendheid aanleren,” zegt Hoogendoorn. „Als je op de trekker zit, kan je veel zien. Vogels schrikken niet zo van een trekker als van een mens, omdat ze de trekker niet als een natuurlijke vijand zien. De mens daarentegen wel. Daarom kun je vogels met een trekker dichterbij naderen en je kunt beter zien waarvandaan de vogel opvliegt. Je moet oog houden voor de plekken in het land waar veel activiteit heerst. Een tureluur verstoppt zijn nest verschrikkelijk goed. We hebben weleens een paar uur gezocht naar een nest.”

In het beheer van de slootkanten zijn bemesting en maaieregime heel belangrijk. Hoogendoorn: „Je moet een strook van anderhalf tot twee meter naast de sloot niet bemesten. Als de oever minder rijk aan voedingsstoffen wordt, krijgen andere plantesoorten een kans. In mei, als ik de eerste snede maai van het grasland, maai ik de slootkanten niet. Die planten moet je tot bloei laten komen. Half juni maai ik de kanten dan juist wel, zodat er weer licht

tussen de planten kan komen en het zaad kan kiemen. Ook krijgen andere soorten daardoor de ruimte."

Op het bedrijf van Sjaak Hoogendoorn neemt het aantal soorten in de slootkant toe. Vroeg in het voorjaar groeit de dotterbloem, die plaatselijk redelijk veel voorkomt. Half tot eind mei komen veel andere soorten zoals zuring, koekoeksbloem, Egels boterbloem, pijptorkruid, moeras vergeet-me-nietje en moerasrolklaver. Ook grassen (zoutgras, reukgras, pijpestrootje) en zegge-soorten doen hun intrede. Die soorten komen in het gebied elders ook wel voor, maar de mate waarin varieert.

Hooiland

De opbrengstderving van het grasland is minimaal. Volgens Hoogendoorn kan een lagere opbrengst geen argument zijn niet meer aandacht aan natuurwaarden van de slootkant te besteden. „Als je opbrengst uit de slootkant moet komen, ben je als boer wel heel raar bezig," zegt hij. Hij vervolgt: „Omdat we wel zeven kilometer slootkanten hebben, geef ik aandacht aan de stukken met waardevolle planten. Het beheer van twintig jaar geleden kun je nu nog zien in de slootoever. Tot op de meter is zichtbaar waar vroeger hooiland was. Daar groeien nu nog de interessantste planten.

Op grasland waar beweid wordt is het moeilijk om andere planten te verkrijgen. De koekoeksbloem zal daar niet snel komen. De koeien vertrappen tijdens het drinken de oever. Elke boer is verplicht de sloten open te houden en jaarlijks de slootkanten te onderhouden. Als de kant vertrappt wordt, moet dat opgeknapt worden. Er komt voedselrijke bagger naar boven, wat funest is voor bijzondere planten. Het slootkantbeheer is juist gebaseerd op verschraling. Dat betekent dat er ook aan de drinkwatervoorziening van de koeien gedacht moet worden, om te voorkomen dat het positieve effect teniet wordt gedaan. „Met beweiding moet je zorgen dat

ze altijd op een bepaalde plek kunnen drinken. Een afrastering heb ik nog niet gebruikt. Dat is een stuk lastiger, omdat je dan drinkwaterpompen moet gebruiken."

Open vegetatie

Het resultaat van de inspanningen wordt geleidelijk aan zichtbaar. Hoogendoorn: „Na twee à drie jaar valt op dat de planten wat lichter van kleur zijn, de vegetatie wordt wat opener. In eerste instantie komen er soorten die een boer liever niet ziet. Zoals witbol, die een dichte viltige zode vormt. Andere soorten krijgen daardoor geen kans meer. Je moet dan alles afmaaien, waardoor de zode opener wordt en de witbol niet uitzaait. Uit natuur-oogpunt is witbol, zeker in grote hoeveelheden, niet interessant."

Angst om ongewenste soorten op het bedrijf te krijgen neemt het animo voor natuurbeheer weg. „Boeren zijn bang voor ridderzuring. Ridderzuring komt echter niet voor in de slootkant. Waterzuring lijkt erop, maar die groeit juist alleen in de sloot en niet op het land. Er bestaat veel verwarring over de verspreiding van nieuwe soorten en de plekken waar ze voorkomen. Zo worden akkerdistel en de mooie Kale Jonker ook vaak verward. Maar met het slootkantbeheer verschaal je de oever. Die soorten zullen het midden op het perceel helemaal niet doen. Feit is dat je dat als boer wel allemaal moet weten," voegt hij daar aan toe.

Veevoeder

Natuur- en milieubeheer en produktie gaan niet per definitie hand in hand. Om milieuvriendelijk te produceren koopt Hoogendoorn zo min mogelijk veevoeder aan. Hij besteedt veel zorg aan de mineralenbalans en beperkt de verliezen naar bodem en lucht zoveel mogelijk. Dat betekent wel dat hij een goede kwaliteit ruwvoer op zijn eigen bedrijf moet winnen. Om een goede kwaliteit te realiseren moet er vroeg worden gemaaid, wat in konflikt is met het weidevogelbeheer. Door de nes-

ten te markeren, probeert Hoogendoorn aan beide tegemoet te komen. Slootkantbeheer levert ook voordelen op: „In mei is het met de eerste snede al druk genoeg. Ik vind het makkelijk dat die kant dan niet hoeft. Bij de tweede snede maak ik hooi van het maaisel van de slootkant. Dat is dan een mooi kruidenrijk extra produkt voor de koeien," aldus Hoogendoorn. En het bespaart veel werk: „Mijn vader ging vroeger zelfs met de zeis de slootkant bijwerken, omdat het er mooi glad uit moest zien. Dat was veel extra werk," licht Hoogendoorn toe. Voor Hoogendoorn hoort landschapsbeheer bij zijn taak als boer. Maar je moet niet overdrijven, vindt hij: „Het gaat niet om het idee 'we moeten terug naar honderd jaar geleden, want toen was het zo mooi'. Een beetje relativeren is op zijn plaats. Het gaat er vooral om te verzorgen wat er nu is. Ik hoef niet zo nodig allerlei geriefbosjes aan te planten."

Vergoeding

De vraag is hoe andere boeren zover komen dat ze meer aandacht aan landschapsbeheer besteden. Hoogendoorn: „Een vergoeding werkt voor veel boeren stimulerend. Dat moedigt de boer aan of geeft de mogelijkheid om het werk uit te besteden. Een eenmalige subsidie op drinkbakken met zonnecel zou de drempel voor boeren verlagen."

„Ik vind het beter een boer te belonen voor de inspanningen die hij doet, dan een vergoeding te geven voor wat je als boer allemaal niet mag. Het mooiste zou een systeem zijn waarin elke boer een vergoeding krijgt voor de inspanningen die hij doet voor natuurbeheer, met een bonus voor extra resultaten die je behaalt." Hij vervolgt: „Eigenlijk moet de konsument meebetalen aan de landbouwproblemen, zowel op milieu- als natuuraspekten. Voor de konsument betekent het niets als hij of zij een of twee cent meer per liter melk betaalt. Wij geven zoveel geld uit aan luxegoederen. Maar die twee cent is voor de boer wel heel belangrijk. Daar kun je veel voor doen op je bedrijf."

„De biologische landbouw realiseert dat via haar keurmerk voor milieuvriendelijke teelt. Maar ik vind het een tekortkoming dat ze zo weinig aan natuur- en landschapsbeheer doen. Volgens mij is dat een kwestie van voorlichting: bedrijven zoeken die wel actief zijn. Als natuur- en milieuvriendelijke landbouw moet je dat ook waarmaken. Bovendien heb je de natuur hard nodig op je bedrijf, zeker in de akker- en tuinbouw."

Nieuwe initiatieven om landschapsbeheer te betrekken in de produktie zijn er wel. In de Lopikerwaard is er een veenweidekeur in ontwikkeling. Het keurmerk zal staan voor natuuraspekten op het bedrijf. Alleen boerenkaas die geproduceerd is op bedrijven met natuur- en landschapsbeheer, en die na proeven goed wordt bevonden, krijgt het keurmerk. De konsument weet waar hij of zij aan toe is. Een produkt dat met zorg voor de omgeving is geproduceerd en een konstante kwaliteit heeft, krijgt het keurmerk.

Het seizoen begint

Dit jaar gratis bloemen!

Het tuinseizoen breekt los en met de goede voorbereidingen valt er veel te oogsten. Probeer eens aardpeer, bataat, meiknollen of pastinaak. En wie een aardappel van eigen grond heeft geproefd, raakt teleurgesteld over de groenteman. Wie zou er trouwens geen gratis bloemen willen?

Alice Bender

Na enige tijd raakt elke grondsoort uitgeput wanneer er iets op geteeld wordt, of dat nu bloemen of groenten zijn. Je zult dus van tijd tot tijd moeten mesten. Voor de meeste gronden is het najaar het meest geschikt voor dergelijke bodemverbetering, maar als je nu pas gelegenheid hebt kun je eind maart, begin april nog net iets bemesten, als je de grond daarna tenminste enige weken met rust laat. Bemest in ieder geval nooit nadat je gezaaid het of als er planten staan. Je krijgt anders groente met mestsmaak en jonge planten kunnen verbranden.

Heeft een bepaalde soort veel stikstof nodig voor de groei, kijk dan of een voorteelt van een bepaalde peulvrucht mogelijk is. Peultjes, tuinbonen en dergelijke groeien op arme grond redelijk goed en vormen zelf stikstofknolletjes. Wanneer je de plant bij de oogst net boven de grond afsnijdt en de aarde luchtig omwerkt, krijg je zo prima stikstofrijke grond. Dat spaart misschien een keer mestkruien.

Paardemest is broeimest die de grond verwarmt. Dat is fijn voor koude gronden (klei) en prima om zandgrond te verbeteren. Paardemest is een goed alternatief als je niet aan echte rotte stalmest kunt komen. Voor gulzige planten, snelle groeiers

met grote vruchten zoals pompoenen, is het heel geschikt.

Echte kompost van een verantwoord opgezette komposthoop is natuurlijk prima, maar voor sommige planten niet voldoende. Een combinatie van verschillende natuurlijke bodemverbeterende stoffen is in het algemeen het beste.

Aardpeer

Een uitstekende vervanger voor aardappels is de aardpeer (topinambour). Het enige nadeel kan zijn, dat aardperen zich spontaan vermeerderen en onder gunstige omstandigheden een ware plaag kunnen gaan vormen. Houd ze dus goed in de gaten. *Helianthus tuberosus* is winterhard en vormt knolletjes die veel op aardappels lijken. De smaak doet echter meer denken aan artisjok.

De teelt van de aardpeer is gemakkelijk, hij smaakt lekker en er is weinig kans op ziektes. Je krijgt veel waar voor je geld. Als ze eenmaal in de tuin staan raak je ze niet gemakkelijk kwijt en aardperen kunnen met hun planten van soms twee tot drie meter heel goed dienen als beschutting tegen de wind. Ze kunnen ook als windscherm rond het terras dienen.

Als je knollen koopt, kies er dan met weinig knobbels uit. Gewoonlijk is een rij voldoende. Plant de knollen in maart zodra de

grond het toelaat, als het niet meer hard vriest en er geen sneeuw ligt. Aardperen zijn dankbaar voor een mulchlaag en een handje bloed-, vis- en beendermeel per meter. Zet aardperen liever niet naast aardappels, dat zou geen van beide ten goede komen.

Meiknolletjes

Meiknolletjes zijn gemakkelijk te telen. Jong geoogst zijn ze ook rauw heel lekker. Van voorjaar tot herfst kun je oogsten en tot in de winter kun je ze bewaren. Zeker proberen dus.

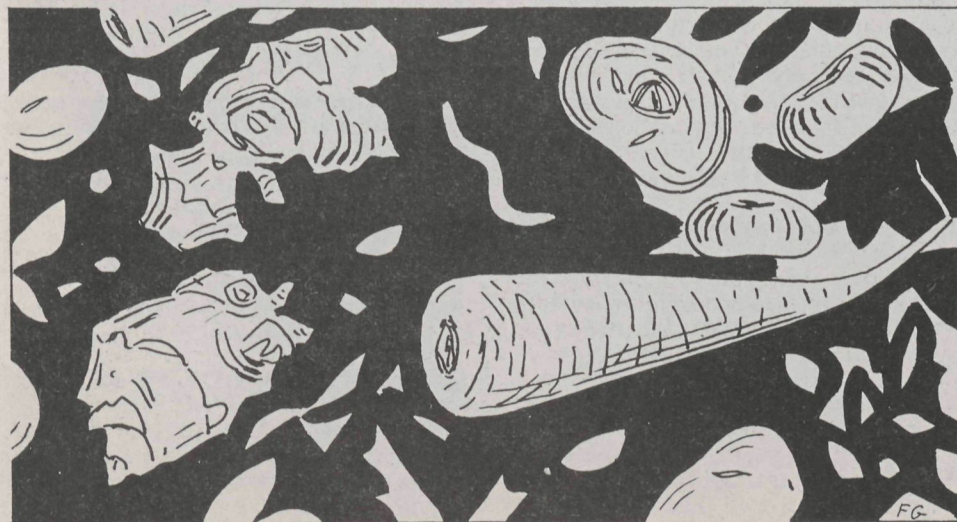
Ze hebben een zuurgraad van ongeveer 6,5 nodig. Voeg dus zonodig kalk toe aan de al goed bemeste grond. In het begin van het voorjaar kun je de planten als je ze in de kas of binnen hebt voorgezaaid onder stolpen uitplanten. Je kunt ook iets later buiten uitzaaien.

Het is belangrijk het knollenbed onkruidvrij te houden en voldoende water te geven. Om de grond niet te snel te laten uitdrogen en warmer te houden kun je tussen de rijen een mulchlaag aanbrengen van goed verteerde kompost of mest. Heel veel planten doen het trouwens beter als ze 'warme voeten' hebben. Er zou veel vaker gemulcht moeten worden. Voor meiknollen geldt bovendien dat de knollen zo veel zachter blijven en niet draderig worden. Laat ze niet te groot worden, maar oogst ze als ze de maat van een kleine tennisbal hebben.

Meiknolletjes kunnen last hebben van aardvlooien en natrot. Let daar dus goed op. Vang de aardvlooien als het te gek wordt. Doe dat door met een plankje dat aan de onderzijde met vet (vaseline) bestreken is, langzaam over de rijen plantjes te bewegen. De aardvlooien springen tegen het plankje op en plakken vast. Natrot voorkom je door te zorgen voor goede drainage en teeltwisseling.

Bataat

Een andere naam voor de bataat is 'zoete aardappel'. Kan alleen in warmere delen van het land of op zeer beschutte plekken gedijen. Heeft hoge voedingswaarde en is erg smakelijk. Bataat of sweet potatoe geeft de voorkeur aan zanderige goed bemeste droge grond. Water geven hoeft bijna nooit. Heb je zware grond, werk daar dan veel organisch materiaal doorheen. Er zijn veel plagen die de sweet potatoe bedreigen: draadworm, aardrups, slakken en bladluizen. Als het je echter

toch lukt wat van deze vruchten te kweken, word je beloond met een heel lekkere maaltijd.

Pastinaak

De pastinaak is heel apart van smaak en vrij gemakkelijk te telen. Zaai pas in april of uiterlijk begin mei als de grond al wat warmer is. Het zaad kiemt langzaam en pastinaak heeft een lange groeitijd nodig. Net als bij knolletjes moet je zorgen dat de grond een lage zuurgraad heeft. Geef dus zonodig wat kalk bij. Maak voor lange wortels een rij flink diepe gaten (veertig centimeter) op zo'n vijftien centimeter van elkaar en vul deze met goede aarde. Per gat zaai je drie zaadjes. Later als de plantjes opkomen dun je uit: laat één stevig, levensvatbaar plantje per plantgat staan. Geef regelmatig water, anders barsten de wortels. Oogst na de eerste vorst en bewaar in kisten gevuld met vochtige turf in een vorstvrije koele schuur of kelder.

Aardappel

Aardappels zijn de groente bij uitstek in Nederland, al is er weinig groen aan. In sommige landen wordt deze knol beschouwd als varkensvoer, maar in de Lage Landen is een maaltijd zonder piepers haast inkompleet.

Wie ze zelf teelt is er snel aan verslaafd, want de smaak van eigen verbouwde aardappels is heerlijk. Bovendien weet je van je eigen aardappels pas zeker dat er geen bestrijdingsmiddelen aan te pas zijn gekomen en al scheelt dat soms in de oogst, liever één lekkere echt gezonde aardappel op je bord, dan een kilo gifklompen.

Vooraf de vroege rassen zijn heel geschikt om in eigen tuin te telen, als je tenminste de ruimte hebt. De vruchtwisseling is heel belangrijk, zet ze dus het volgend jaar op een andere plek. Combinatie met tuinbonen is gunstig voor beide: de tuinbonen blijven bladluisvrij en de aardappels worden niet door de veldmuizen opgegeten. Er zijn zeer veel rassen, te veel om hier allemaal op te noemen. Vraag dus liever aan moestuinders in de buurt, die al langer ervaring hebben, welke rassen het goed doen op jouw grond. Probeer zo vroeg mo-

gelijk in het voorjaar aan virusvrije poot-aardappels te komen. Zet die in kisten op een lichte plek om ze te laten voorkiemen. Zodra ze groene uitlopers hebben gevormd zijn ze klaar om te poten.

Bloemen

Fuchsia's zijn heel goed over te houden. Er bestaan vrijwel winterharde soorten die je bovendien heel gemakkelijk kunt vermeerderen. Wil je een mooie bloemrijke tuin die minder onderhoud vergt, dan kun je denken aan vaste soorten. De bloemen zijn wat kleiner en spichtiger dan van de bekende hybriden. Maar omdat ze zo gemakkelijk te stekken zijn kun je er al gauw een hele haag van aanleggen, die soms twee meter hoog kan worden en dan een mooi kleurrijk effect geeft.

De planten hebben in strenge winters wat bescherming nodig. Leg er bijvoorbeeld wat dennetakken overheen. Stekken doe je in het voorjaar als je de planten kort insnoeit. Ze bloeien op het eenjarige hout. Bewaar wat rechte verhoude stukken van twintig tot dertig centimeter lengte, haal er de zijtakjes af en leg ze horizontaal in de grond, niet te diep. Na enige maanden lopen ze uit en vormen zich nieuwe struikjes. Deze behandeling is trouwens geschikt voor de meeste bloeiende struiken, althans voor heesters die in de zomermaanden bloeien. Vooral bij sommige spirea's is het effect verbluffend. Je haalt er in het vroege voorjaar een flink stuk af en dunt ze meteen uit. Iedereen verklaart je voor gek, omdat je een armzalig borstelig plantje overhoudt, maar na enige maanden word je beloond met een overvloed aan bloemen en staat de struik er mooier bij dan ooit. Let op dat je dit niet doet bij soorten die in het voorjaar bloeien. Je zou dan juist de bloemknoppen wegsnoeien. Later, na de eerste bloei, kun je zulke struiken door wegsnoeien van de uitgebloeide takken voor de twee maal in bloei krijgen.

Zomerbollen en wegwerplanten

Soms een vergeten groep, maar wat zou het leuk zijn om jaar na jaar de overwinterde gladiolen en dahlia's van zolder te halen en uit te planten. Let wel: de bloem-

bollenteelt is niet bepaald milieuvriendelijk. Ik raad aan om - als je bollen en knollen wilt zetten - deze aan te schaffen via ruilhandel met burens, familieleden of vrienden en ze niet te kopen bij een kweker.

Als je gladiolen plant, zet die dan zeer ver bij de bonen uit de beurt. Gladiolen kunnen het bonenvirus overbrengen, daarom zijn ze bij veel volkstuinverenigingen verboden.

Ook bij de andere planten kies je natuurlijk voor soorten waar je langer dan één seizoen plezier van kunt hebben. Het is heel gemakkelijk om elk jaar de kuipen, bakken en borders snel kleurig te maken door bij een tuincentrum een paar bakjes met wegwerplantjes te kopen als primula's, lobelia's, ageratum, margrietjes, meizoentjes, vergeetmenietjes en andere eenjarigen. Veel van deze plantjes zaaien zich echter spontaan uit en zouden met wat meer zorg en oplettendheid jarenlang zelf voor nakomelingen kunnen zorgen.

Je kunt zulke kleine zaailingen herkennen wanneer het tweede bladpaar ontstaat. Dat heeft dezelfde vorm als de bladen van de volwassen plant. Let daar op, want je kunt je hele tuin vol bloemen zetten die geen cent kosten, hooguit een paar pijnlijke knieën! Primula's zijn overigens winterhard en kunnen door spontane uitzaai vermeerderen. Je kunt ze ook scheuren. Zet ze elke paar jaar op een ander plekje, anders bloeien ze minder.

Tot slot: gebruik de schoffel zo weinig mogelijk en zeker nooit in de bloementuin. De echte tuinier ligt op zijn knieën te wieden om zoveel mogelijk planten te sparen. Schoffelen doe je in de moestuin en dan alleen bij droog weer en in kurkdroge grond. Kieper de terraspotten en de bloembakken niet zomaar op de komposthoop, maar wacht eerst af wat er voor verrassingen inzitten. Een mooie bloementuin is goedkoper dan je denkt.

Regeladvertenties

KURSUSSEN

ZOMERKURSUS tekenen/aquarel in 12e eeuwse bergdorp Terre-Rouge (Franse Alpen) 27/6 tot 11/7: f 578,-. Ook per trein bereikbaar. Folder en inl.: 073-139034

DIVERSEN

GRONDONDERZOEK met alternatief bemestingsadvies. Gifrest- en milieuonderzoek. Voor meer informatie CBB Deventer, Postbus 807, 7400 AV Deventer. Telefoon 05700-20500. Vraag een monsternamepakketje aan. Zij die kursussen geven in biologisch tuinieren kunnen gratis een 'Handleiding Bij Het Grondonderzoek' aanvragen.

TUIN

Willem Iven, ECO-ARCHITECT natuurtuinen. Dertig jaar ervaring als ontwerper en natuurbeheerder. Adviezen ter plaatse, NL en Duitsland. 08867 - 4094.

De tuin in de lente

April

Peulvruchten

Regen in april geeft bloemen in mei, zegt een Engels spreekwoord. En april doet wat hij wil. Je kunt dus alle soorten weer verwachten. Zon en nachtvorst, alles is mogelijk.

Warmteminnende groenten kunnen al gezaaid of geplant worden, maar hebben bescherming nodig van glas of kunststof. Heb je plastic (frisdrank) flessen in huis, die je kocht toen je nog niet beter wist? Ze zijn heel goed te gebruiken als mini-broeikasjes: bodem eraf snijden en de fles over de zaden of jonge plant zetten. Laat de dop eraf, anders kan het teveel aan vocht niet weg en rotten je plantjes.

Dit is de juiste maand om tuinbonen en andere peulvruchten te zaaien. Vooral de tuinbonen zou ik zeker niet later 'leggen', vanwege het grote risico op virusaantasting. Week de bonen vierentwintig uur voordat je ze legt in water, dan kiemen ze gemakkelijker. Je kunt ze ook eerst laten kiemen, maar dan moet je met zaaien voorzichtiger zijn. Erwt en dergelijke kunnen nog even wachten. Dat is ook verstandig, aangezien ze gevoelig zijn voor nachtvorst. Zaai ook een meter of wat peultjes. Vooral als je ze heel jong plukt zijn ze heerlijk. Zo jong liggen ze nooit in de winkel. De opbrengst is altijd prima. Wil je gemakkelijke en lekkere groente, denk dan aan snijbiet. Je zaait het op re-

gels, je hoeft niet uit de dunnen en kunt het afsnijden als het hoog genoeg is, ongeveer net zoals spinazie. Je kunt er meermalen van oogsten.

Ook groenlof is heel gemakkelijk en smakelijk. Radijzen kun je al vanaf maart zaaien, eventueel onder glas of plastic. Zaai om de drie, vier weken een beetje, dan heb je steeds voldoende. Ook sla moet je niet allemaal ineens zaaien. Neem wat verschillende soorten en probeer eens de donkerbladige soorten, zoals Lollo Rosso en Eikebladsla.

Mei

IJsheiligen

Het is nu hoog tijd om planten die zichzelf hebben uitgezaaid wat uit te dunnen en er andere plekken in de tuin mee op te fleuren: digitalis, ridderspoor, belladonna (monnikskap), smeerwortel, verbasum, viooltjes, malva's en dergelijke. Let bij het wieden op winterpostelein die zich vermeerderd heeft en op spontaan verspreide kruiden. Verplant ze zonodig.

In de moestuin kun je tomaten, artisjokken of pompoenen zaaien onder een tunneltje van plastic of onder glas. Van een bodemloze kist met een losse glasplaat erop maak je in een handomdraai een tijdelijke platte bak. Zodra de planten geen bescherming meer behoeven, verplaats je de bak.

Leg de glasplaat stevig neer, in verband met gevaar voor huisdieren en kinderen. Bij de frambozen schoffel je de jonge uitlopers voorzichtig weg. Van de fruitbomen knip je de onderste takken weg, bij laagstam en halfstam tot ongeveer zeventig centimeter van de entplaats.

Voor een betere oogst helpt het uitbuigen van de dragende takken. Doe dat niet bij Lombarts Calville. Die groeit anders nauwelijks meer en gaat te veel dragen. Na de IJsheiligen kun je binnen of in de kas voor-gezaaide bloemen gaan afharden en buiten uitplanten.

Juni

Wieden en dunnen

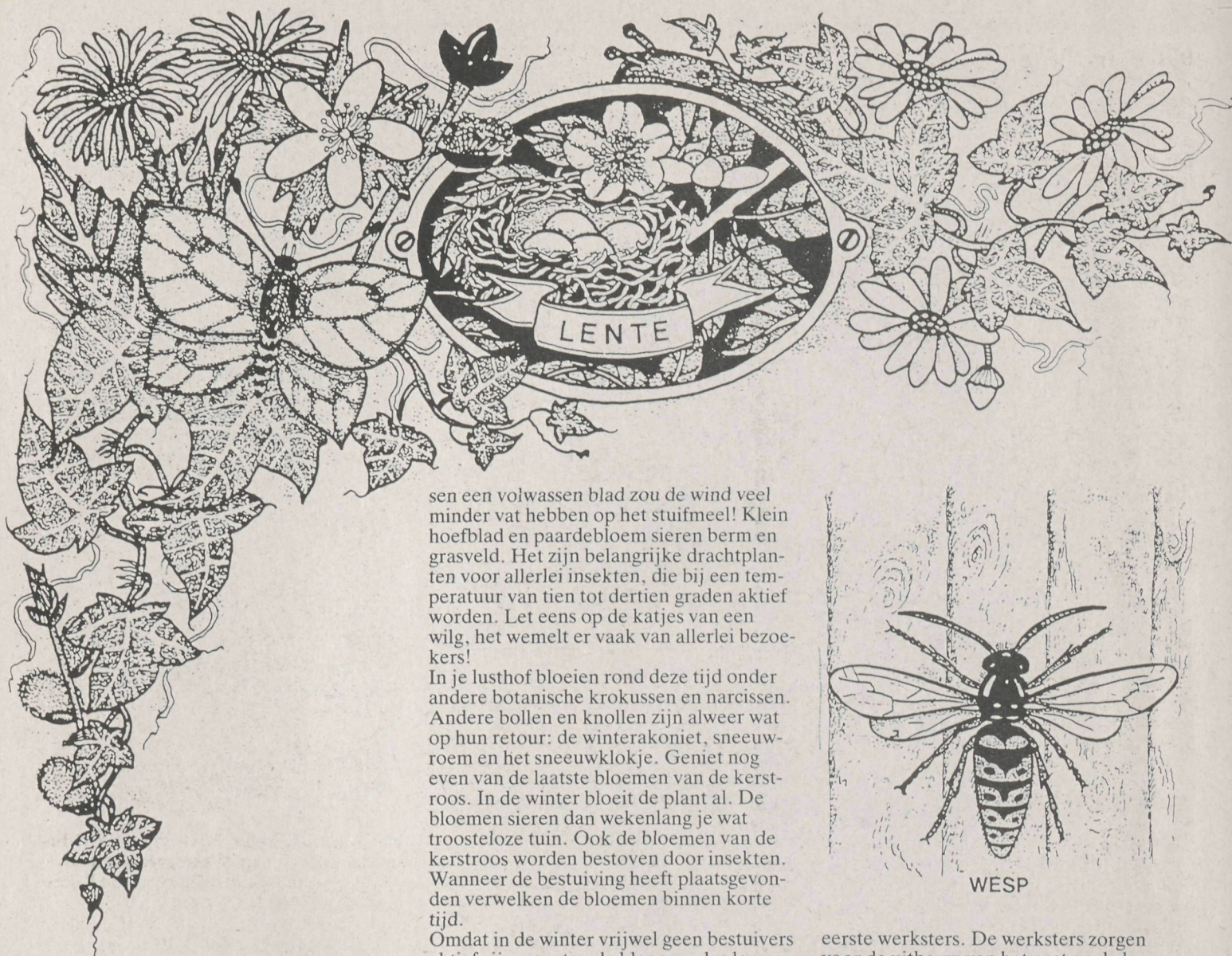
Deze maand is voorlopig de laatste gelegenheid om asperges en rabarber te oogsten, anders put je de planten teveel uit. Nu het warmer wordt, zul je regelmatig op de knieën moeten om te wieden en te dunnen. Overigens moet niet alleen het zaai-goed uitgedund, maar ook fruit. Vruchtbomen werpen zelf wat kleine vruchtjes af om ruimte te maken voor de rest, maar het verdient toch aanbeveling om een handje te helpen.

Je kunt nu beginnen om van enkele aardbeiplanten de uitlopers op te kweken. Laat ze nog even aan de moederplant vastzitten en zet de kleine plantjes in potjes naast het aardbeienbed. Zodra ze goed groeien kun je de 'navelstreng' doorknippen en ze verder opkweken.

Op zware gronden is dit een goede maand om andijvie te zaaien of -als je liever plantjes koopt of ruilt- te planten. Op lichtere gronden is het beter om tot de herfst te wachten in verband met het doorschieten. Waar nodig breng je nu een flinke mulchlaag aan. Zo'n bodembedekker van organisch materiaal scheelt bij het wieden en zorgt ervoor dat wortels niet zo snel uitdrogen. Bij pompoenen en courgettes houd je zo de vruchten mooi.

In de siertuin is het nu zaak om bij de rozen (uitgezonderd de bottelrozen) elke dag de uitgebloeide bloemen tot op een vijfblad af te knippen en af en toe wat bij te mesten. Geef flink water als het warm en droog is, liefst uit de regenton.

Bezig met buiten

Veel mensen halen opgelucht adem als het maart is. De donkere dagen zijn voorbij en de kans op sneeuw en andere winterse zaken wordt steeds kleiner. De lente in de natuur begint eerder dan 21 maart.

De katjes van de windbestuivers zoals populier, els, eik, hazelaar en berk wiegen in de wind. Uit de rijpe katjes wolken grote hoeveelheden stuifmeel. Dat is ook nodig: de kans dat een stuifmeelkorrel op de stamper van een vrouwelijke bloem terecht komt is niet zo groot.

Windbestuivers bloeien voordat het blad volledig uitgegroeid is. Slim bedacht: tus-

sen een volwassen blad zou de wind veel minder vat hebben op het stuifmeel! Klein hoefblad en paardebloem sieren berm en grasveld. Het zijn belangrijke drachtplanten voor allerlei insecten, die bij een temperatuur van tien tot dertien graden actief worden. Let eens op de katjes van een wilg, het wemelt er vaak van allerlei bezoekers!

In je lushof bloeien rond deze tijd onder andere botanische krokussen en narcissen. Andere bollen en knollen zijn alweer wat op hun retour: de winterakoniet, sneeuwroem en het sneeuwkllokje. Geniet nog even van de laatste bloemen van de kerstroos. In de winter bloeit de plant al. De bloemen sieren dan wekenlang je wat troosteloze tuin. Ook de bloemen van de kerstroos worden bestoven door insecten. Wanneer de bestuiving heeft plaatsgevonden verwelken de bloemen binnen korte tijd.

Omdat in de winter vrijwel geen bestuivers actief zijn, moeten de bloemen dus lang bloeien willen ze kans maken om bestoven te worden.

Koningin

Rond deze tijd kun je kijken hoe het met je komposthoop staat. Waarschijnlijk is het grootste deel verteerd en klaar voor gebruik. Tijdens het rommelen in de hoop kom je vaak een wesp tegen. Het dier heeft de winter doorgebracht tussen het half verteerde materiaal. Het gaat om een koningin, die bevruchte eitjes bij zich draagt.

In de lente zoekt die koningin een geschikte plek voor een nieuw nest. De eitjes worden gelegd en na enige tijd verschijnen de

WESP

eerste werksters. De werksters zorgen voor de uitbouw van het nest en de larven. Werksters kun je, knagend aan oude rietstengels, een houten paal of schutting, tegenkomen. Ze zijn van dichtbij te bekijken, omdat ze zich nauwelijks storen aan de omgeving. Het houtschraapsel wordt vermengd met speeksel. Van het papierpapje maken ze cellen en wanden.

Soms kun je in het 'papier' de herkomst nog herkennen! De larven worden gevoed met tienduizenden fijngekauwde insecten. De wesp is een nuttig dier, hoewel niet iedereen het daarmee eens zal zijn! Er komen sociaal levende en solitair levende wespen voor. Sociaal levende wespen vormen in de loop van het jaar een volk, de solitaire wespen niet.

Boompje groot...

'Boompje groot, plantertje dood!' Een gezegde, dat misschien opgaat voor een eik of beuk maar zeker niet voor de wilg en populier. Ook wanneer de vorige eigenaar bomen geplant heeft, kun je nu behoorlijk in de problemen zitten.

Als een boom te groot is, geeft die teveel schaduw voor jezelf en de planten die onder de boom groeien. Ook 'konkurreert' zo'n boom met andere planten, waardoor die te weinig vocht of voedsel krijgen. Om nog maar te zwijgen over last met je burens of een dakgoot vol blad.

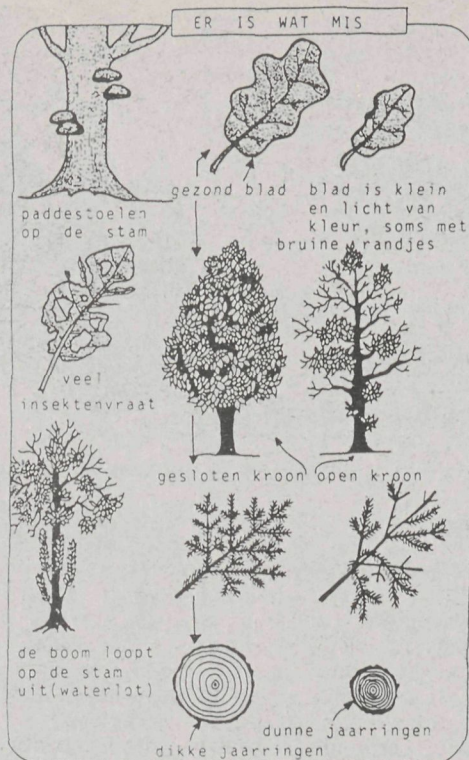
Hak een boom niet zomaar om. Soms is daar toestemming van de gemeente voor nodig! Jouw grote boom kan landschappelijk zeer waardevol zijn.

Probeer de volgende tips, voordat de boom tegen de vlakte gaat. De meeste bomen kunnen geknot of gekandelaberd worden. Bij knotten zaag je de stam op de door jouw gewenste hoogte af. Op die stam zitten, niet zichtbare, slapende knoppen. Door het knotten worden die knoppen 'tot leven gewekt', ze lopen uit en vormen nieuwe takken. Je knotboom kun je eenmaal per één tot vier jaar knotten. Bij kandelaberen wordt vaak de top verwijderd, plus alle grote zijtakken. De kroon wordt daardoor lager en smaller. Ook nu lopen de slapende knoppen uit. Wanneer je jaarlijks de nieuwgevormde takken wegneemt, zal de bloei minder worden of uitblijven, afhankelijk van de soort.

Er is wat mis

De natuur en dus ook onze bomen en bossen hebben het niet gemakkelijk. In de natuur gaat het vooral om verontreiniging van de lucht en de bodem, in dorpen en steden komen daar nog andere problemen bij. Bomen in gesloten verharding, zoals asfalt, hebben onvoldoende vocht en lucht tot hun beschikking. Bomen in de straat staan vaak in een voedselarm zandpakket. Dat is natuurlijk niet bevordelijk voor een goede groei. Door het verkeer, dat vaak vlak langs de boomvoet rijdt, is de ondergrond zo verdicht, dat wortels er niet of nauwelijks in door kunnen dringen. De bomen hebben daardoor minder houvast en waaien sneller om. Een slecht wortelgestel neemt natuurlijk ook minder vocht en voedsel op.

Daar komt bij dat de lucht in drukke straten nog veel sterker verontreinigd is dan de lucht buiten. Ook allerlei werkzaamheden

in en onder de verharding hebben gevolgen voor het wortelgestel: de wortels worden afgehakt of weggestoken. Zeker voor bomen die toch al groeien in moeilijke omstandigheden, kan dat funest zijn. Vaak is er aan de boom te zien, dat er wat mis is.

Zaaien

Als het goed is, heb je het meeste zaaizaad al in huis. Begin nu met de voorbereiding van het zaaibed. Maak de grond los en haal, tot je gaat zaaien, alle onkruidjes weg. Scheelt je heel wat werk in het seizoen!

Losse grond zaait lekker maar wordt ook zeer gewaardeerd door de katten uit de buurt. Menigeen steekt door dat gegrave en gepoep (vies maar wel gratis mest!) in een ordinaire, oud-hollandse woede. Wanneer je zaaibedden niet te groot zijn kun je dit 'probleem' voorkomen.

Sla om de anderhalve meter een stevig paaltje (twintig tot dertig centimeter boven de grond) aan de rand van het bed. Verbind de paaltjes aan de bovenkant met een stevig touw of ijzerdraad. Daar overheen

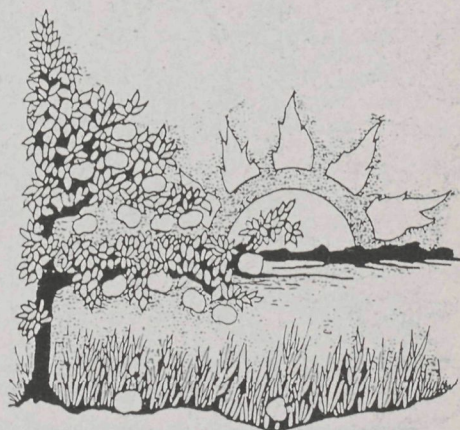
leg je een net. Het net kun je vastzetten met boogjes: je buigt een stuk ijzerdraad in een U-vorm. Bij zaaien en andere werkjes rol je het net even op. Door het net wat van de grond af te houden, groeien planten er niet zo snel doorheen.

Als je planten wat groter zijn, zul je van katten niet veel last meer hebben. Dezelfde constructie kun je ook toepassen bij aardbeien en bessen. In het laatste geval moeten de paaltjes minimaal anderhalve meter boven de grond uitsteken.

Het weer

'Is Maria-boodschap helder en klaar, verwacht dan een vruchtbaar jaar!' 'Maart droog en mei nat, veel hooi en zaad zat!' En, als troost, als het lenteweer het wat af laat weten: 'Maartse buien, die beduiën dat de zomer aan komt kruien!'

Peter Kouwenhoven

Ben je geïnteresseerd in weerspreuken? Bestel dan het infoblad Weerspreuken door f 3,- te storten op giro 571 08 85 van Bellefleur Producties te Lelystad.

Kom naar de Fietsvakantiewinkel in Woerden. Al meer dan 12 jaar de specialist in fietsvakanties in binnen- en buitenland. Onze nieuwe programma's: Fietshotelreizen Nederland, Fietshotelreizen Europa en Fietsbus '92. En natuurlijk de fietsreizen van andere organisaties. Bel voor meer informatie of beter nog, kom langs op ons nieuwe adres.

ELKE FIETSVAKANTIE BEGINT IN WOERDEN 03480-21844

BICENTENNIAL
FIETSVAKANTIEWINKEL

Spoorlaan 19, 3445 AE Woerden (tegenover station)

Luierservice

- stelt gebruikersvriendelijke katoenen luiers en broekjes ter beschikking
- levert daarbij een bewaarcontainer met deodorantdeksel
- draagt zorg voor wekelijkse haal- en bezorgdienst
- garandeert 100 % hygiënische reiniging

MILIEUVRIENDELIJK
MINDER HUIDIRRITATIE
KOSTENBESPAREND

voor informatie:
Culotte Luierservice
Postbus 85167
3009 MD Rotterdam
010-4558625

Luier Express
Postbus 355
8160 AH Epe
05780-12237

Werken en wonen op De Kleine Aarde

De Kleine Aarde heeft in 1992 plaats voor nieuwe mensen die een handje komen helpen. Wie vrijwilligerswerk even serieus neemt als elke andere baan, kan op De Kleine Aarde een leuke, leerzame en interessante tijd doorbrengen.

Werken in de tuin

Wie al enige ervaring heeft, kan in de ecologische produktietuin van De Kleine Aarde nader kennismaken met alle aspecten van ekologisch tuinieren. Vooral landbouw-studenten of degenen die zo'n studie overwegen, kunnen op De Kleine Aarde flink wat praktijkervaring opdoen. Voorwaarde is dat je er niet tegenop ziet flink aan te pakken en vroeg te beginnen.

Bezoekerscentrum

Jaarlijks, vooral in de zomermaanden, brengen vele duizenden mensen een bezoek aan De Kleine Aarde. In het Bezoekerscentrum kunnen zij zeven dagen per week terecht met hun vragen en voor informatie of een consumptie. Ook kunnen ze de tentoonstelling en video bekijken. In het Bezoekerscentrum is tevens een kleine winkel ingericht met boeken, brochures en levensmiddelen. Voor versterking van de bezetting zoekt De Kleine Aarde mensen met kennis en ervaring op het gebied van een milieuvriendelijke leefwijze, die goed met mensen kunnen omgaan en zelfstandig kunnen werken.

Klussen

Op het terrein van De Kleine Aarde valt

altijd veel te doen: schilderklusjes, onderhoud aan gebouwen en tentoonstellings-objekten, reparaties.

Wie technisch inzicht heeft, handig is en zelfstandig kan werken, kan meteen aan de slag.

Ook voor het 'groene' onderhoud (boarders, heggen en paden) zijn er vaak handen te kort: een dankbare klus voor iemand met groene vingers, die graag buiten bezig is.

Wij zoeken mensen, die vanaf april tot eind oktober twee maanden of langer kunnen komen helpen.

Wij bieden:

- een gezellige werkkruis
- nieuwe ervaringen
- begeleiding
- reiskostenvergoeding
- zo nodig overnachting op De Kleine Aarde.

Wie belangstelling heeft voor één van de genoemde taken wordt uitgenodigd om een sollicitatiebrief te schrijven naar De Kleine Aarde, commissie vrijwilligers, Postbus 151, 5280 AD Bodel. Vermeld in de brief wat je kennis of ervaring is, welke werkzaamheden je wilt doen, waarom je op De Kleine Aarde wilt werken en in welke periode je beschikbaar bent.

De commissie selecteert de brieven en nodigt degenen die het meest in aanmerking komen uit voor een nadere kennismaking.

WIJNERIJ

ALLES VOOR HET ZELF MAKEN VAN WIJN
EN HET BROUWEN VAN BIER

Openingstijden:
dinsdag t/m vrijdag van 10.00 tot 18.00 uur
zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur
en verder na telefonische afspraak
(*s maandags gesloten)

Riet Beijer
Koninginnelaan 32
3762 DE SOEST

☎ 02155 - 20979

giro 5462428

Gezocht

wegens
**bont-
fokkerij**

Elk jaar sterven twee miljoen nertsen en vossen voor bont. Nederland is de grootste bontfokker van West-Europa! Bont voor Dieren vecht tegen nutteloos pelsdierenleed.

Steun ons in de strijd. Maak uw bijdrage over op giro 3799. Voor een tientje bent u al donateur!

Bont voor Dieren,
Postbus 589,
8901 BJ Leeuwarden.
Meer info: tel. 058-151628.

GIRO 3799

BONT **VOOR DIEN**

Slecht geheugen?

VERGEET
NOOIT
MEER

namen, gezichten, adressen, data, getallen, afspraken, jubilea enz. Ontdek het geheim van een ijzersterk geheugen en hoe u o.a. vreemde talen in een recordtijd leert!

BON voor GRATIS PROSPECTUS

Naam en adres: **KE**

Sturen zonder postzegel aan

MEMOSCHOOL

Antwoordnr. 1044
6000 VB Weert

UNIEK IN NEDERLAND

Grote collectie Oude- en Antieke
Zwitserse tegelkachels.

- * uitstekend geschikt voor ons zeeklimaat.
- * aangename stralingswarmte
- * een van de meest rendementsvolle kachels
- * keuze uit 150 stuks van de meest eenvoudige tot de mooiste versierde kachel.
- * variërend in gewicht van 75 - 750 kg.

Vraag vrijblijvend folder:

De Stoffelhoeve
Stationsweg 86
5807 AC Oostrum-Venray (LB)
Telefoon 04780-80361/85956

Zaterdags geopend of na telefonische afspraak.

Stop het
stierenvechten!

Steun het Comité
Anti Stierenvechten,
Postbus 757,
3500 AT Utrecht.

Giro 6131211

Na overmaking van uw bijdrage ontvangt u van ons gratis informatie, stickers en een button.

VAKANTIEOORD ZONNETIJ

Lhee 88a, 7991 PK DWINGELOO. Tel. 05219-7208

Uniek natuurterrein gelegen midden in de bossen van Drenthe.
Biedt u rust, ruimte en een prachtige natuur.

Verhuur van gezellige huisjes, rustige kampeerplaatsen en de mogelijkheid te rijden op IISLANDSE PONY'S.
Gespecialiseerd in buitenritten, picknicktochten etc.
Huisdieren toegestaan.
Inlichtingen en uitgebreide folder op aanvraag.

Val Sinestra

Vroeger Kurhaus in het Unterengadin, nu Nederlands pension.
Veel ruimte, rust en wandelmogelijkheden. Ook geschikt voor berg- en wintersport.
Rijke flora. Verrassend lekker (ook veget.) eten, gezellige ongedwongen sfeer.
Voor enkelen, groepen, families.
2-weekse busreis v.a. Arnhem SFr. 610,- p.p., incl. volpension. Voor kinderen korting en speciale weken.
Verdere informatie tel. 03412-61630 of fam. Kruit, Val Sinestra, 7554 Sent, tel. 09/418493105.

MANSO
COGULERAS

Unieke kampeervakantie in de Spaanse Pyreneeën

Op ons landgoed, gelegen in de uitlopers van de Spaanse Pyreneeën (tussen het Meer van Bañolas en Olot), vindt u géén modern hotel of verwarmd zwembad. Wél bieden wij een aantal ingerichte bungalowtenten, buiten gezichtsafstand van overige gasten geplaatst te midden van de bossen en de bergen van het 250 ha grote landgoed Manso Coguleras.

In de ongerepte natuur, bij het stromende water van de eigen beek, omgeven door bloemen, kruiden, vlinders en vogels, kunt u hier helemaal uzelf zijn, zonder taalproblemen. Een eigen zwembad hoog in de bergen en de mogelijkheid om te blijven eten als u dat wilt, maken een verblijf verder tot een unieke belevenis. Voor f 450,- per bungalowtent per week bent u onze gast. Beperkte mogelijkheden eigen tent: f 225,- p.w.

Schrijf voor inlichtingen naar Leonie Visser
Achterstraat 26 a, 3441 EH Woerden
of bel naar telefoon 03480-31745.

TE VOET OP REIS IN EIGEN LAND

De mooiste doorgaande wandelroutes, 3.500 km pad, liggen voor u klaar. Wit-rood gemarkeerd en beschreven in een groot aantal topogidsen.
Vraag de nieuwe overzichtskaart aan: f 3,95 op postgiro 4205157 t.n.v. Stichting LAW te Nieuwegein, o.v.v. 'Overzichtskaart'.

Stichting Lange-Afstand-Wandelpaden

Bergstraat 6 - 3811 NH Amersfoort

GOLDEN TEMPLE

20
Years

Amsterdam's Oldest Vegetarian Restaurant
Come enjoy our international menu and ever popular salad bar!

Utrechtsestraat 126, Amsterdam
Open Daily 17:00-21:00

Tram Line 4 - Prinsengracht Stop
Telephone 020-26 85 60

Facilities for groups of up to 40 people available.

LICHTGEWICHT KAMPEREN

Daar weten wij het fijne van –
daar hebben we alles voor:

Lichtgewicht tenten o.a. uit eigen atelier, slaapzakken, de grootste rugzak-kollektie van Nederland, fototassen, fietstassen, windjacks, ventilerende/Gore Tex/MPC regenkleding- Tenson- Berghaus- North Face, fleecetruien (Patagonia-North Face-Helly Hansen), klimmateriaal, berg/wandelschoenen, kaarten, boeken, wintersportuitrustingen.

Wilt u meer weten, kom dan gauw eens kijken of vraag onze dikke katalogus aan: 070-3883700.

BEVER
ZWERFSPOORT

Den Haag

Bever Boek & kaart

Den Haag 2521 AB Calandplein 4

Rotterdam

Utrecht

Arnhem

2521 AB Calandplein 4

Adm. de Ruyterweg 53

Balijelaan 12

Utrechtsestraat 5

Haarlem

Breda

Apeldoorn

Hilversum

Hoogeveen

Zijweg 63

Wilhelminastraat 22

Brinklaan 45

Havenstraat 16

Weberstraat 7

Kom naar de Fietsvakantiewinkel in Woerden. Al meer dan 12 jaar de specialist in fietsvakanties in binnen- en buitenland. Onze nieuwe programma's: Fietshotelreizen Nederland, Fietshotelreizen Europa en Fietsbus '92. En natuurlijk de fietsreizen van andere organisaties. Bel voor meer informatie of beter nog, kom langs op ons nieuwe adres.

ELKE FIETSVAKANTIE BEGINT IN WOERDEN 03480-21844

BIJZONDER
FIETSVAKANTIEWINKEL

Spoorlaan 19, 3445 AE Woerden (tegenover station)

Luierservice

- stelt gebruikersvriendelijke katoenen luiers en broekjes ter beschikking
- levert daarbij een bewaarcontainer met deodorantdeksel
- draagt zorg voor wekelijkse haal- en bezorgdienst
- garandeert 100 % hygiënische reiniging

MILIEUVRIENDELIJK
MINDER HUIDIRRITATIE
KOSTENBESPAREND

voor informatie:
Culotte Luierservice
Postbus 85167
3009 MD Rotterdam
010-4558625

Luier Express
Postbus 355
8160 AH Epe
05780-12237

Werken en wonen op De Kleine Aarde

De Kleine Aarde heeft in 1992 plaats voor nieuwe mensen die een handje komen helpen. Wie vrijwilligerswerk even serieus neemt als elke andere baan, kan op De Kleine Aarde een leuke, leerzame en interessante tijd doorbrengen.

Werken in de tuin

Wie al enige ervaring heeft, kan in de ecologische produktietuin van De Kleine Aarde nader kennismaken met alle aspecten van ecologisch tuinieren. Vooral landbouw-studenten of degenen die zo'n studie overwegen, kunnen op De Kleine Aarde flink wat praktijkervaring opdoen. Voorwaarde is dat je er niet tegenop ziet flink aan te pakken en vroeg te beginnen.

Bezoekerscentrum

Jaarlijks, vooral in de zomermaanden, brengen vele duizenden mensen een bezoek aan De Kleine Aarde. In het Bezoekerscentrum kunnen zij zeven dagen per week terecht met hun vragen en voor informatie of een konsumptie. Ook kunnen ze de tentoonstelling en video bekijken. In het Bezoekerscentrum is tevens een kleine winkel ingericht met boeken, brochures en levensmiddelen. Voor versterking van de bezetting zoekt De Kleine Aarde mensen met kennis en ervaring op het gebied van een milieuvriendelijke leefwijze, die goed met mensen kunnen omgaan en zelfstandig kunnen werken.

Klussen

Op het terrein van De Kleine Aarde valt

altijd veel te doen: schilderklusjes, onderhoud aan gebouwen en tentoonstellings-objekten, reparaties.

Wie technisch inzicht heeft, handig is en zelfstandig kan werken, kan meteen aan de slag.

Ook voor het 'groene' onderhoud (boorders, heggen en paden) zijn er vaak handen te kort: een dankbare klus voor iemand met groene vingers, die graag buiten bezig is.

Wij zoeken mensen, die vanaf april tot eind oktober twee maanden of langer kunnen komen helpen.

Wij bieden:

- een gezellige werkkruis
- nieuwe ervaringen
- begeleiding
- reiskostenvergoeding
- zo nodig overnachting op De Kleine Aarde.

Wie belangstelling heeft voor één van de genoemde taken wordt uitgenodigd om een sollicitatiebrief te schrijven naar De Kleine Aarde, commissie vrijwilligers, Postbus 151, 5280 AD Boxtel.

Vermeld in de brief wat je kennis of ervaring is, welke werkzaamheden je wilt doen, waarom je op De Kleine Aarde wilt werken en in welke periode je beschikbaar bent.

De commissie selecteert de brieven en nodigt degenen die het meest in aanmerking komen uit voor een nadere kennismaking.

WIJNERIJ

ALLES VOOR HET ZELF MAKEN VAN WIJN
EN HET BROUWEN VAN BIER

Openingstijden:
dinsdag t/m vrijdag van 10.00 tot 18.00 uur
zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur
en verder na telefonische afspraak
(* 's maandags gesloten)

Riet Beijer
Koninginnelaan 32
3762 DE SOEST

☎ 02155 - 20979

giro 5462428

Gezocht

wegens
**bont-
fokkerij**

Elk jaar sterven twee miljoen nerts en vossen voor bont. Nederland is de grootste bontfokker van West-Europa! Bont voor Dieren vecht tegen nutteloos pelsdierenleed.

Steun ons in de strijd. Maak uw bijdrage over op giro 3799. Voor een tientje bent u al donateur!

Bont voor Dieren,
Postbus 589,
8901 BJ Leeuwarden.
Meer info: tel. 058-151628.

GIRO 3799

BONT

Slecht geheugen?

VERGEET
NOOIT
MEER

namen, gezichten, adressen, data, getallen, afspraken, jubilea enz. Ontdek het geheim van een ijzersterk geheugen en hoe u o.a. vreemde talen in een recordtijd leert!

BON voor GRATIS
PROSPECTUS

Naam en adres: **KE**

Sturen zonder postzegel aan

MEMOSCHOOL

Antwoorde nr. 1044
6000 VB Weert

UNIEK IN NEDERLAND Grote collectie Oude- en Antieke Zwitserse tegelkachels.

- * uitstekend geschikt voor ons zeeklimaat.
- * aangename stralingswarmte
- * een van de meest rendementsvolle kachels
- * keuze uit 150 stuks van de meest eenvoudige tot de meest versierde kachel.
- * variërend in gewicht van 75 - 750 kg.

Vraag vrijblijvend folder:

De Stoffelhoeve
Stationsweg 86

5807 AC Oostrum-Venray (LB)
Telefoon 04780-80361/85956

Zaterdags geopend of na telefonische afspraak.

Stop het
stierenvechten!

Steun het Comité
Anti Stierenvechten,
Postbus 757,
3500 AT Utrecht.

Giro 6131211

Na overmaking van uw bijdrage ontvangt u van ons gratis informatie, stickers en een button.

VAKANTIEOORD ZONNETIJ

Lhee 88a, 7991 PK DWINGELOO. Tel. 05219-7208

Uniek natuurterrein gelegen midden in de bossen van Drenthe.
Biedt u rust, ruimte en een prachtige natuur.

Verhuur van gezellige huisjes, rustige kampeerplaatsen en de mogelijkheid te rijden op IJSLANDSE PONY'S.

Gespecialiseerd in buitenritten, picknicktochten etc.

Huisdieren toegestaan.

Inlichtingen en uitgebreide folder op aanvraag.

Val Sinestra

Vroeger Kurhaus in het Unterengadin, nu Nederlands pension.

Veel ruimte, rust en wandelmogelijkheden. Ook geschikt voor berg- en wintersport.

Rijke flora. Verrassend lekker (ook veget.) eten, gezellige ongedwongen sfeer.

Voor enkelingen, groepen, families.

2-weekse busreis v.a. Arnhem SFr. 610,- p.p., incl.

volpension. Voor kinderen korting en speciale weken.

Verdere informatie tel. 03412-61630 of fam. Kruit, Val Sinestra, 7554 Sent, tel. 09/418493105.

MANSO
COGULERAS

Unieke kampeervakantie in de Spaanse Pyreneeën

Op ons landgoed, gelegen in de uitlopers van de Spaanse Pyreneeën (tussen het Meer van Bañolas en Olot), vindt u géén modern hotel of verwarmd zwembad. Wél bieden wij een aantal ingerichte bungalowtenten, buiten gezichtsafstand van overige gasten geplaatst te midden van de bossen en de bergen van het 250 ha grote landgoed Manso Coguleras.

In de ongerepte natuur, bij het stromende water van de eigen beek, omgeven door bloemen, kruiden, vlinders en vogels, kunt u hier helemaal uzelf zijn, zonder taalproblemen. Een eigen zwembad hoog in de bergen en de mogelijkheid om te blijven eten als u dat wilt, maken een verblijf verder tot een unieke belevenis. Voor

f 450,- per bungalowtent per week bent u onze gast.

Bepaalde mogelijkheden eigen tent: f 225,- p.w.

Schrijf voor inlichtingen naar Leonie Visser
Achterstraat 26 a, 3441 EH Woerden
of bel naar telefoon 03480-31745.

TE VOET OP REIS IN EIGEN LAND

De mooiste doorgaande wandelroutes, 3.500 km pad, liggen voor u klaar. Wit-rood gemarkeerd en beschreven in een groot aantal topogidsen. Vraag de nieuwe overzichtskaart aan: f 3,95 op postgiro 4205157 t.n.v. Stichting LAW te Nieuwegein, o.v.v. 'Overzichtskaart'.

Stichting Lange-Afstand-Wandelpaden

Bergstraat 6 - 3811 NH Amersfoort

GOLDEN TEMPLE

20
Years

Amsterdam's Oldest Vegetarian Restaurant

Come enjoy our international menu and ever popular salad bar!

Utrechtsestraat 126, Amsterdam
Open Daily 17:00-21:00

Tram Line 4 - Prinsengracht Stop
Telephone 020-26 85 60

Facilities for groups of up to 40 people available.

LICHTGEWICHT KAMPEREN

Daar weten wij het fijne van –
daar hebben we alles voor:

Lichtgewicht tenten o.a. uit eigen atelier, slaapzakken, de grootste rugzak-kollektie van Nederland, fototassen, fietstassen, windjacks, ventilerende/Gore Tex/MPC regenkleding- Tenson- Berghaus-North Face, fleecetruien (Patagonia-North Face-Helly Hansen), klimmateriaal, berg/wandelschoenen, kaarten, boeken, wintersportuitrustingen.

Wilt u meer weten, kom dan gauw eens kijken of vraag onze dikke catalogus aan: 070-3883700.

BEVER®
ZWERFSPORT

Den Haag 2521 AB Calandplein 4
Bever Boek & kaart
Rotterdam Adm. de Ruyterweg 33
Utrecht Balijelaan 12
Arnhem Utrechtsestraat 5

Haarlem
Breda
Apeldoorn
Hilversum
Hoogeveen

Zijweg 63
Wilhelminastraat 22
Brinklaan 45
Havenstraat 16
Weberstraat 7

Verf met respect voor de natuur

Verf op basis van natuurlijke grondstoffen.
Technisch hoogwaardig, niet duur, wel duurzaam.
Kompleet assortiment. Plezierige verwerking.
Schrijf of bel voor meer informatie.

AGATHOS®

EEN BIJDRAGE AAN EEN GEZOND MILIEU

Mercuriusweg 2, 7202 BS Zutphen
Tel. 05750 - 17643

BOS

OPEN HAARDEN, KACHELS
AGA FORNUIZEN

Waalseweg 28, 3999 NS Tull en 't Waal, (bij Nieuwegein Zuid),
tel: 03402-62284, fax: 03402-67432.
Open van di. t/m zat. van 9.00-17.00

Reeds 20 jaar specialist in paddestoelenzaden (broed).
Vele soorten uit voorraad of op bestelling leverbaar.

Broedhandel
Mushroomspawn
Pilzbrut

Tauber

Sleestraat 14, 6014 CA Ittervoort
Tel. 04756 - 6225

DE ANTI-WEGWERP-LUIER

- beter voor het milieu
- 100% natuurlijk katoen
- anti-allergisch
- perfecte pasvorm
- handige klittenband-sluiting
- geldbesparend

(tot ruim f 2000,-
per luielperiode!)

informatie & verkoop:
bel 03417-59528!

Carla's Company
Postbus 390
3850 AJ Ermelo

KELTENHOF

wilde planten kwekerij

Heemplanten,
stintzenplanten,
uithemse wilde planten
en keukenkruiden.

Geopend za. van 10.00 - 17.00 uur
en na afspraak.
Wijksestr. 25,
6617 BX Bergharen
Tel: 08873-2176

Natuurlijke
kleding
Mode, stoffen
babykleding

Winkel: Groenmarkt 1, Zutphen

Obilot Natuurtextiel

Vraag gratis
informatie:
Postbus 516
7200 AM
Zutphen
05750-17091

frusan WORMENMEST

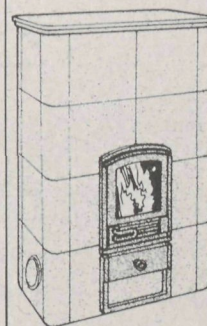

organische mest
van hoge kwaliteit

GOED VOOR - KAMERPLANTEN
- BORDERS
- GRASVELDEN
- GROENTENTUIN

ZEELAND WORMENCULTURES
POSTBUS 43, 4370 AA KOUDEKERKE
TEL. 01185 - 2313

TULIKIVI

speksteenhaarden

- Hoog rendement
- Schone verbranding
- Spaarzaam
houtgebruik

ecospectrum

Postbus 158
8330 AD STEENWIJK
Tel: 05212-2126

PUUR-O-SANA

U zoekt een leuke en voordelige hobby? Bij ons vindt U een compleet assortiment voor al Uw benodigdheden voor het zelfmaken van:

Wijn - Bier - Likeur - Kaas - Yoghurt

Nieuw in ons assortiment: Rebio Cosmetics, alle ingrediënten voor het zelfmaken van Uw crème, make-up en shampoo.

Wij geven U graag een uitgebreid advies en informatie.

Heigank 112
6373 KT Landgraaf (Nieuwenhagen)
Tel. 045-312575
Open. tijden: dinsdag t/m vrijdag 9.00-18.00
Donderdag 9.00-21.00 Zaterdag 9.00-17.00

- Baby-kindermatrassen
maat naar wens
- 1-persoons matrassen
- 100% wollen dekbedden
- 4 seizoenendekbedden
- hoofdkussens
- Jogamatten
- meditatiekussens

Matrassen zijn
gemaakt van
katoen, afge-
dekt met wol.
De tijd van zo-
wel matras als
dekbed is van
ongebleekte
katoen.

Bakkerstraat 27 | 7201 HP | Zutphen
05750 - 18292, na 18.00 uur

Natuurmateriaal

Filigrane

Kleding en stoffen
van natuurlijke materialen

- Paapje/Vlinder/Vyella/Westfalen
- Kinderkleding
- Grote damesmaten

Ria van Leur-Feitsma
Dr. 's Jacoblaan 45
3707 VG Zeist
Gesloten huiswinkel
informatie over openingstijden
tel. 03404 - 22479.

Zo is wijn van nature

Goede manieren

Château Prodor presenteert een keuze uit meer dan 100 gecontroleerde ecologische wijnen uit vele landen van de wereld. Deze wijnen zijn gemaakt zonder gebruik van kunstmest, agressieve bestrijdingsmiddelen of synthetische kleur- reuk en smaakstoffen. Zuivere wijn laat zich beter beoordelen, proeft puur en er is voor elke fijnproever ruimschoots kwaliteit in te vinden.

Betrouwbare bronnen

Château Prodor werkt met een keur van bekwaame en milieubewuste wijnboeren, die de geavanceerde technieken zo weten te hanteren, dat het ecologisch evenwicht tijdens de groei en het vinificatieproces niet verstoord wordt. Château Prodor spant zich er al 15 jaar voor in, dat al zijn wijnen voortdurend onder toezicht van internationaal erkende ecologische instituten staan.

VRAAG OM EEN UITGEBREIDE FOLDER

Château Prodor

Kempenaar 01-28 8242 BA Lelystad ☎ Telefoon 03200-43728 ☎ Fax 03200-41717

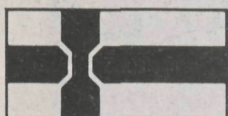
Genieten van een vakantie
in eigen land?

Recreatiebungalowpark DEN en DUIN te NORG is gelegen in de afwisselende natuur van DRENTHE en biedt o.m. mogelijkheden voor een prachtige wandel- en fietsvakantie. Ook voor een midweek of een lang weekend.

Voor inlichtingen en kleurenfolder tel. 05928-13164, Lange-
loërduinen L17, 9331 VH Norg.

Tevens gezellige groepsruimte aanwezig (tot 25 pers.) voor
familiefeestje of reünie.

Sluit een huwelijk van natuurlijk
fins grenenhout met hollandse
architectuur en je krijgt een top-
kwaliteit om in te wonen, een on-
vervalst Finn-Logs huis.
Gelukkiger huwelijk bestaat niet!!

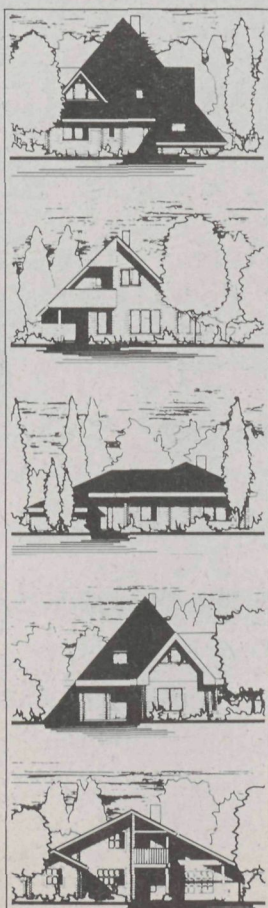
FINN-LOGS

architectuur
in hout en glas,
gebruikmakend van...
en in harmonie
met de natuur zelf.

Bel even voor een vrijblijvend
nader gesprek, of voor meer
schriftelijke informatie.

Finn-Logs

Idsteinlaan 15
5252 BJ Vlijmen
Telefoon 04108-16344
Telefax 04108-18337

CAMPING DE ROOS

in de lichte van de Sallandse bossen,
geborgen in het versterkte Vechtdal,
belooft u een ouderwetse kampeervakantie.

Ruime plaatsen in een prachtig glooiend
riviervluchtlandschap en een harmonieuze sfeer
maken het mogelijk echt tot rust te komen.
Er is een Gimsel kampwinkel waar natuurvoeding
verkoet wordt.

Voorzieningen zoals elektriciteit, warme douches,
wastafel en fietsverhuur
zijn aanwezig.

Bovendien zwem- en speelgelegenheden in de
Vecht en in de zijarm ervan,
o.a. een kinderbad met strandje.

Een klein gedeelte van de camping, een grote
open plek in het bos, is kampeerbewijsterrein.
Wilt u een wat luxere vakantie, dan kunt u bij
ons ook een van de zeven comfortabele, rustig
gelegen bungalows huren.

Hebt u belangstelling? Vraag een folder!

Beerzerweg 10 7736 PJ Beerze-Ommen (Ov.)
Telefoon 05235-1234

Ecosave

**Bespaar ca. 100.000 liter water
en ca. 50 % huisafval per jaar.**

Riolering overbodig, met CLIVUS
MULTRUM Composttoilet en CLIVUS
MULTRUM Grijs water filter bijeen!
Een systeem dat sinds 1939 WERKT
in Scandinavië, Amerika, Australië en
vele andere landen!

Importeur
ECOSAVE, Bataviastraat
8bis, Utrecht, tel/fax 030- 947167

BRIMEX

Biologische bestrijdings-
& bemestingsmiddelen.

Samengestelde organische
meststoffen en
enkelvoudige
meststoffen.

Overakkerstraat 248
4834 XR Breda
Tel. 076-656759

AQUAMARIJN

natuurverf
laat de natuur
in haar waarde

Aquamarijnen zijn uitsluitend gebaseerd op herwinbare, altijd weer bij te maken oliën en harsen uit de levende natuur. Zoals lijnzaad van de vlasakkers. Ze zijn gekleurd met minerale pigmenten en tot technisch hoogwaardige produkten ontwikkeld met moderne onderzoeks-methoden en technieken. Tot op de bodem eerlijk en konsekvent.

TERRA NATUURVERVEN BV
Postbus 409
1970 AK IJmuiden
Tel. 02550-36650
Fax 02550-14295

Annie Bazelier

Natuurzijde onderkleding en van wol met zijde, zijde stoffen - etherische oliën. Mazdaznan cursussen, boeken en huismiddelen.

Maria Theresiastraat 87
6042 AK Roermond
Tel. 04750-33898

HOFFCO MINI-TUINFREES

Liefhebbers van tuinieren opgelet! Combicrow heeft een uniek apparaat geïmporteerd, waardoor u met nog meer plezier in uw tuin werkt. De Mini-Tuinfreezer, in Amerika zijn ze er al jaren gek mee! Door het kleine formaat manoeuvreert u snel en gemakkelijk om al de plantjes heen. In een handomdraai is alle aarde omgefreest en ziet uw tuin er weer piekfijn uit!

995,-
incl. BTW

- Licht gewicht
- Eenvoudig te starten
- Gemakkelijk han teerbaar
- Fraaie vormgeving
- Superstabiel

Met diverse ombouw-mogelijkheden: beluchter, kantensnijder, transport wielen en een moshark.

COMBIGROW
MAASDAM

Oud Bonaventurasedijk 99b
3299 ZG Maasdam
Tel. 01856 - 3322
's avonds Pieter-Jan Pasman 01854 - 3761

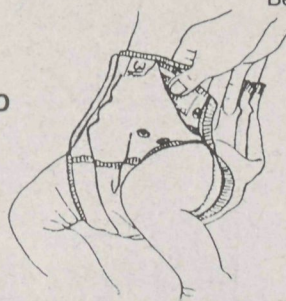
Ja, ik wil graag meer informatie toegestuurd krijgen over de Hoffco Mini-Tuinfreezer.

Naam:
Adres:
Postcode:
Plaats:

WOLWIKKEL

VAN 2 LAGEN 100% WOL
IN HET VERRE OOSTEN
VELE JAREN IN GEBRUIK

- SLUIT MET KLITTENBAND
- ONTZIET TERE HUID
- GROTE ABSORPTIE
- MACHINE WASBAAR
- MET WASVOORSCHRIFT

LUIERBROEKJE
PRIJS PER STUK f 39,50

(Maat N f 33,50)

Bestel per giro met vermelding van een maatnummer

- N tot 6½ kg
- 1 6½ - 8 kg
- 2 8 - 10 kg
- 3 10 - 12½ kg
- 4 12½ - 15 kg
- 5 15 - 17½ kg

Vraag gratis brochure

A. Schelfhoutstraat 65, 1058 HT, giro 5459380, tel. 020-6177397

WOLWIKKEL
AMSTERDAM

voor info
08894-14023
08873-1570

5 ***** sterren multifunctioneel groeps en verblijfcentrum in beschermd natuurgebied voor:

- * meerdaagsetrainingen, cursussen
- * workshops
- * besloten vergaderen vanaf 15 personen
- met meerdere sub-ruimten voor diverse therapieën en disciplines

- rust en privacy en alle ruimte gegarandeerd: het hele huis voor u alleen (max. 43 pers.)
- mogelijkheden: zelfverzorging half of volpension
- grote tuin en direct bij bos

Dit alles slechts vanaf f 20,- per persoon inkl. overnachting in zeer goede bedden en kamers van 2 en 3 personen

Meerenburg 10, 6615 AA Leur / Wijchen

Ike Onderstal
Buorren 26
8721 GR Warns
Tel. 05149-2052

Land en Bosch

Conferentieoord in het Gooi

Accommodatie voor conferenties, cursussen, recepties en individuele gasten
Veelzijdige keuken voor verzorgde maaltijden uit eigen b.d. tuin, op verzoek vegetarisch

Ligging in eigen park in Gooi natuurbeschermingsgebied

Prospectus op aanvraag:

Land en Bosch
Leeuwenlaan 40
1243 KB 's-Graveland
Tel. 035-61309

Tijdig reserveren is nodig.
Vraag tevens informatie over ons jeugdhuus.

Winkel - Verzendhuis De Hoorn

5 jaar milieuvriendelijke produkten.
Dus van 21 t/m 25 april feestweek met elke dag **gratis aanbiedingen**.
Bel de winkel voor informatie, folder of catalogus.

Morsstraat 41 - 2312 BL Leiden - tel. 071-125291

Ekologische Alternatieven

Natuurlijk kent u de serie Ekologische Alternatieven: leuke doe-het-zelf boekjes van De Kleine Aarde over praktische onderwerpen. Leuk om zelf wat mee te doen, leuk als kado.

Ekologische Alternatieven kosten f 6,- per deeltje.
(België: Bf 120)

Tot nu toe verschenen:

Zelf kippen houden Elk dag verse eieren!
- ISBN 906454252X

Kompost Een complete handleiding - ISBN 9064542538

Inmaken en bewaren Over wecken, inkuilen en zuurkool maken - ISBN 9064542562

Babyvoeding Van borst tot boterham - ISBN 9064542570

Wijn uit eigen tuin Een tongstrelende hobby - ISBN 9064542600

Brouw bier voor je plezier 't Smaakt beter - ISBN 9064542627

Jam maken zonder suiker Je proeft de vruchten - ISBN 9064542678

Brood uit eigen oven Volop tips en recepten - ISBN 9064542686

Doe het thuis Geld en milieu sparen - ISBN 9064542694

De nieuwe Hollandse keuken Tien feestmenu's - ISBN 9064542708

Natuurlijk cosmetika zelf maken Crème's en tonics van bloemen en blaadjes - ISBN 9064542724

Haute Couture van gebruikte kleding Van vod naar vlot! - ISBN 9064542732

Maak wat van snoeihout Een hut, een schutting of een zitje - ISBN 9064542767

Lekker Bakken zonder suiker Taart, cake, koek, taai- taai, spekulaas - ISBN 9064542740

Schik in Schapen Voor schapenhouders en -liefhebbers - ISBN 9064542775

Toetjes zonder suiker Recepten voor een feestelijk nagerecht of een snelle doorde-weekse toet - ISBN 9064542791

Sap maak je natuurlijk zelf Doe iets met de overvloed aan vers fruit - ISBN 9064542805

Anders eten voor diabeten Een vegetarische voeding met volkorenprodukten is een gezond alternatief voor een diabeet - ISBN 9064542813

Een konijn op eigen terrein Handleiding voor het houden van konijnen op kleine schaal - ISBN 9064542821

Granen op tafel Heerlijke recepten van de kokkin van De Kleine Aarde! - ISBN 9064542848

Leef gerust Milieubewust! Meer dan vijfhonderd tips voor een schonere toekomst. Om vandaag mee te beginnen. - ISBN 906454283X

De volgende boekjes extra voordelig f 5,- per stuk! (België: Bf 100)

Eetbare paddestoelen Plukken, kweken en klaarmaken - ISBN 9064542554

Normaal Sporten Met tips voor gezond vermageren - ISBN 9064542635

Kiemen Groenteteelt in de keukenkast - ISBN 9064542643

Sputten maakt ons giftig Muggen, motten, kakkerlakken en vlooiën bestrijden zonder gif - ISBN 906454266X

BESTELLEN

Ekologische Alternatieven zijn verkrijgbaar in de boekhandel en in vele natuurvoedingswinkels. Indien uw winkelier de boekjes niet in voorraad heeft, kan hij ze voor u bestellen. Als u het ISBN-nummer weet, is dat extra gemakkelijk.

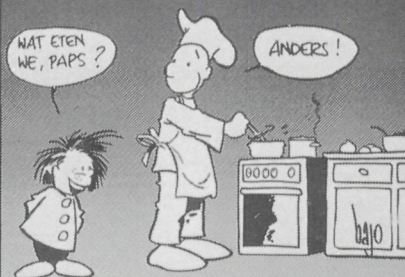
U kunt ook zelf rechtstreeks bij De Kleine Aarde bestellen. U betaalt dan wel extra verzendkosten.

De verzendkosten voor Ekologische Alternatieven bedragen f 2,50/Bf 50 voor het eerste boekje. Voor elk volgende exemplaar f 0,75/Bf 15 erbij tellen.

Stort het bedrag met verzendkosten op postgiro 52730 van De Kleine Aarde in Bostel, met vermelding van het gewenste. Voor België: giro 000-1137770-57.

Prijswijzigingen voorbehouden.

ANDERS ETEN voor diabeten

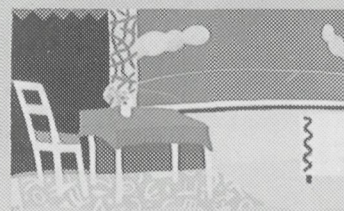
Ekologische Alternatieven 29

Granen op tafel

Ekologische Alternatieven 31

Leef gerust Milieubewust

Ekologische Alternatieven 32

■ Landschap met bergen

De Beuningse kunstenaar Cor Litjens (35) heeft de bijnaam 'chirurg van het landschap'. Hij snijdt een stuk uit een landschap, projekteert dat op een scherm en tekent de omtrekken. De nieuwe vorm die ontstaat is onherkenbaar. 'Landschap met bergen', in 1990 de milieutrofee van de provincie Gelderland, is ook zo'n uitsnede. Een bergketen, stilistisch vormgegeven in een

hoefijzerachtige vorm en op drie zuilen verheven boven een akkerlandschap. „De bergen en het akkerland vormen in het beeld een contrast met elkaar”, zegt Litjens. „Het zuivere berglandschap stijgt uit boven de moderne akker die zich tot aan de horizon uitstrekt.” Het liefst werkt Litjens met brons. „Met brons kun je veel kanten op. Het is in allerlei vormen te gieten: van strak tot heel grillig. Bovendien is het niet aan slijtage onderhevig. Staal bijvoorbeeld roest en hout rot langzaam weg.”

8 710206 110411

Werk van Cor Litjens is vanaf mei te zien bij de Stichting Beeldende Kunst in Arnhem. Een overzicht van zijn werk staat in het boek 'Cor Litjens', uitgave De Toorts, Haarlem. ISBN 9065520252. Prijs f 30,-